T. C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

FERİSİLER'İN İNANÇ, RİTÜEL, DİNDARLIK ÖRÜNTÜLERİ

Yüksek Lisans Tezi

SEVDE DOĞU

İSTANBUL, 2023

T. C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

FERİSİLER'İN İNANÇ, RİTÜEL, DİNDARLIK ÖRÜNTÜLERİ

Yüksek Lisans Tezi

SEVDE DOĞU

Danışman: PROF. DR. İSMAİL TAŞPINAR

İSTANBUL, 2023

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY BELGESİ

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Sevde Doğu'nun Ferisiler'in İnanç, Ritüel, Dindarlık Örüntüleri adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun ..... tarih ve sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.Tez Savunma Tarihi: ...../...../.....

Öğretim üyesi Adı Soyadı **İmzası**

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail Taşpınar	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. Ahmet Yücel	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. Ömer Faruk Araz	
4.	Jüri Üyesi		
5.	Jüri Üyesi		

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Sevde Doğu

Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Bilim Dalı : Dinler Tarihi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İsmail Taşpınar

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans-2023

Anahtar Kelimeler : Yahudilik, Ferisilik, Mezhep, İnanç, İbadet, Dindarlık.

ÖZET

FERİSİLER'İN İNANÇ, RİTÜEL, DİNDARLIK ÖRÜNTÜLERİ

MÖ. III ve MS. I. yüzyılları arasında Yahudilik içerisinde daha sonra erken dönem Yahudi mezhepleri olarak adlandırılacak önemli dini gruplar ve mezhepler varlık kazanmıştır. Bu dini grupların ve mezheplerin Yahudiliğin sistematikleşme süreci açısından önemli tarihlerde ortaya çıkmış olması, Yahudiliği var oldukları tarihlerden günümüze kadar etkilemiştir. Ancak bu etkilenim her dini grup ve mezhep için aynı oranda gerçekleşmemiştir. Ortaya çıkan bu dini grup ve mezheplerden bazısı, MS. I. yüzyılda tamamen tarih sahnesinden silinmiş, bazısı ise isim olarak kaybolmasına rağmen öğretisini farklı isimler altında sürdürmeyi başarmıştır.

Öğretisini sürdüren söz konusu mezheplerden biri bu çalışmanın konusu olan ve Ferisilik olarak adlandırılan mezheptir. Çalışmanın amacı, Ferisiliğin kendini gelenek ve isim olarak dayandırdığı tarihsel arka planı, oluşturdukları inanç, ritüel ve dindarlık örüntülerini, dönemin sosyal yapısı içerisindeki konumlarını ve çağdaşı olan İsa ve çevresindeki yansımayı tartışmaktır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Sevde Doğu

Field : Philosophy and Religious Sciences

Programme : History of Religions

Supervisor : Professor İsmail Taşpınar

Degree Awarded and Date : Master-2023

Keywords: : Judaism, Pharisaism, Sect, Belief, Worship, Piety

ABSTRACT

BELIEF, RITUAL, RELIGIOUS PATTERNS OF THE PHARISEES

Between the second century BC and the first century AD, important religious groups and sects, which would later be called early Jewish sects, came into existence within Judaism. The fact that these religious groups and sects emerged at important dates in terms of the systematization process of Judaism has influenced Judaism from the dates of their existence to the present day. However, this influence has not been realized at the same rate for every religious group and sect. Some of these religious groups and sects completely disappeared from the stage of history in the first century A.D., while others managed to continue their teachings under different names despite their disappearance in name.

One of these sects is the sect called Pharisaism, which is the subject of this study. The aim of the study is to discuss the historical background on which Pharisaism bases itself as a tradition and a name, the patterns of belief, ritual and piety they formed, their position in the social structure of the period and the reflection on Jesus and his contemporaries.

ÖNSÖZ

Tarih boyunca var olan bütün dini sistemler içerisinde, farklı fikirlerin bir araya gelmesiyle oluşan ve söz konusu fikirleri temsil eden gruplar ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu fikirlerden hareketle ortaya çıkan grup ve mezheplerden bazıları etkilerini uzun yıllar devam ettirmiş ve fikirlerini sistematikleştirmiştir. Sistematikleşen mezheplerden bazıları, içerisinden çıktığı din kadar konuşulan ve tartışılan müstakil yapılar haline gelmiştir. Ancak bu yapılar dinden bir kopuş olarak algılanmamış, aynı kaynaktan beslenen farklı yorumlara dayanmıştır.

Yahudilik söz konusu olduğunda ise Yahudiliğin erken döneminden başlanarak, Ortaçağ ve Modern dönemde birçok mezhep ve dini grupla karşılaşılır. Yahudiliğin erken dönemi incelendiğinde bu mezheplerden en önemlileri; Ferisilik, Sadukilik, Essenilik, Zealot olarak ifade edilebilir. Bu mezhepler çağdaş olmaları sebebiyle oluşumlarında bir etkileşim içerisindedir. Söz konusu mezheplerin ortaya çıktıkları ve öğretilerini şekillendirdikleri bu dönem içerisinde her bir mezhep halktan farklı bir kesimin temsilcisi olmuştur. Halk ile olan etkileşimleri de bu mezheplerin ömürlerinin uzunluğu ile doğru orantılı olduğundan farklı zamanlarda tarih sahnesinden silindikleri söylenebilir.

Tezimiz söz konusu mezhepler içerisinden Ferisiler'i konu almaktadır. Ferisiler, kadim geleneğe sahip bir mezheptir. Ferisiler'in oluşturdukları öğretilerle şekillendirdikleri dindarlık örüntülerinin etkisi, Ortaçağa gelindiğinde Rabbani Yahudilik, Modern döneme gelindiğinde ise, Ortodoks Yahudilik olarak kendini göstermiştir. Tezin ilk bölümünde, Ferisiler'in tarihi arka planı açıklanmıştır. İkinci bölümde Ferisiler'in, inanç, ibadet ve ritüelleriyle şekillendirdikleri öğretileri ele alınmıştır. Üçüncü bölüme gelindiğinde ise söz konusu inanç ve ibadet sistemlerinin boyutu ve Ferisiliğin dindarlık örüntüleri incelenmiştir.

Ferisiler'in oluşturdukları dindarlık örüntüleri, başka bir dini gelenek olan Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde oldukça tanınmıştır. Bu sebeple, Hıristiyanlığın önemli şahsiyetleri olan İsa ve Pavlus tarafından Ferisiler'e sıkça atıf yapılması, çalışmada İsa ve Pavlus'un söz konusu atıflarına yer verilmesini gerekli kılmıştır.

Ferisiler'in İnanç, Ritüel, Dindarlık Örüntüleri başlıklı tez konusunun ortaya çıkış sürecinin her aşamasında, ciddi yoğunluğuna rağmen, yardımlarını ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. İsmail Taşpınar'a teşekkürü borç bilirim. Kaynak desteği konusunda

yardımlarına başvurduğum hocam Dr. Necdet Subaşı'ya, hocam Prof. Dr. Fuat Aydın'a, tezin olgunlaşmasında destek olan hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatih Memiç'e, tezi okuyarak destek olan hocalarım Arş. Gör. Mustafa Furkan Dinleyici ve Arş. Gör. Ömer Faruk Yıkar'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca bütün yazma sürecinde her konuda yanımda olan değerli eşim Arş. Gör. Salih Doğu'ya ve oğlum Âgâh'a, anneme, babama, kardeşim Azize'ye ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Sevde DOĞU

İstanbul, 2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY BELGESİ I
GENEL BİLGİLER II
ÖZET II
ÖNSÖZ IV
İÇİNDEKİLER VI
KISALTMALAR IX
GİRİŞ 1
Araştırmanın Amacı, Önemi ve Sınırlıkları 1
Araştırmanın Metodu ve Kaynak Değerlendirmesi 2

BİRİNCİ BÖLÜM

FERİSİLİĞİN TARİHSEL SÜRECİ 4
1.1: Ferisiliğin Ortaya Çıkışı 4
1.1.1: Makkabi İsyanı Öncesi 4
1.1.1.a: Yahudalılar'ın Babil'den Dönüşü 6
1.1.1.b: Ezra'nın Yahuda'daki Faaliyetleri 8
1.1.2: Makkabi İsyanı 12
1.1.3: Makkabi İsyanı Sonrası Dini ve Siyasi Gelişmeler 17
1.1.4: Ferisiliğin Ortaya Çıktığı Dönemde Diğer Yahudi Mezhepleri 21

1.2: Ferisiliğin Gelişimi 27
1.2.1: Ferisi Kavramı ve Ortaya Çıkışı 26
1.2.2: Ferisi Alimleri 29
1.2.3: Ferisiler Döneminde Toplumsal Yapı 31

1.3: Ferisiliğin Sonraki Döneme Etkisi 34
1.3.1: Rabbani Yahudilik 34
1.3.2: Ortodoks Yahudilik 38

İKİNCİ BÖLÜM

FERİSİLİK'TE İNANÇ ve İBADET 40
2.1: İnanç Esasları 40
2.1.1: Tanrı ve Peygamber İnancı 40
2.1.2: Kutsal Kitap 42
2.1.3: Melek, Şeytan ve Cin İnancı 46
2.1.4: Kader ve Ahiret İnancı 47
2.1.5: Mesih ve Seçilmişlik İnancı 51

2.2: İbadetler 53
2.2.1: İbadet 53
2.2.1.a: Sadaka 53
2.2.1.b: Dua 54
2.2.1.c: Oruç 55

2.2.2: Mabed 56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FERİSİ DİNDARLIĞI ve İNCİLLER'DEKİ TASVİRİ 60
3.1: Ferisi Dindarlığı 62

3.2: İnciller'de Ferisi Tasviri 64
3.2.1: İnciller'deki İsa ve Ferisiler 66
3.2.1.a: Ferisiler'in Yasa'ya Yaklaşımları İle İlgili Eleştirler 71
3.2.1.b: Ferisiler'in Şekilci Dindarlıklarıyla İlgili Eleştiriler 73
3.2.1.c: Ferisiler'in İbadet ve Ritüellerine Yönelik Eleştiriler 75
3.2.1.c.1: Oruç İle İlgili Eleştirler 76
3.2.1.c.2: Sadaka İle İlgili Eleştiriler 76
3.2.1.c.3: Dua İle İlgili Eleştiriler 76
3.2.1.c.4: Şabat İle İlgili Eleştiriler 77

3.2.1.c.5: Temizlik İle İlgili Eleştiriler 77

3.2.2. Pavlus ve Ferisilik Söylemi..... 80

SONUÇ 84
KAYNAKÇA 87

KISALTMALAR

A.g.e: Adı Geçen Eser

Bkz. : Bakınız

BT.: Babil Talmudu

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

Ed. : Editör

MÖ. : Milattan Önce

MS. : Milattan Sonra

ö. : ölüm

s. : Sayfa

Sy. : Sayı

vb. : Ve Benzeri

Vol. : Volume

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Yay. : Yayın

yy. : Yüzyıl

Nu. : Numara

GİRİŞ

I. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Sınırları

Ferisilik, erken dönem Yahudi mezheplerinden biri olup Yahudilik içerisinde farklı mezhepler aracılığı ile öğretisini devam ettirmeyi başarmış bir mezheptir. Ferisiliğin Ortaçağ ve Modern dönem içerisinde Rabbani ve Ortodoks mezheplerinin çatıları altında öğretilerini devam ettirmelerinin iki temel sebebi, onların yaşadıkları dönemde hakim yönetime karşı kaderci yaklaşımları ve Tanah'ı yorumlama kültürleridir. Bu sebeplerden ilki herhangi bir yönetim altında kendi varlıklarını rahatça sürdürmelerini sağlarken, ikincisi ise yorumlamanın getirdiği dini yaşama dair geniş hareket kabiliyeti kazandırmayı sağlamıştır.

Ferisiler, Tanah'ı yorumlamalarının gerekçesini geleneğe bağlamış ve böylece meşru bir zemine oturttukları öğretileri kısa zaman içerisinde halk nezdinde ciddi bir karşılık bulmuştur. Bu öğretilerden oluşturdukları dindarlık örüntüleri zamanla Ferisi Dindarlığı şeklinde bir tamlama ile bilinir hale gelmiştir. Ancak bu tanımlama çağdaşları olan İsa dönemine gelindiğinde tamamen olumsuz bir kimlik kazanmıştır. Çalışmanın amacı Ferisi dindarlığının kökenlerinin, oluşum ve yapılanma süreçlerinin incelenmesi ve böylece maruz kaldıkları eleştirilerin muhatabı olmalarındaki sebepleri görmektir. Bununla birlikte söz konusu eleştirilerde haklılık payı olup olmadığı konusunda bir yargıya varma hedefi gütmeden, Ferisiler'in ortaya koyduğu öğretiler ve bu öğretilere karşı yapılan eleştirilerin incelenmesi tezin temel amacı olmuştur. Ferisiler'in, günümüze kadar iki büyük Semavi din olan Yahudilik ve Hıristiyanlık tarafından sıkça referans gösterilen bir mezhep olarak incelenmesi önem arz etmektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmuştur. İlk bölüm, Ferisiler'in isim olarak ortaya çıktığı Makkabi İsyanı çevresinde incelenmiştir. Bu bölüm, Ferisiler'in kendilerini köken olarak dayandırdıkları Ezra dönemi ile başlatılmış, daha sonra Ferisiliğin Makkabi İsyanı ile olan ortaya çıkış tarihi incelenmiş ve Makkabi İsyanı sonrası gerçekleşen olaylar anlatılmıştır. İkinci bölümde Ferisiliğin inanç ve ibadetlerinden bahsedilmiştir. Üçüncü ve son bölüm Ferisiliğin öğretilerinin temsil ettiği dindarlığı incelemiş ve bu dindarlığın simgeleri olan ritüelleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde çağdaşı olan İsa Mesih'in Ferisiler'e yaptığı eleştiriler konularına göre tasnif edilerek incelenmiş ve açıklanmıştır. Türkiye'de Ferisiler'le ilgili yapılan ilk çalışmalar genel itibarıyla meseleyi Yahudi Mezhepleri başlığı

altında incelemiştir. Teze başlanılan süreçte mevcut literatürde Ferisiler hakkında müstakil olarak yapılan çalışmaların azlığı konuyu incelemede etkili olmuştur. Ancak tez yazma süreci içerisinde bu konuda müstakil çalışmalarda bulunulmuştur. Tezin söz konusu çalışmalardan öne çıkan tarafı, Ferisiler'in dindarlık örüntülerinin ele alınması ve oluşturdukları öğretilerin, Yeni Ahit'te 'şekilci, dogmatik, içi boş' olarak değerlendirilmesinin arka planını görmektir.

II. Araştırmanın Metodu ve Kaynak Değerlendirmesi

Bu çalışmada incelenen Ferisiliğin kendisini dayandırdığı köken, isim olarak ortaya çıktığı dönem ve gelişim süreci tarihsel bir yöntemle incelenmiştir. Ferisiliğin inanç, ibadet ve ritüelleri incelenirken deskriptif yöntem kullanılmış, böylece konu daha açıklayıcı bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca ortaya çıktığı dönem içerisindeki çağdaş mezheplerle Ferisiler arasındaki ilişki mukayeseli bir yöntemle incelenmiştir.

Ferisiler hakkında önemli bilgilerin büyük çoğunluğu, Flavius Josephus'un eserlerinden, İncil metinlerinden, Rabbani kaynaklarından elde edilmiştir.[1] Bu sebeple bu çalışma yapılırken bu kaynaklar sıkça kullanılmıştır. Birincil kaynak olarak Josephus'un eserleri kullanılmıştır. Önemli bir Yahudi tarihçisi olan ve Ferisi olarak yaşamayı tercih eden Josephus (ö. MS. 100),[2] *Jewish War* ve *Antiquities of The Jews*[3] adlı kitaplarında Ferisiler'e atıfta bulunmuştur. Birincil kaynaklar içerisinde Ferisiler'e olan eleştirilerle ön plana çıkan İncil metinleri de sıkça atıf yaptığımız kaynaklar arasındadır. Nitekim İncil eleştirileri, Ferisiler hakkında bilgi edinmeyi sağlaması açısından önem arz etmektedir. Bu konuda özellikle, Sinoptik İnciller olan *Matta, Markos, Luka İncilleri* incelenmiştir. Rabbani kaynaklara yapılan atıflar, söz konusu kaynakların tarihinin MS. 500 tarihlerine kadar uzanması sebebiyle sınırlı tutulmuştur. Ancak özellikle *Babil Talmud'u*[4] ve Mişna[5] referans olarak kullandığımız bölümlerdendir.

Ferisiler'i sosyal bir yaklaşımla ele alan modern kaynaklardan Anthony J. Saldarini, *Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society*[6] kitabı, tarihsel açıdan ele alan Jacob

[1] Gregory Knight, "The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law", **BYU Law Rewiew**, Sayı 3, (1993), s. 925.
[2] Anthony J. Saldarini, **Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society,** Michigan: Grand Rapids, 2001, s. 80.
[3] Flavius Josephus, **The Works Of Josephus,** William Whiston (trans.), America: Hendricson, 1999.
[4] Isidore Epstein (Ed.), **The Babylonian Talmud,** London: The Soncino Press,1978.
[5] Herbert Danby. (trans.), **The Mishnah,** New York: Oxford Universty Press,1992.
[6] Anthony J. Saldarini, **Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society,** Michigan: Grand Rapids, 2001.

Neusner ve Bruce D. Chilton'un editörlüğünü yaptığı *In Quest of the Historical Pharisees*[7] kitabı ve metodolojik yönüyle ele alan R. Travers Herford, *Pharisaism: Its Aim and Its Method*[8] eseri mevcut literatür içerisinde sıkça referans gösterdiğimiz kaynaklardandır. İkincil kaynaklarımız ise Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*,[9] Rabia Mert, *Tapınak Yahudiliği: Ferisi Dindarlığı*,[10] Hakan Olgun, *Tuz ve Işık*,[11] Mustafa Yiğitoğlu, *Yahudilik: Mezhepler*[12] adlı eserlerdir. Bu kaynakların yanı sıra, *Encyclopedia Judaica*,[13] *Jewish Encyclopedia*,[14] *Encyclopedia of Religion*[15] adlı ansiklopedilerden de sıkça yararlanılmıştır.

Bu kaynaklara ek olarak Gregory Knight, *The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law*,[16] Charles Guignebert, *The Jewish World İn The Time Of Jesus*[17] *ve* Bekir Zakir Çoban, *Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları*[18] makaleleri de atıf yapmayı önemli bulduğumuz makaleler arasındadır.

[7] Jacob Neusner and Bruce D. Chilton (Ed.)**, In Quest of the Historical Pharisees,** Waco, Texas: Baylor University Press, 2007.
[8] R. Travers Herford, **Pharisaism: Its Aim and Its Method,** New York: G.P. Putnam's Sons, 1912.
[9] Yaşar Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, 4. Basım, İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
[10] Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı,** Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2022.
[11] Hakan Olgun, **Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı,** İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
[12] Mustafa Yiğitoğlu, **Yahudilik: Mezhepler**, İstanbul: Kitabi Yayınları, 2022.
[13] **Encyclopedia Judaica**, Amerika: Thomson Gale, 2007.
[14] J**ewish Encyclopedia,** New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.
[15] **Encyclopedia of Religion,** New York: Macmillan Publishing Company, 2005.
[16] Gregory Knight, **"The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law"**, BYU Law, Nu. 3, 1993.
[17] Charles Guignebert, **The Jewish World İn The Time Of Jesus**, Samuel Henry Hooke (çev.), London: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1959.
[18] Bekir Zakir Çoban, "Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, Sy. 27, (2008).

BİRİNCİ BÖLÜM
FERİSİLİĞİN TARİHSEL SÜRECİ

1.1: Ferisiliğin Ortaya Çıkışı

1.1.1: Makkabi İsyanı Öncesi

MÖ. 600-400 yılları Yahudiliğin sistematik bir din haline gelmesi açısından önemli yıllardır. Bu yılların incelenmesi ve Yahuda bölgesinin soysal, kültürel ve dini yapısının bilinmesi, Ferisiler'in ortaya çıktığı dönemi anlamayı kolaylaştırması açısından önemlidir. Nitekim bu yıllarda gerçekleşen işgaller ve sürgünler, Yahudiler'in bulundukları bölge olan Yahuda bölgesinde farklı milletler ve imparatorluklarla bir arada yaşamalarını sağlamıştır. Böylece karşılaşılan toplulukların sahip oldukları özellikleri Yahudilik bünyesine dahil olarak onun gelişmesine ve değişmesine neden olmuştur. Bu gelişim ve değişimde etkili olan olaylardan biri; Süleyman Krallığının çökmesi ve ardından Yahuda bölgesinin ikiye bölünmesidir. Bölgenin kuzeyinde kurulan İsrail, MÖ. 722 tarihinde Asurlular tarafından işgal edilmiştir. İşgalin ardından bu bölgedeki Yahudi halkı sürgün edilmiş ve bölgeye Asurlular tarafından farklı milletlerden insanlar yerleştirilmiştir. Ayrıca sürgün edilen kuzeydeki İsraillilerden geri dönen olmamış ve daha sonra bu topluluk kayıp on kabile efsanesi olarak tanımlanmıştır. Bununla beraber güneye göç edenlerin Yahuda ülkesi içinde eridiği de kabul edilen görüşler arasındadır. Bir diğer önemli olay ise; güneyde bulunan Yahuda'nın işgalidir. MÖ. 586 tarihinde Yahuda, Babil imparatorluğu tarafından işgal edilmiş ve burada bulunan Yahudiler, Babil'e sürgün edilmiştir.[19]

Babil tarafından gerçekleştirilen işgal ve sürgün sonrasındaki olayların Yahudiliğe etkisi büyük olmuştur. Yahuda'nın işgali, Babil İmparatoru II. Nebukadnezzar (Buhtunnasr, ö. 562) tarafından gerçekleştirilmiştir.[20] Babil İmparatoru'nun Kudüs şehrini işgal tarihi, kaynaklarda MÖ. 587/586 olarak verilmekte ve başta Tanah[21] olmak üzere başka kaynaklarda söz konusu tarih hakkında farklı görüşler de bulunmaktadır.[22] II. Nebukadnezzar Kudüs şehrini

[19] Yusuf Besalel, **Yahudi Tarihi**, İstanbul: Üniversal Yayın, 2000, s. 45-49.
[20] Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", **DİA**, C.6, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 381.
[21] **II. Krallar**, 24:10-15; **II. Krallar**, 25:1-22.
[22] Ali Osman Kurt, "Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması", (**Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), s.15.

ve mabedi yerle bir etmiş, şehrin askeri ve sivil liderlerini kılıçtan geçirmiştir. Bu yıkımdan sonra hayatta kalan Yahuda halkının yönetici sınıfını ise Babil'e sürgüne göndermiştir.[23] Söz konusu sürgün, Yahudi geleneğine göre yetmiş yıl sürmüştür.[24] Sürgünün yetmiş yıl sürdüğüne dair tespit Tanah'a dayandırılmıştır. Zira, Yeremya kitabı sürgünün yetmiş yıl süreceği öngörüsünde bulunmuştur.[25] Yahudalılar'ın Babil'de bulundukları süreyle ilgili farklı bilgiler yer almaktadır.[26] Sürgün döneminin elli yıl, yetmiş yıl, dört yüz doksan yıl sürdüğüne dair görüşler vardır.[27] Sürgünün yaşandığı bu süreçte Yahudiler ciddi bir kriz dönemi içerisine girmişlerdir. Kudüs'ün ve mabedin yıkılması, Davud Krallığı'nın sona ermesi, ciddi kültürel ve teolojik sarsıntılar meydana getirmiştir.[28] Sürgündeki Yahudilerin yaşantısı hakkında Babil kaynaklarında yeterli bilgiye rastlanamaması, bu dönemi anlamayı kısıtlamıştır.[29] Kutsal Kitap'tan hareketle bu dönemde Hezekiel, Daniel, Haggay ve Zekeriya peygamberlerin etkin olduğu görülmektedir. Sürgün dönemi gibi yıpratıcı bir dönemde, bu peygamberlerin bölgedeki aktif faaliyetleri burada bulunan halk için ve geri dönüş için bir ilham ve teşvik olmuştur. Ayrıca belirtilmelidir ki daha önce de ifade edildiği gibi tüm Yahuda halkı sürgün edilmemiş, Tanah'ta bahsedildiği üzere yoksul halktan kimseler tarım yapsınlar diye şehirde bırakılmıştır.[30]

Yahudiliğin Mabed merkezli bir din olması,[31] Davud Krallığı'nın devamına olan inanç[32] ve Tanrı Şehri olarak anılan Kudüs'ün kutsiyeti,[33] üzerine inşa edilen birçok temel esas, bu sürgünle sarsılmıştır. Philo gibi Yahudi yazarlardan bazıları Babil sürgününü, ölümden daha ağır bir ceza olarak nitelendirmişlerdir.[34] Bu sebeple işgal ve sürgün, inançlarda bir kırılma noktası yaratmış ve bazı değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu değişimlerden en önemlisi

---

[23] **II. Krallar**, 25:18-21.
[24] Salime Leyla Gürkan, **İbrahim'den Ezra'ya İsrailoğulları Tarihi: Yahudi ve İslam Kutsal Metinleri ve Tarihi-Arkeolojik Bilgiler Işığında**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2018, s.213.
[25] **Yeremya**, 25:11-12; 29:10.
[26] Salime Leyla Gürkan, **İbrahim'den Ezra'ya İsrailoğulları Tarihi: Yahudi ve İslam Kutsal Metinleri ve Tarihi-Arkeolojik Bilgiler Işığında**, s. 213-215.
[27] Ali Osman Kurt, "Yahudilik'te Sürgün Teolojisi Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün", **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 9, Sy. 25, (2006), s. 76.
[28] Georg Fohrer, **History of Israelite Religion**, London: S.P.C.K, 1975, s. 307.
[29] Ali Osman Kurt**, "Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması**", s. 30.
[30] **Yeremya**, 39:1-10; 52:1-27; **II. Tarihler**, 36:11-21; **II. Krallar**, 24:14, 25:12,22.
[31] Ahmet Güç, "Yahudilik (Mabed ve İbadet)", **DİA**, C. 4, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 207-212.
[32] **II. Samuel**, 7:4-7.
[33] Fuat Aydın, "Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs", **Eskiyeni Dergisi**, Sy. 37 (2018), s. 114-121.
[34] Louis Feldman, **The Concept of Exile in Josephus**, Leiden: Brill, 1997, s. 146.

Süleyman Mabedi'nin yıkımı ve yağmalanmasıdır.[35] Nitekim bu yıkımla Mabed'te gerçekleştirilen başta kurban ibadeti olmak üzere diğer dini vecibelerin yerine getirilmesi sorunu yaşanmıştır. Ayrıca Babil'deki Yahudiler'de de sürgün kaynaklı inanç değişiklikleri meydana gelmiştir. Bu inançlar, kiminin Babil tanrılarına tapması, kiminin Yahudi tanrısı olan Yahve ile diğer tanrılara da tapması olarak açığa çıkmıştır.[36]

Tanah'ta Babil işgali, Tanrı Yahve'nin planının bir parçası olarak verilmiştir. Bu planı yerine getirmek üzere II. Nebukadnezzar bir Tanrı hizmetmetkârı profilinde sunulmuştur.[37] 'İşgal' ve 'sürgün' anlamları itibarıyla olumsuz bir intiba uyandırsalar da Yahudi tarihi içerisinde farklı değerlendirilmişlerdir. Ayrıca Tanah, ilahi bir ceza olduğu şeklindeki işgale dair tutumunu, söz konusu sürgün için de sürdürmüştür. Tanah, sürgünün meşruiyetini ifade ederken hem kuzey İsrail Krallığı'nın hem de güney Yahuda Krallığı'nın tek tanrı inancından sapmalarının ve ahdi bozmalarının bir neticesi şeklinde değerlendirmiştir.[38] Böylece sürgün dönemi Tanrı'nın İsrailoğulları'nı terbiyesi olarak düşünülmüş ve tarihi bir olay olmanın ötesinde, çok defa teolojik tartışmaların konusu olmuştur.[39]

1.1.1.a: Yahudalılar'ın Babil'den Dönüşü

Söz konusu sürgün, Pers İmparatoru Koreş'in (ö. MÖ. 529)[40] 539 yılında Babil İmparatorluğu'nu işgali ile son bulmuştur.[41] Sürgünün son bulması da benzer biçimde ilahi planın bir parçası olarak ifade edilmiştir. Nitekim İşaya Kitabı'nda: *"Rab meshettiği kişiye, sağ elinden tuttuğu Koreş'e sesleniyor. Uluslara onun önünde baş eğdirecek. Kralları silahsızlandıracak, bir daha kapanmayacak kapılar açacak."* denmiştir.[42] Yine *Koreş için: "'O çobanımdır, bütün isteklerimi yerine getirecek', Yeruşalim için, 'Yeniden kurulacak,*

[35] Süleyman Mabedi'nin yıkılışı öncesi ve yıkılışı anında gerçekleşen olaylar için ayrıca bkz. **II. Krallar**, 25:9–17; **Yeremya**, 52:13; 17:23.
[36] Yasin Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2021, s.31.
[37] **Yeremya**, 25:9; 27:6.
[38] **I.Krallar**, 24:2-4, **Hezekiel**, 5-6, **Yeremya**, 34-40.
[39]Ali Osman Kurt**, "Yahudilik'te Sürgün Teolojisi Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün**", s. 61-78.
[40]Ali Osman Kurt, "Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezzar ve Koreş Örneği", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt. 10, Sy. 2, (2006), s. 433.
[41] Ali Osman Kurt, "**Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması", s. 53.**
[42] **İşaya**, 45:1.

Mabed için, 'Temeli atılacak' diyen Rab benim." ifadeleriyle açıkça Pers İmparatoru Koreş'in ilahi vazifesine vurgu yapılmıştır.[43] Pers İmparatorluğu, sürgünden geri dönüşte Babil'deki Yahudi halkı için yol güvenliğinden başlayarak, Mabed'in yeniden inşası için maddi yardım, kurban masraflarının karşılanması, Mabed görevlilerine vergi ayrıcalığı gibi kolaylıklar sağlamıştır. [44] Sağlanan bu kolaylıklar Tanah'ta Koreş'e dair övücü ifadelerin yer almasını açıklamaktadır. Pers İmparatorluğu'nun bu denli desteği araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur. Kimi araştırmacılara göre bu destek, İmparatorluğun zor durumda olması, Yahuda'nın yarı özerk bir statüde de olsa kendilerine olan bağlılığının önemi ve ticaret konularında Yahuda bölgesine olan ihtiyaçları sebebiyle sağladıkları ileri sürülmüştür. Ayrıca dönemin önemli simaları olan Ezra ve Nehemya'nın bizzat Krallık tarafından görevlendirildiği ifade edilmiştir. Krallığın bu destekleriyle Yahuda bölgesinin sadakati sağlanmıştır.[45] Pers İmparatorluğu'nun Yahuda bölgesi hakimiyeti, Büyük İskender'in MÖ. 332/331 yıllarında Pers İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmasına kadar devam etmiştir.[46]

Yahudilerin sürgünden dönüşü yukarıda ifade edildiği ve Tanah'ta belirtildiği şekilde, Koreş tarafından çıkarılan fermanla başlatılmıştır.[47] Bu dönüşler aşamalı olarak gerçekleşmiştir. İlk dönüş, MÖ. 538 yılında diğerleri ise sırasıyla I. Darius (MÖ. 521–485), I. Artahşaşta (MÖ. 464–423) ve II. Artahşaşta (MÖ. 404–358) dönemlerinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen imar faaliyetleri Tanah'taki pasajlarda da nakledilmektedir. Bu noktada Tanah'ta Mabed'in inşa faaliyetleri Koreş'le başlatılmıştır.[48] Mabed'in tamamlanması I. Darius zamanında gerçekleşmiştir.[49] Mabed'in şekliyle ilgili detayları,[50] Mabed'e son halinin verilmesi ve ibadetlerin yeniden başlaması aktarılmıştır.[51] Şehrin imarı ise I. Artahşaşta döneminde tamamlanmıştır.[52]

Babil'den dönüşün ilk dalgası için öne çıkan isim Şeşbassar'dır. Onun ilk dönenlere liderlik etmiş olabileceği ifade edilmektedir.[53] Daha sonra Zerubbabil önderliğinde Mabed'in

[43] **İşaya**, 44:28.
[44] Lee Levine, **Jerusalem: Portrait of the City in the Second Temple Period,** (538 B.C.E.-70 C.E.), Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2002, s. 4.
[45] Levine, s. 6.
[46] Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik (Giriş)", **DİA,** C.43, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 187-197.
[47] **Ezra**, 1:1-4.
[48] **Ezra**, 1:3.
[49] **Ezra**, 4:24; 6:1-15.
[50] **Ezra**, 6:2-5.
[51] **Ezra**, 7:27.
[52] **Daniel**, 9:25; **Nehemya**, 2:5.
[53] Levine, **Jerusalem: Portrait of the City in the Second Temple Period,** (538 B.C.E.-70 C.E.), s. 13.

yeri belirlendikten yedi ay sonra Çardak Bayramı kutlanmıştır.[54] Bir buçuk yıl sonra ise ikinci yılın ikinci ayında temeller atılmış ve büyük sevgi gösterileri yapılmıştır.[55] Ancak kıtlıklar, maddi imkansızlıklar ve siyasi çekişmeler Mabed'in inşasının askıda kalmasına sebep olmuş, bu süreç I. Darius zamanına kadar sürmüştür.[56] I. Darius'un Mabed inşası için verdiği emirle[57] Mabed'in inşasına MÖ. 520'den kısa bir süre sonra yine Zerubbabil ve dönemin başkâhini Yeşu önderliğinde tekrar başlanmıştır.[58]

1.1.1.b: Ezra'nın Yahuda'daki Faaliyetleri

Tanah'ta Kudüs'ün siyasi düzenini sağlayacak olan Nehemya'nın ve dini düzenini sağlayacak olan Ezra'nın[59] dönüşünün Kral Artahşaşta döneminde gerçekleştiği belirtilir.[60] Sürgünden geriye dönüş, Ezra'nın liderliğinde, Babil'deki diğer gönüllülerin de katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu da yaklaşık MÖ. 457/458 yıllarına tekabül etmektedir. Yukarıda ifade edilen kronolojiye göre, Ezra'nın Kudüs'e gelişi, Koreş ile başlayan sürgün dönüşünden yaklaşık olarak seksen yıl sonrasına, mabedin inşa edilmesinden ise yaklaşık elli yıl sonrasına denk gelmektedir.[61]

Nehemya'nın dönüşü sonrasındaki bir dizi olay Nehemya kitabında anlatılmaktadır. Ezra kitabına göre daha otobiyografik tarzda yazılmış olan kitabında onun istekleri detaylı bir şekilde verilmiştir. Burada öncelikle inşa faaliyetlerinden söz edilir.[62] Bu noktada Nehemya'nın İmparatordan Yahuda'ya gitmek için izin istediği[63] ve şehrin imarı için kereste ve türevi malzeme talebinde bulunduğu nakledilmektedir.[64] Yahuda bölgesine vardıktan sonra ise ilk iş olarak şehrin surlarını inşa etmiş, kâhinlere ve Levililer'e kentte kalmaları için öğüt vermiştir. Nehemya, yoğun imar faaliyetleriyle kenti eski kalabalık haline ve ihtişamına

[54] **Ezra**, 3:1-13; 4:1-5; 5:16, **Zekeriya**, 4:9.
[55] **Ezra**, 3:8-13.
[56] **Ezra**, 4:24
[57] **Ezra**, 5:17; 6:5.
[58] **Zekeriya**, 4:8-9, **Ezra**, 5:2; 5:3-14.
[59] Ezra'nın tarihsel kişiliği hakkında detaylı bilgi için bkz: Lester L. Grabbe, **Ezra-Nehemiah**, London and New York: Routhledge, 1998, s. 122-150.
[60] **Ezra**, 7:7-8; **Nehemya**, 2: 1.
[61] **Ezra**, 8:1-14.
[62] **Nehemya**, 13:1-31.
[63] **Nehemya**, 2:5.
[64] **Nehemya**, 2:8.

kavuşturmada en önemli kişi olmuştur.[65] İnşa faaliyetlerinin yanı sıra Nehemya'nın vali olarak yaptığı önemli etkinliklerden biri de sürgünden dönenlerin listesinin çıkarılmasıdır.[66] Bahsedilen düzenlemelerin yanı sıra Şabat yasaklarını belirleme gibi dini reformlar da gerçekleştirmiştir.[67] Nehemya, Ezra'nın yanında siyasi yönü baskın bir karakter olarak anlaşılmış ve daha çok vali sıfatıyla ön plana çıkmıştır.[68] Ezra, dönemin dini reformlarını gerçekleştirmiş, Nehemya ise sosyal ve siyasi reformlar üzerine çalışmıştır. Araştırmacılar bu iki ismin çalışma alanları konusunda benzer kanaatlere sahiptir.[69]

MÖ. 515 tarihinde Mabed'in tekrar inşa edilmesiyle birlikte II. Mabet Dönemi resmen başlamıştır. II. Musa olarak da adlandırılacak olan Ezra, bir takım düzenlemeler yapmış ve bu düzenlemeler sonraki dönemlerde oluşacak dini yapıyı şekillendirmiştir.[70] Ezra kitabında Ezra için *kâhin* ve *bilgin* sıfatları kullanılmıştır.[71] Ayrıca Ezra'nın kendisini Yasa'yı öğretmeye ve uygulamaya adadığı vurgulanmıştır.[72] Pers Kralı tarafından geniş yetkilerle Yahuda'ya gelen Ezra, Fırat'ın batı kıyısındaki tüm halk üzerinde etkili, yargıç atayabilen, ceza ve hukuki yaptırımlar yapabilen bir kişi olarak tarif edilir.[73] Ayrıca Ezra, bu görevleri yerine getirmede İmparatorluktan maddi destek almıştır.[74] Ezra'nın yapmış olduğu bu reformları şu şekilde özetlemek mümkündür: yeni yıl başlangıcını değiştirmek, Şabat kurallarını düzenlemek, yabancı kadınlarla evlilik yasaklarını belirleme (etnisite üzerine yoğunlaşan ilk vurgu), yabancı kadınlarla evli olanların boşanmaları gerekliliği, erkeklerin sünneti, Tevrat'ı yeniden hayata geçirilmesi ve Tevrat'ın halkın anlayabilmesi için yorumu.[75] Bu reformlardan en önemlisi Tevrat'ın yeniden düzenlenip, yazıya aktarılması ve hayata geçirilmesidir.

Ezra Talmud'da, Babil'den yükselip gelen ve tamamen unutulan Sözlü ve Yazılı Tora'yı Yahudilere hatırlatan kişi olarak tanıtılmıştır.[76] Tevrat'ı oluşturmasıyla ilgili bir pasajda: Tanrı, Ezra'ya yanına beş kişi alarak onlara kırk gün boyunca Tevrat'ı yazdırmasını

---

[65] Flavius Josephus, "**Antiquities of The Jews**", The Works Of Josephus, William Whiston (trans.), America: Hendricson, 1999, XI, 5:8.
[66] **Ezra**, 2:1-70, **Nehemya** 7:4-73.
[67] **Nehemya**, 13:1-31.
[68] **Nehemya**, 5:14:18, 12:26.
[69] Levine, **Jerusalem: Portrait of the City in the Second Temple Period (538 B.C.E.-70 C.E.),** s. 4.
[70] Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna**, Ali Berktay (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003, s. 288.
[71] **Ezra**, 7:11,12,21.
[72] **Ezra**, 7:10.
[73] **Ezra**, 7:25-26.
[74] **Ezra,** 7:12-25.
[75] **Nehemya**, 10:31-40.
[76] Babil Talmudu, **Sukkah**, 20a. Ayrıca bkz. Babil Talmudu, **Sanhedrin**, 21b.

emretmiştir. Bu emir üzere Ezra yanına Sarga, Dabriah, Seleucia, Ethan ve Eziel'i alır.[77] İnzivaya çekilmelerinin ertesi günü Ezra'ya su gibi bir sıvının içirildiği ve böylece kırk gün boyunca yorulmaksızın yeni yazı karakterine sahip Tevrat'ı yazdırdığı aktarılmıştır. Kırkıncı günde Tanrı, Ezra'ya, Tanah'ın yirmi dört kitabını yaymasını, geride kalan yetmiş kitabı yalnızca hikmet sahibi kişiler için saklamasını ister.[78] Bu pasaj Tevrat'ın tekrar yazımının ilahi kaynaklı olduğunu vurgular nitelikte görünmektedir.

Ezra, Kutsal Kitap'ta Tevrat'ın yazımını gerçekleştirmesi sebebiyle *yazıcı (sofer)* olarak da nitelendirilmiştir. Halka anlayacakları şekilde okumalar yaptırmış ve düzenli Tevrat okuma kültürünü kazandırmıştır.[79] Böylece Ezra, Tevrat temelli ve Mabed merkezli bir toplum inşa etme hedefini gerçekleştirmiştir. Ayrıca Tevrat düzenlemesi, içerisinde yazı stili veya yazı dili değişikliklerini barındırmaktadır.[80] Bu değişiklikler birçok tartışmayı beraberinde getirmiş, nihai olarak Tevrat'ın nasıl ortaya çıktığının mahiyeti tam olarak sonuçlanamamış ve yazı dili değişiklikleri tam olarak açıklanamamıştır. Nehemya kitabında belirtildiğine göre, Ezra'nın anlatımının temelinde, bu değişikliklerin hepsinin Tevrat'ı halka yakınlaştırma ve unutulanları hatırlatma amacı yatmaktadır.[81] Nitekim, halka okunan Tevrat'ı yorumlamış, dolayısıyla bu yorumlama neticesinde sadece Yazılı Tevrat değil, Sözlü Tevrat da eş zamanlı bir biçimde halkın içinde yerini almaya başlamıştır. Sözlü Tevrat'ı ön plana çıkarması ve yaptığı yorumlar açısından Ezra, ilk *vaiz* veya *din alimi* olarak kabul edilmiştir.[82] Burada Tevrat'ın yazımında yardımcı olan ve Ezra'nın oluşturduğu bir kurum olan Knesset Ha-Gadol'un etkisi büyüktür. Yüz yirmi üyeli büyük bir meclis olan Knesset Ha-Gadol, daha sonra yerini Sanhedrine bırakacaktır.[83]

Ezra'nın gerçekleştirmiş olduğu iki ana reformdan birincisi yukarıda ifade ettiğimiz Tevrat ile ilgilidir. İkincisi ise, yine yukarıda ifade ettiğimiz Tevrat yorumlamalarından ve genişletmelerinden ortaya çıkan Yahudi kimliği ile ilgilidir. Yahudiliğin *kutsal soy* olarak anılmasının temelinde yatan sebepler, bu yorumlamalarda ve genişletmelerde

[77] **Ezra**, 14:19–50.
[78] Baki Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, Ankara: Pınar Yayınları, 1997, s. 88.
[79] **Nehemya**, 8:1-18.
[80] Ömer Faruk Harman, "Metin Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları", (**Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1983), s.90, 97-98, 158.
[81] **Nehemya**, 8:7, 8:12.
[82] Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna**, s. 295.
[83] Francine Kaufmann ve Josy Eisenberg, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", Mehmet Aydın (çev.), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 29, (1987), s. 281.

bulunmaktadır. Bunlardan ilki yabancılarla evlenme yasağıdır.[84] Bu yasak ilk olarak Çıkış ve Yasa'nın Tekrarı Kitaplarında yedi milletle sınırlandırılmışken,[85] daha sonra Ezra tarafından tüm milletleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir.[86] Böylece yabancı milletlerle evlilik yasaklanmış ve Yahudi kimliği Ezra tarafından koruma altına alınmıştır.

Ezra'nın Yahudi kimliği oluşturma ve Yahudiliğin kutsal soy olarak anılması için yapmış olduğu reformlardan ikincisi ise Şabat Günü kapsamında yapılan düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler, Yahudiliğe yabancı konumdaki kültürler karşısında Yahudi kimliğinin en önemli belirleyicisi haline gelmiştir.[87] Nehemya Kitabı 13:15'te bu durum şöyle ifade edilmiştir: "*O günlerde Yahuda'da bazı adamların Şabat Günü masarada üzüm çiğnediklerini gördüm. Bazıları da demet demet tahıllarını eşeklere yüklüyor, şarap, üzüm, incir ve çeşitli yüklerle birlikte Şabat Günü Yeruşalim'e getiriyorlardı. Şabat Günü bunları sattıkları için onları azarladım."* Burada Ezra'dan önce Şabat Günü uygulamalarındaki serbestlik vurgulanmıştır. Ancak Ezra bu serbestlikleri kaldırmış, görmezden gelinen tüm uygulamaları da yasaklamıştır.[88] Böylece Ezra, sürgün dönemi ve sonrası peygamberlerince: "*Onun ihlali İsrail'in düşüşüne sebep, kutlanması ise milli refahın bir garantisi"* olarak görülen Şabat'ı eski şanına kavuşturmayı amaçlamıştır.[89] Nitekim Şabat'ın artan itibarı, Kutsal Kitap'ta vurgulanan şekilde; ihlallerin Tanrı gazabına yol açması, yabancılara benzeme ve Şabat'ı küçümseyen herkesin Tanrı öfkesine maruz kalma korkularının etkilerini taşır.[90] Ezra'nın yapmış olduğu bir diğer reform ise ibadet mekanını Mabed ile sınırlandırmayıp eve taşımış olmasıdır.[91] Tanah'ta ifade edildiği üzere Sukot'ta çadırlar yalnız mabedin etrafına kurulmamış, evlerin çevresine de kurulmuş ve bayram bu şekilde kutlanmıştır.[92]

Kaynaklar, Ferisiler'in kendilerini tarihi olarak temellendirdikleri ilk kişinin Tevrat merkezli Yahudiliğin kurucusu olan Ezra olduğundan bahsetmiştir.[93] Böylece Ezra'nın yapmış olduğu bu reformlar daha sonraki dönemlerde Ferisiler için bir başlangıç olacaktır. Ezra, bu

---

[84] Yasin Meral**, Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 36.
[85] **Çıkış**, 34:11-16; **Yasa'nın Tekrarı**, 7:1-4.
[86] **Ezra**, 9:1-12; **Nehemya**, 10:30.
[87] Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik'te Şabbat (sebt): Kökeni, İlgili İnanç ve Uygulamalar.", (**Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, 1994), s. 34.
[88] **Nehemya**, 10:31.
[89] Salime Leyla Gürkan, **"Yahudilik'te Şabbat (sebt): Kökeni, İlgili İnanç ve Uygulamalar**.", s. 31.
[90] **Hezekiel**, 20:20-32.
[91] Ali Osman Kurt**, "Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması**", s. 186.
[92] **Nehemya**, 8:15.
[93] R. Travers Herford, **Pharisaism: Its Aim and Its Method**, s. 5.

zamana kadar peygamberlerin taşıdığı öğretilerin Yahudiler tarafından hiçbir zaman tam olarak benimsenmediği eleştirisinde bulunmuştur. Bu sebeple yaptığı reformlardan her biri bireyi dine yakınlaştırma amacı taşımış ve bu dönemde dinini yaşamayan Yahudiler'den, yaşayanları ayırmak için gayret edilmiştir. Böylece Ezra, Musa'nın öğretilerinin ciddiyetle ele alınması ve halk nezdinde yer edinmesi için Tevrat'ın okunması ve yorumlanması faaliyetleri üzerinde durmuştur. Ezra'nın dönemdeki faaliyetleri Ferisiler'in kendi dönemlerinde yaptığı katkılara benzetilmiştir. Başta kâhinler haricindeki sıradan halkın Tevrat hakkında söz sahibi olmak üzere Ferisiler'in Yasa'yı uygulama konusundaki sıkı tutumlarının Ezra döneminden geldiği görülmektedir. Ezra tüm bu reformları aslında mevcut ihlallerin önüne geçmek için yapmıştır. Bu ihlalleri de sürgün dönemi yaşanan zorlukların, millet olarak yaşadıkları çöküşün, Kudüs'ün Yahudi olmayanlar tarafından işgali ve sonrasında yaşanan felaketlerin birer sebebi saymıştır. Dolayısıyla reformlar Yahudiliğin küllerinden yeniden doğmasını sağlamak amacı taşır.[94] Böylece bu dönemi, Yahudi tarihi içerisinde bir dönüm noktası olarak kabul etmek gerekir. Bu değişim dönemi Tevrat ve Mabed rehberliğinde unutulan dini yapıların hatırlanmasıyla, Kudüs'te görece etnik ve soy temelli bir İsrail toplumunu yeniden hayata geçirmiştir.

1.1.2: Makkabi İsyanı

MÖ. 515 ve MS. 70 yılları arasını kapsayan II. Mabed dönemi Yahudiliğin sistematikleşme süreci olarak adlandırılabilir. Bu sistematikleşme sürecinde etkili bir isim olarak Ezra'yla karşılaşılır. Ezra dönemi sonrası Yahudiliğin sistematize edilmesi devam etmiş, Yahudiler karşılaştıkları kültürlerden ve özellikle Yunan kültüründen etkilenmiştir. Bu etkilenimlere başkaldırı olarak ortaya çıkan Makkabi İsyanı, Yahudiliğin öğretilerinin korunması için önemlidir. İsyan sonucunda ortaya çıkacak olan mezhepler sistematikleşmeye katkıda bulunacak ve sonraki dönemlerin, dini anlayışını etkileyecek yorumlar ortaya konmasının önünü açacaktır.

MÖ. 336 yılında kral ilan edilen Büyük İskender (III. Aleksandros, MÖ. 356-323), Yahuda bölge hakimiyetini elinde bulunduran Pers İmparatoru III. Darius'a savaş ilân

[94] R. Travers Herford, **Pharisaism: Its Aim and Its Method,** s. 11.

etmiştir.[95] MÖ. 332 tarihinde yapılan savaştan sonra Yahuda bölgesine hâkim olan Büyük İskender, bölgede hoş karşılanmış ve Yahudiler'in isteklerini yerine getirmiştir. Bu durum Josephus'un *Antiquities of The Jews* kitabında geniş olarak ele alınmıştır. Şehre giren Büyük İskender, Başkâhin ve kâhinler tarafından özel giysilerle karşılanmıştır. Ayrıca İskender, gördüğü rüya üzerine burayı fethettiğini söylemiş ve bunun yanında Yahudiler'i haraçtan muaf tutarak, dinlerini istedikleri gibi yaşama fırsatı tanımıştır. Yahudiler'in tüm dileklerini yerine getireceğinin sözünü vermiştir. Büyük İskender'in Yahuda halkına hoş davranmasındaki temel sebep, Daniel kitabındaki bir Yunanlının Pers İmparatorluğunu fethetmesi gerekliliğini izah eden pasajları kendiyle ilgili olduğunu düşünmesinden kaynaklandığı ifade edilir.[96] Büyük İskender'in temel vizyonu gittiği yerlere Yunan kültürünü tanıtmak ve bölgede etkili olmasını sağlamak olmuştur. Bu bağlamda halkın sosyal hayatına etki edecek ve daha hızlı uyum sağlamalarına vesile olacak *gimnazyum* denilen başta egzersiz olmak üzere toplantı, ilmi çalışmalar ve münazaraların yapıldığı binalar inşa edilmiştir. Bunların yanında Yunan kültürüne uygun olarak tapınak ve tiyatrolara da rastlanmaktadır.[97] Büyük İskender MÖ. 323 tarihinde ölmüştür. Öldüğü yerin Şehrizor ya da Kudüs olabileceği aktarılmıştır.[98]

Büyük İskender'in ölümünün ardından siyasi bir boşluk oluşmuş, komutanları taht kavgalarını aile üyelerini öldürerek engellemek istemişlerse de kendi aralarında çatışmışlardır.[99] Bu çatışmalar neticesinde Büyük İskender'in İmparatorluğu'nun yalnızca adı kalmış, İmparatorluk satraplıklara dönüşmüştür. Satraplıklar arasında paylaştırılan bölgelerden Yahuda bölgesini yöneten iki komutan mevcuttur. Komutanlardan ilki olan Ptolemayos (Ptoleme), başkenti İskenderiye olan Mısır'ı almıştır.[100] İkinci komutan I. Selevkos Nicator ise, Suriye'yi yönetmektedir. MÖ. 301'den itibaren Ptoleme yönetiminde bulunan Yahuda bölgesi, MÖ. 198'de Selevkoslar'a geçmiş ve MÖ. 141'e kadar Selevkoslar'ın yönetiminde kalmıştır.[101] Büyük İskender'in fethiyle başlayan Helenizm, Ptoleme ve Selevkoslar döneminde daha da görünür hale gelmiştir. Burada Helenizm, Büyük İskender'in Asya seferleri

[95] Mahmut Kaya, "İskender", **DİA** C. 22, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, s. 555.
[96] Flavius Josephus, "**Antiquities of The Jews**", XI. 8:5-6. Ayrıca bkz. **Daniel**, 8:3-8, 20-22, 11:3.
[97] Yasin Meral**, Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 36.
[98] Mahmut Kaya, "**İskender**", s. 557, I. Makkabeler 1;6:8.
[99] Cuma Ali Yılmaz, "Büyük İskender'in Hayatı ve Faaliyetleri", (**Doktora Tezi**, Elâzığ Fırat Üniversitesi, 2016), s. 215-224.
[100] Cuma Ali Yılmaz, "**Büyük İskender'in Hayatı ve Faaliyetleri**", s. 219.
[101] Ömer Faruk Harman, "Kudüs", **DİA** C. 26, Ankara: TDV Yayınları, 2002, s. 323-327.

ile Doğu-Batı kültürlerinin kaynaşmaya başladığı süreci ifade eder.[102] Ptoleme yönetimindeki Yahuda bölgesinde Büyük İskender'le başlayan Yunan kültürünü yayma hareketi, hemen her alanda kendini gösterecek şekilde genişlemeye devam etmiştir. Bu noktada Yunan şehirleri inşa edilmiş, mimari açıdan Yunan etkileri görülmeye başlanmış, Yunanlılar şehre intikal etmiş, böylece Yunan giyim tarzı ve Yunanca yaygınlaşmıştır.[103] Kaynaklarda ifade edildiğine göre, Bu sürecin en belirgin etkilerinden biri Kutsal Kitab'ın Yunanca'ya çevrilmesinde görülmüştür. Kaynaklarda ifade edildiğine göre bu çeviri İskenderiye'de bir araya gelen yetmiş iki tercüman tarafından oluşturulmuş ve bu tercümeye *Septuagint* denmiştir.[104]

MÖ. 198 tarihinde Selevkoslar'ın Ptolemelerden aldığı Yahuda'da III. Antiokhos (MÖ. 223-190),[105] şehre hakimiyet kurmuştur. Ancak bu hakimiyet, kısa süreli bir kalkınma ortamı oluşturmuştur. III. Antiokhos daha önce Ptoleme ve Selevkos yanlıları olarak kamplaşan Yahuda halkını siyasi olarak bir düzene sevk edememiştir. Bu düzensizlik Selevkoslar'ın kendi içinde taht değişikliklerini de beraberinde getirmiştir. Bu taht değişiklikleri sırasında da Selevkos kralları çok defa Mabed'i yağmalamışlar, Yahuda halkını putlara tapmaya zorlamışlar ve Helenizm'i Yahuda bölgesinde etkin kılmaya çalışmışlardır.[106]

Selevkos Kralı IV. Antiokhos Epiphanes (MÖ. 175–164), halkın ayaklanmasına karşı koymuş, şehirde katliamlar gerçekleştirmiş, Süleyman Tapınağını yağmalamıştır. Bunlara ek olarak Helenleştirme politikalarını zorunlu hale getirmiş, Yahuda halkının kurban, sünnet gibi ritüellerini yasaklamıştır. Mabed'e konulan putlara tapınmaya zorunluluk getirmiş ve Yahudilere göre pis sayılan (domuz vb.) hayvanların kurban edilmesini sağlamıştır. IV. Antiokhos, şehre pagan sunaklar inşa etmiş, Kral'ın yasasına uyum sağlamayanları izletmiş[107] ve bunların bazılarına ise ölüm cezası vermiştir.[108]

Zorunlu Helenleştirme politikası neticesinde Yahuda halkı içinde ayrışmalar olmuş, kimi dininden ödün vermekle ve Helen politikalarına uyum sağlamakla kendini güvenceye

[102] Dursun Ali Aykıt, **Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo,** İstanbul: Kitabevi, 2011, s. 22.
[103] Yasin Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 37.
[104] Baki Adam, "Tevrat", **DİA**, C. 41, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, s. 40-45.
[105] Mehmet Sait Benek, "III. Antiokhos'un Dış Siyasi Politikası (MÖ 223-190)", **Mavi Atlas Dergisi**, Sy. 6, (2016), s. 127.
[106] **II. Makkabiler**, 4:14-16.
[107] Okan Açıl, "Haşmonayim Ailesinin Değişen İdeolojisi", **Hitit İlahiyat Dergisi,** Cilt. 21, Sy. 1, (2022), s. 86.
[108] **I. Makkabiler**, 1:16-57, **II. Makkabiler**, 6:1-10, Fuat Aydın, **Yahudilik**, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004, s. 22.

almış, kimileri ise Helenleştirme politikalarına direnmiş ve bunu canlarıyla ödemiştir.[109] Hatta Selevkos politikasına ayak uyduran Yahudiler, ayak uydurmayanlara zulmetmekten çekinmemiştir.[110] IV. Antiokhos'un ortaya koyduğu bu zulüm politikasına karşı direnip öldürülenler özellikle II. Makkabiler kitabında 'Elazer'[111] ve 'Hannah' [112] anlatımlarıyla dikkat çekmektedir. Bu olaylar, Ferisiler'in ahiret inancını etkilemiş ve şehitlik kavramının temellendirilmesi bu anlatımlara dayandırılmıştır.[113] Selevkoslar'ın zulmüne karşı çıkan Yahudi gruplardan kimi Mısır'a kaçmış, kimi ise, Ölü deniz mağaralarına saklanmış ve ilahi bir kurtuluş beklemişlerdir.[114]

Bu gruplardan özellikle şehirde kalıp direnenler, Helenizm'in yayılmasını uzunca bir süre sekteye uğratmış, daha sonra Makkabi İsyanı adıyla bilinecek olan ayaklanmaları gerçekleştirmiştir. MÖ. 167 tarihinde başlayan direnişle birlikte, MÖ. 164'te Mabed, Selevkoslar'dan alınmış ve böylece Makkabiler'in ilk hedefi gerçekleşmiştir. Ancak mücadele bununla bitmemiş ve Yahudalılar, Selevkoslar'a vur kaç taktikleriyle saldırarak düşmanlarını iyice zayıflatmıştır. Bu durum MÖ. 142 tarihinde Yahudiler'in bağımsızlığına kadar devam etmiştir.[115]

Deuterokanonik metinler[116] içerisindeki I. Makkabeler kitabında bu direnişlerin birer mücadeleye dönüşmesi detaylı bir şekilde ifade edilmiştir. Söz konusu kitapta, mücadele Yoarib soyundan ve Haşmoni ailesinin lideri ve bir kâhin olan Şimon oğlu, Yuhanna oğlu Modeinli Matityahu (Mattityah/Mattathias) ile başlatılmıştır.[117] Selevkoslar'ın Yahudiler için savaşmanın yasak olduğu Şabat gününü kendileri lehine kullanmış ve böylece birçok Yahudi'yi kılıçtan geçirmiştir. Ancak bu durum uzun sürmemiş, Matityahu ve arkadaşları Şabat günü için istisna göstereceklerini ilan etmişler ve saldırıları karşılıksız bırakmamaya karar vermişlerdir.[118] Böylece başlayan Yahudi direnişi, Matityahu'nun önderliğinde ve

[109] **I. Makkabiler**, 1:62-63.
[110] **I. Makkabiler,** 1:43-52.
[111] **II. Makkabiler**, 6:18-31.
[112] **II. Makkabiler,** 7:1-41.
[113] **II. Makkabiler**, 6:9-11.
[114] **II. Makkabiler**, 6:11, Ölü Deniz bölgesindeki olaylara detaylı bilgi için bkz: **Halil Temiztürk, Ölü Deniz El Yazmaları**, Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2022, s. 100-106**.**
[115] Claude Reigner Conder, **Judas Maccabaeus and the Jewish War of Independence**, London: Marcus Ward & Co, 1879, 87.
[116] Deuterokanonik metinler: Eski Ahit'in Judith ve Makkabiler Kitabı gibi, Yahudiler tarafından apokrif sayılan metinlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü,** Ankara: Vadi Yayınları, 2022, s. 94.
[117] **I. Makkabiler**, 2:1-28.
[118] **I. Makkabiler** , 2:29-41.

Hasidyanlar[119] denilen bir grup savaşçının katılımıyla büyümüştür. Matityahu ölmeden önce verdiği vasiyetinde Şimon'u siyasi danışman, direnişçilerin başına Yuda Makabe'yi (Ioudas Makkabaios) general olarak atamıştır.[120]

Yuda Makabe, girdiği savaşlar neticesinde Selevkoslara ve Selevkos yanlılarına karşı büyük ilerlemeler kaydetmiş, onları büyük oranda sindirmiş ve şeriata bağlı olarak Helenizm'e direnenleri bu başarıları ile cesaretlendirmiştir.[121] Bu direnişlerle güçlenen Makkabiler, putperest tapınağı haline gelmiş Mabed'i ve çevresini arındırmışlardır.[122] Bu başarıları 'Makkabiler Bayramı' adıyla Kislev'in (Aralık) yirmi beşinci gününden itibaren şekiz gün boyunca ışıklar bayramı olarak kutlanmıştır. Bayramın sekiz gün sürmesinin sebebi ve ışık ile ilgisi, Mabed'in putlardan temizlenmesinin ardından küçük bir küp şeklindeki yağın sekiz gün boyunca mucizevi bir şekilde yanmasıdır. Böylece bu bayram, 'Işıklar Bayramı' ve 'Hanuka Bayramı' olarak adlandırılmıştır. Kislev ayının yirmi beşinci gecesinin seçilmesi ise üç yıl önce aynı gün Antiokhos Epiphanes'in sunağı putperest bir Mabed haline getirmesidir.[123] Bundan sonra Yahudiler, bu zaferlerini her yıl Hanuka Bayramı adıyla kutlama kararı almışlardır.[124]

Ferisi adının, Makkabiler'in yükseliş yılları olan MÖ. 165 ve MÖ. 160'lerde ortaya çıktığı ileri sürülmüştür.[125] Yoğun Helen baskısına karşı verilen bu mücadele Ferisiler'in de en temel hedefleri olduğundan bu dönemde ortaya çıkmaları anlaşılabilir bir durumdur. Ancak MÖ. 164 tarihinde tapınağı geri alarak elde etmiş oldukları başarılarla askeri büyümeyi sağlayan Yuda Makabe ve haleflerinin başlangıçta yalnızca dinî özgürlük ve Helenleşmeye karşı olan politikaları, zamanla siyasi bağımsızlık savaşına dönüşmüştür.[126] Bu siyasi savaş MÖ. 160'ta Yuda Makkabi'nin ölümünün ardından kardeşi Yonatan'ın (Ionathes Apphous, MÖ 160-142) geçmesiyle devam etmiştir. Yonatan, Yahuda bölgesini yönetme konusunda yeni

---

[119] İbrânîce'de "dinine bağlı, dindar kişi" anlamındaki *hasid* kelimesinin çoğulu olan *hasidim* kelimesi menşei milâttan önce III veya IV. asırlara kadar giden, Yahudi âdetlerini canlandırıp teşvik etmeyi ve paganizmi topraklarından uzaklaştırmayı amaçlayan dinî bir grubu yahut mezhebi ifade etmektedir. Ortaya çıkış tarihi tam bilinmemekle beraber kaynaklarda ilk defa ikinci Mabed dönemi ve IV. Antiokhos'un (MÖ. 175-164) baskıcı yönetimi sırasında zikredilmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Ömer Faruk Harman, "Yahudilik (Mezhepler ve Dinî Gruplar)", **DİA**, C. 43 İstanbul: TDV Yayınları, 2013, s. 212-218.
[120] **I. Makkabiler**, 2:65-66.
[121] **I. Makkabiler**, 3:5-6.
[122] **I. Makkabiler,** 4:36- 56.
[123] Kaufman Kohler, "Hanukkah", **Jewish Encyclopedia,** Vol. 6**,** s. 223-224.
[124] **II. Makkabiler**, 10:1-8, Flavius Josephus, "**Antiquities of The Jews**, XII, 7:7.
[125] Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı,** s. 112.
[126] Shaye J. D. Cohen, **From the Maccabees to the Mishnah,** 2. Basım, London: Westminster John Knox Press, 1987, s. 22-23.

bir düzenleme yaparak başkâhin makamı ile siyasi liderlik makamını bir araya getirmiştir. [127] Yukarıda ifade edildiği gibi dinî önceliklerin yerini, siyasi önceliklerin almasıyla, Yonatan dinsiz haham ilan edilmiş, böylece Makkabi grubundakiler siyasi önceliği kabul etmemiş ve gruptan kopuşlar başlamıştır. Bu kopuşlardan ilki münzevilikleri ile bilinen Esseniler olmuştur. Yonatan'ın MÖ. 142'de ölümünden sonra yerine kardeşi Simon geçmiştir.[128] Makkabi isyanı, Simon'un yönetimin başına geçmesi ile son bulmuştur. Ferisiler aynı nedenle daha sonra kurulacak olan Helen yanlısı Yahudilerden uzunca bir süre desteklerini çekmişlerdir.

1.1.3 : Makkabi İsyanı Sonrası Dini ve Siyasi Gelişmeler

Makkabi İsyanı ve neticesinde kurulan Haşmonayim Hanedanlığı, Yahudiliğin sürgün hayatında bir ara dönem olarak kabul edilmektedir. Nitekim Selevkos İmparatoru II. Demetrios Nicator döneminde Makkabiler'in başında olan Simon (Simon Thassi, MÖ 143-135), İmparator tarafından başkâhin olarak atanmıştır.[129] Kendisinden önce yönetimde olan kardeşi başkâhinlik makamı ile siyasi makamı birleştirmiş olsa da Simon'un imparator tarafından atanması, kurulan devletin meşru ve resmi olmasını sağlamıştır. Böylece MÖ. 167'de başlayan ayaklanmalar, MÖ. 142'de siyasi zaferle sonuçlanmış, halkın yoğun isteği ve İmparator'un desteği ile Haşmonayim Hanedanlığı kurulmuştur. Selevkos otoritelerinin verdiği bu destek ile artık Haşmonayim Hanedanlığı meşru bir yönetim ve politik bir güç elde etmiştir.[130]

Yahuda bölgesine hem yönetici hem de başkâhin olan Simon ve iki oğlu, Ptoleme tarafından öldürülmüş[131] ardından kendisine düzenlenen saldırıları bertaraf eden diğer oğul I. Yuhanna Hirkanus (I. Ioannes Hyrkanos, MÖ. 135-106)[132] babası Simon yerine yönetimin başına geçmiştir.[133] I. Yuhanna Hirkanus ve kendisinden önce Haşmonayim Hanedanlığına bağlı şehir yöneticileri bölgenin dini ve siyasi lideri olarak anılmışlardır. Ancak I. Yuhanna Hirkanus'un oğlu olan Yuda Aristobulus (MÖ. 104-103), Aleksandre Jannee (Aleksandros

[127] Yasin Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik,** s. 39.
[128] **I. Makkabiler**, 14:16-18.
[129] **I. Makkabiler**, 14:35-38.
[130] **I. Makkabiler**, 14:38-49.
[131] **I. Makkabiler**, 16:16.
[132] Yaşar Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri,** s. 191.
[133] **I. Makkabiler**, 16:19-24.

Iannaios, MÖ. 103-76), ve karısı Salome Aleksandre (Şelomtzion, MÖ. 76-67) dini ve siyasi bir lider olmanın yanında kral ünvanı da almışlardır. Bu uygulamalardan yola çıkarak, kaynaklarda da sıkça bahsedildiği gibi özellikle I. Yuhanna Hirkanus sonrası dönemde Helenizm etkisi hissedilmeye başlanmış, Krallar başa geçtiklerinde Davud'dan kalan yağ ile kutsama geleneklerini terk etmiştir. Onun yerine Helen kültürüne ait taç giyme gibi semboller kullanmaya başlanmıştır. Bastırdıkları paralar üzerinde yedi kollu şamdan yanında, kral ibarelerine, gemi çapaları, bereket boynuzları ve yıldız gibi Yunan kaynaklı imajlara da rastlanmıştır.[134]

Helenizm etkisi yalnız sosyal ve dini boyutta olmamış, sikkelerin üzerindeki Ptoleme hükümdarlarının ve eşlerinin portrelerinin bulunması ticari boyutta da kaynaşıldığını gösterir. Bu noktada Yahudiler'in Helenistik dünyanın ticaret ağında da yer aldıkları; şarap, petrol, köle gibi malların ticaretini yaptıkları da ifade edilir.[135] Bunlara ek olarak, I. Yuhanna Hirkanus askeri konularda Roma ile ittifak yapmış ve Roma'dan asker devşirmiştir. Kaynaklara göre daha sonra bu askerlerin parasını ödeyebilmek için Davud'un mezarını yağmalamıştır. Ancak sosyal hayatta ve siyasi yönde atılan bu adımlar, Helenizm etkisini bariz bir şekilde hissettirdiğinden, Yahudi çevrelerini rahatsız etmiştir. Yahudi çevrelerinden en çok tepki veren ve dönem içinde halk arasında yaygın şekilde kabul gören mezhepler, MÖ. II ve MS. I. Yüzyıllar arasında ortaya çıkmış olan Essenilik, Ferisilik ve Sadukilik olmuştur. [136]

Ferisi ve Saduki mezhepleri Esseniler'in aksine siyaset içerisinde aktif rol oynamışlardır. Nitekim Ferisi ve Sadukiler'in I. Yuhanna Hirkanus tarafından ayrıştırıldığı, Sadukiler'in Helen yanlısı hükümdara destek vermeleri ve Ferisiler'in tam tersi tutumları neticesinde huzurdan kovuldukları aktarılır. Dolayısıyla I. Yuhanna Hirkanus ile başlayan bu zıtlaşma, Salome Aleksandra döneminde bir süre duraklasa da II. Hirkanus'a kadar devam edecektir. Bu süre zarfında yönetimin yanında Sadukiler'in aktif olduğu görülmüştür. Bu iki mezhebin siyasetle bu kadar iç içe olmaları onları birer partiye dönüştürmeye yetmemiştir. Çünkü her iki mezhebin de dayanağı her zaman Tevrat'a dayanan inançları olmuştur. [137]

I. Yuhanna Hirkanus'un ölümünün ardından tahta I. Yuda Aristobulus geçmiştir. I. Aristobulus Kral unvanı alan ilk kişi olmuş, ancak MÖ.104-103 yılları arasında kısa bir süre

[134] Okan Açıl, "**Haşmonayim Ailesinin Değişen İdeolojisi",** s. 96.
[135]Levine**,** Jerusalem**: Portrait of the City in the Second Temple Period (538 B.C.E.-70 C.E.),** s. 55-59.
[136] Flavius Josephus, "**Antiquities of The Jews**", XIII, 8:4.
[137] **A.g.e,** XIII, 10:5.

tahtta kalmıştır.[138] Ardından kendisinden sonra küçük kardeşi Alexandre Jannee tahta geçmiştir.[139] Aleksandre Jannee abisinin ölümü üzerine dul kalan yengesi Salome Aleksandre ile evlenmiş,[140] krallığının ilk yıllarında sınırın dışındaki sorunlarla ilgilendikten sonra iç savaşlara yönelmek durumda kalmıştır. Halk tarafından desteklenen ve çoğunluğun sempatisini kazanmış olan Ferisiler,[141] Kral'ın sergilediği Helen politikalarına karşı çıkmıştır. Bu olaylardan biri Sukot/Çadırlar bayramında gerçekleşir. Halk, Jannee'ye karşı, bir tutsak soyundan geldiği, kurban sunmaya layık olmadığı ve bayramın kurallarına uymadığı gerekçesiyle ayaklanır. Bu ayaklanmaya karşılık Jannee 6000 kişiyi öldürtür.[142] Ferisiler'in ve halkın desteği ile gerçekleştirdiği ayaklanmalar, zamanla iç savaşa dönüşür ve bu duruma son vermek amacıyla Aleksandra Jannee Ferisiler'e barış teklifinde bulunur ancak karşılık alamaz. Ferisiler'in Jannee'ye karşı Selevkos Kralı III. Demetrios'a gitmeleri üzerine Jannee, III. Demtrios'la savaşır.[143] Bu savaş önce yenilgi ile sonuçlansa da devam eden süreçte Jannee, Selevkos kralını ülkeden atmış ve kendisine savaş açmış olan Yahudileri katletmiştir.[144]

Sınırları içerisinde verdiği mücadelelerin ardından, krallık vasfıyla ön plana çıkan Jannee, MÖ. 76'da ölmüş ve yerini karısı Salome Aleksandra'ya bırakmıştır. Salome Aleksandra, ölüm döşeğinde olan eşi Jannee'nin kendisine verdiği nasihatlere uymuş ve kendisinden önce eşinin mücadele ettiği Ferisiler'e başta devlet yönetimiyle ilgili konular olmak üzere birçok konuda istedikleri tavizi vermiştir.[145] Bu noktada Ferisiler ile baş edemeyen eşinin ölümü üzerine Salome Aleksandra, Ferisiler'i huzuruna çağırmış, eşinin bedenini onlara teslim etmiş ve krallığın işlerine dair her türlü yetkiyi de onlara devrettiğini söylemiştir. Böylece Ferisiler'in sempatisini kazanmış ve bunun bir sonucu olarak, Ferisiler eşine görkemli bir cenaze töreni düzenlemiş ve ona olan saygılarını ifade etmişlerdir.[146] Bu olaylar Salome Aleksandra'nın ilk kadın kral olma yolunda Haşmonayim Hanedanlığı içerisinde meşruiyetini kazanmasını sağlamıştır. Ancak söz konusu tavizler sonucu hakimiyet Ferisiler'e geçmiştir. Ayrıca Salome Aleksandre siyasete karışmama politikası ve Ferisiler'in istediklerini

[138] Josephus**, Antiquities of The Jews**, XIII, 11:1.
[139]Flavius Josephus, "**Antiquities of The Jews**", XIII, 12:1.
[140]Ölen kardeşin eşiyle evlenmek Tevrat'ta Levirat Kanunu olarak yer almakta ve dini bir gereklilik olarak aktarılmaktadır. Bu konu için ayrıca bkz: **Yasanın Tekrarı**, 25:5-6.
[141] Josephus, **Antiquities of The Jews** XIII, 10:5.
[142] **A.g.e,** XIII, 13:5.
[143] **A.g.e,** XIII, 14:1.
[144] **A.g.e,** XIII, 14:2.
[145] **A.g.e,** XIII, 15:5.
[146] **A.g.e,** XIII, 16:1.

yapmasına müsaade etmesi gibi sebeplerin etkisiyle oğlu II. Hirkanus'u başkâhin yapmıştır.[147] Böylece II. Hirkanus, I. Yuhanna Hirkanus'un kaldırdığı uygulamaların tekrar yürürlüğe girmesini sağlamıştır.[148]

Ferisiler elde etmiş oldukları bu imtiyazlarla, ülke siyasetinde ve yönetiminde etkin bir konuma gelmişlerdir. Ancak bu durum uzun sürmemiş, Salome Aleksandra'nın ölümüyle birlikte II. Hirkanus ve kardeşi II. Aristobulus iktidar mücadelesi içerisine girerler.[149] II. Hirkanus'u destekleyen Ferisiler karşısında, II. Aristobulus'u destekleyen Sadukiler yer alır.[150] Kısa bir süre sonra II. Aristobulus, II. Hirkanus'u mağlup etmeyi başarır ve böylece MÖ. 67-63 yılları arasında kısa bir süre kral olur. Ancak Selevkoslarla aynı tarafta olan Nebati Krallığı'nın (MÖ.400-MS.106) desteğini alan abisi II. Hirkanus, yönetimi geri almıştır.[151] İki kardeş arasındaki çekişmeler bir süre daha devam etmiş, bu çekişmelerden yorulan halk ve Ferisiler, artık Haşmonayim Hanedanlığının meşruiyetini sorgulamaya başlamıştır. Bu sorgulamalar ve iki kardeş arasındaki çatışmaların bir neticeye varamaması[152] ve bölgede siyasi düzenin sağlanamaması üzerine, bölge MÖ. 63'te Romalı komutan Gnaeus Pompeius (ö. MÖ. 48) tarafından fethedilerek Roma'nın eline geçmiştir.[153] Roma eline geçen Haşmonayim krallığı, krallık vasfını kaybetmiş ancak Haşmonayim başkâhinliği olarak 30 yıl daha varlığını devam ettirmiştir. MÖ. 40'a kadar Ferisi yanlısı II. Hirkanus başkâhinliği sürdürmüştür.[154] Böylece Yahuda'nın yerel yönetimi Roma'ya bağlanmış, dini yaşantılarının devam etmesi için de izin verilmiştir. Bu süreçte Ferisiler, Mabed ve Sanhedrin üzerinde etkilerini devam ettirmişlerdir. Ferisiler'in Mabed ve Sanhedrin üzerindeki hakimiyetleri Tevrat'ı yorumlama faaliyetlerinde etkili olmalarını sağlamıştır. Kaynaklarda bu dönem, Ferisiler altın çağlarını yaşamışlardır.[155]

Pompeius'un ölümü ardından Roma'da yetkili isim olan İmparator Sezar (ö. MÖ. 44),

---

[147] Kohen: Yakub'un 12 oğlundan biri olan Levi soyuna bağlı, Harun soyundan gelen din adamı sınıfı. Salime Leyla Gürkan, "Rabbâniyyûn", **DİA**, C. 34, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 376. Detaylı bilgi için bkz: Joseph Jacobs, "Cohen", **Jewish Encyclopedia,** Vol. 4 , s. 144.
[148] Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XIII, 16:2.
[149] Canan Kurtkayası, "Makkabi İsyanı (Sebep ve Sonuçları)", (**Yüksek Lisans Tezi,** Ankara, 2017), s. 63.
[150] Josephus, **Antiquities of The Jews**, XIII, 16:2.
[151] Flavius Josephus, "**The Wars of The Jews**", The Works Of Josephus, William Whiston (trans.), America: Hendricson, 1999, I, 8:2-6.
[152] Kudüs'ün başına gelen Roma işgalinin müsebbibleri, II. Hirkanus ve II. Aristobulus olarak verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XIV, 4:3-5.
[153] Açıl, "Haşmonayim Ailesinin Değişen İdeolojisi", s. 99.
[154] Richard Gotthil, Isaac Broyde, "Hyrcanus II", **Jewish Encyclopaedia**,Vol. 6, s. 517.
[155] Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı**, s. 130.

bölgenin yönetimi için Antipater'i görevlendirmiştir. Antipater, II. Hirkanus'un gevşek ve tembel tavrından dolayı oğullarından Phasel'i Kudüs, Herod'u ise Celile bölgesine vali olarak atamıştır.[156] Ancak bölgede yetkili isim olan Herod, Yahudi ve Ferisler'e karşı babası Antipater kadar yumuşak davranmamış, inançlarına da saygı duymamıştır. Bu noktada Harun soyundan olmayan kişileri başkâhinliğe atamış,[157] Yahudi inancına aykırı olarak Sezar adına oyunlar düzenlemiş, tiyatro binaları inşa etmiş,[158] kendi adına bağlılık yemini etmeyi zorunlu kılmış ve bu yemini etmeyen başta Ferisiler olmak üzere birçok kişiyi öldürtmüştür. Buna rağmen Ferisiler Herod döneminde Yasa'nın doğal koruyucuları olarak halk nezdindeki popülaritelerini korumaya devam etmiştir. Herod'dan sonra bölgede çıkan isyanlar ve siyasi çekişmeler sonucunda Roma, MS. 70 yılında Mabed'i yıkmış, Yahuda bölgesini ele geçirmiştir. Böylece II. Mabed dönemi de sona ermiştir. [159]

Başlangıçta yalnızca dini hassasiyete sahip olan, kaybolmaya başlayan kültürel kodların korunması amacıyla ortaya çıkan ve yalnız şeriat için savaşan Haşmonayim Hanedanlığı, çıkış noktasından tamamen uzaklaşarak temel hedef olarak bölgeye hâkim olmayı ve siyasi liderlik mücadelesine dönüşmüştür. Bunun sonucunda ise yok olmuştur. Ancak özellikle bu dönemde ortaya çıkan mezhepsel ayrılıklar, döneme önemli tesirlerde bulunmuştur. Bunlardan Esseni ve Zealotlar'ın yok edildiği, Sadukiler'in ve Ferisiler'in isim olarak ortadan kaybolduğu ancak Ferisiler'in öğretilerinin Rabbaniler kanalıyla, Sadukiler'in öğretilerinin ise, Karailer kanalıyla devam ettiği kabul edilmektedir.[160]

1.1.4: Ferisiliğin Ortaya Çıktığı Dönemde Diğer Yahudi Mezhepleri

Ferisiler ve çağdaşları olan ilk dönem Yahudi mezhepleri, kendilerini ve misyonlarını daha eskiye tarihlendirseler de isim olarak Makkabi dönemi olayları sonucunda tarih sahnesine çıkmışlardır.[161] Yaklaşık olarak bir asır süren ve ilk ortaya çıkış iddiaları, ağır Helen

[156] Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XIV, 9:1-5.
[157] **A.g.e**, XV, 2:4.
[158] **A.g.e**, XV, 8:1-2.
[159] **A.g.e**, XVII, 2:4; 3:1.
[160] Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı**, s. 137.
[161] Louis Finkelstein, **The Pharisees: The Sociological Background of Their Faith**, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1962, s. 75-76.

uygulamalarına karşı Yahudiliğin ihyası olduğu ifade edilen bu mezhepler, Haşmonayim döneminde Hasidler, Ferisiler, Sadukiler, Esseniler ve Zealotlar olarak hem siyasi hem de dini yapılanmalar olarak ortaya çıkmıştır.[162] Çağdaş olmaları sebebiyle bu mezhepler, birbirlerinden etkilenmiş hatta kendi dini görüşlerini bir diğeri üzerinden inşa etmeye çalışmıştır. Zaman zaman birbirlerinden taban tabana zıt görüşlerin temsilcileri olmuşlardır. Yukarıdaki kısımda ifade edildiği gibi Helen politikalarına karşı çıkan grup olarak ifade edebileceğimiz *Hasidler* denilen dindar kişiler, bu mezhepler için merkezi rol oynamıştır.

Josephus, ilk dönem Yahudi mezheplerini Ferisi, Saduki ve Esseni olarak sıralar ve bu üç mezhebi, kader hakkındaki görüşleriyle birbirlerinden ayırır. Josephus, bu ayrımı; Ferisiler'de kaderin eyleme etkisi olduğunu ancak tüm eylemlerin kaderden kaynaklanmadığı, insanın iradesiyle kaderini tayinde bir belirleyici olduğunu belirtir. Josephus, Esseniler'de kaderin her şeyi yönettiği, Sadukiler'de ise tüm eylemlerin insanın kendi gücünün bir parçası olduğu şeklinde tasnife tabi tutmuştur.[163] Josephus bir diğer tanımlamada bu mezhepler için felsefi okul ifadesini kullanmıştır.[164] Dolayısıyla bu üç gruba mezhep denmesi konusunda tartışmalar mevcuttur.[165] Josephus'un bu mezhepler için felsefi okul demesindeki temel sebep, Helenleşmeye başkaldırmalarına rağmen Yunan felsefesinin bu mezhepleri etkilemiş olduğu gerçeğidir. [166]

Ferisiler'i anlamak için diğer mezheplerin bakış açılarını da anlamak gereklidir. Çağdaş olan bu mezheplerin birbiriyle ilişkisi kaçınılmaz olmuştur. Nitekim Ferisi ve Sadukiler, Yahudiliğe yaklaşımlarını belirleyen öğretilerde birçok noktada farklı düşünürler ve zaman zaman çatışırlar. Kaynaklarda Ferisiler'in ezeli rakipleri olarak ifade edilen Sadukiler'in ismi İbranice 'tsedukim' (saduqim) olarak bilinmektedir.[167] Kelime anlamı ise 'Tsadok'un soyundan gelenler'dir.[168] Bu soydan kasıt ise Kral Davut zamanında yaşamış ve başkâhin olarak görev yapmış olan Tsadok'tur.[169] Davut ve Süleyman zamanlarına yapılan bu nispete,

---

[162] Harman, "**Yahudilik**", s. 212-214.
[163] Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XIII, 5:9.
[164] Flavius Josephus, **The Wars of The Jews**, II, 8:2.
[165] Detaylı bilgi için bkz: Çoban, **"Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları"**, s. 60.
[166] Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XV, 10:4; Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, s. 229.
[167] Harman, "**Yahudilik**", s. 213.
[168] Kaufman Kohler, "Sadducees", **Jewish Encyclopedia,** C. 10**,** (New York: Funk and Wagnalls Company, 1905), s. 630.
[169] İsmail Taşpınar, **Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı,** İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014, s. 177.

Tanah'ta da rastlanmaktadır.[170] Bir başka görüş ise, bu ismin Helenist olan Soko'lu Antigonus'un Tsadok adında bir talebesine nispetle verildiği yönündedir. Ayrıca MÖ. 162'ye kadar bu ismin din adamı olarak hizmet veren kişiler için kullanıldığı da görülmüştür.[171] Ancak asıl kökleri hakkında kesin bir bilgi elde edilmiş değildir.

Makkabi İsyanı, Sadukiler'in yukarıda verilen genel anlamlardan uzaklaşarak müstakil bir mezhep teşkil ettiği dönemde gerçekleşmiştir. Siyasi olarak otorite olanın yanında yer alan Sadukiler, özellikle I. Yohanan Hirkanus (MÖ. 135-106) döneminde Ferisilerle ayrışmışlardır. Helenizmi normalleştirmeye çalışan I. Yohanan Hirkanus da Sadukiler'i desteklemiştir. Hirkanus'un desteği ile Sadukiler, Mabed ve Sanhedrin liderliği yapmışlardır. Sadukiler'in otorite üzerindeki etkisi Salome Aleksandra (MÖ. 76-67) dönemine kadar devam etmiştir. Salome Aleksandra ve oğlu II. Hirkanus kendilerinden önce devlet yönetiminde bulunan Yuda Aristobulus'un uyarısı ile Ferisiler'i yönetimde söz sahibi yapmışlardır. Böylece Ferisiler, Sadukiler'in yerine yönetimin desteklediği grup olmuştur.[172]

Araştırmacılar Ferisi ve Sadukiler'i genellikle birbirlerine zıt kavramlarla tanımlamışlardır. Önemli Alman araştırmacılarından biri olan Abraham Geiger, Sadukiler'in muhafazakâr ve geleneksel olduğunu, Ferisiler'in ise Sadukiler'in aksine gelişmelere açık olduğunu aktarır. Julius Wellhausen ise Sadukiler'in, siyasetin içerisinde olan politik bir grup olduğunu, buna karşı Ferisiler'in politikayla ilgilenmedikleri, onların ilgi alanının yalnızca Yasa ve Yahudi halkı olduğunu ifade etmiştir.[173] Kaynaklar, yönetimin yanında yer alan, siyasetle yakından ilgili olan Sadukiler için zengin, asil, aristokrat, kâhin ve halkın üst tabakasını temsil eden grup olarak bahsetmektedir.[174] Sadukiler toprak sahibi ve kırsal bölge de hâkim olan bir toplulukken, Ferisiler daha çok kentlilerden oluşmaktadır.[175] Ayrıca Ferisiler, siyasi otoritenin değil, sıradan halkın yanında yer almışlarıdır. Bu sebeple Sadukiler, Yahudi halkı ile Ferisiler'in kurmuş olduğu gibi bir bağ kuramamışlar, halktan destek alamamışlardır. Nitekim Josephus'un Sadukiler'i 'yabani' ve 'kaba' olarak tanımlaması halktan uzak

[170] **I. Krallar**, 1:34; 2:35; **II. Samuel**, 8:17.
[171] Taşpınar, **Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı,** s. 178.
[172] Hillel Newman**, Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period,** Leiden**,** Boston**:** Brill**,** 2006, s. 78.
[173] Tolga Savaş Altınel, "Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya", **Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt. 52, Sy. 52, (2017), s. 129.
[174] Knight, **"The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law",** s. 930.
[175] Louis Finkelstein, "The Pharisees: Their Origin and Their Philosophy", **Harvard Theological Review,** Vol. 22, Nu. 3, (1929). s. 188,192.

oluşlarının sebebini açıklayabilir.[176] Ayrıca kaynaklar, Mabed hiyerarşisinin başında yer alan Sadukiler'in özellikle Selevkoslar döneminde yozlaştığını, Helenleştiğini ve Helenizm'le gelen Epikürcü fikirlerle yakınlaştığını iddia etmektedir.[177] Ferisilerle ayrıştıkları konular genel olarak; kader inançları, öteki dünyadaki ödül ve ceza inancı ile ruhun ebedi varlığını kabul etmeme gibi inançlardır. Ayrıca dünyaya karşı Hedonist yaklaşımlarında ise, Epikürcülere[178] benzedikleri öne sürülmüştür. Kutsal Kitap konusunda Sadukiler'in Ferisilerden ayrıldıkları bir diğer konu ise, Sözlü Tevrat meselesidir. Bu noktada Ferisilerden farklı olarak onlar, yalnızca Tevrat'ı kabul etmişler, kutsal metinlerde açıkça ifade edilmeyen görüşleri reddetmişlerdir. Dolayısıyla yalnızca Tevrat'ın zahiri manasıyla ilgilenmişler, her türlü yorumsal faaliyetten de kaçınmışlardır. MÖ. II. yüzyılda II. Mabed döneminin önemli aktörlerinden olan Sadukiler'in isimlerine MS. I. Yüzyılda yani Mabed'in yıkılmasından sonra rastlanmamaktır. [179]

II. Mabed dönemindeki en önemli mezheplerden bir diğeri ise Esseniler'dir. Josephus, Saduki ve Ferisi mezheplerinden sonra bahsettiği Esseniler için katı ve disiplinli kavramlarını kullanmıştır.[180] Esseni kelimesinin kökeni Grekçe olup Latinize edilmiştir.[181] Grekçe'deki anlamı 'kutsallar'dır.[182] Ancak kaynaklarda Esseni kelimesinin kökeninin, İbranice Hasid'in karşılığı olan 'kutsal, dindar' manasında Aramice 'hasen' kelimesinin çoğulundan türemiş olduğu nakledilmektedir.[183] Josephus ve Philo, Esseniler için 'sakin kişi ve bu kişilerden oluşan topluluk' anlamını vermişlerdir.[184] Ancak görüldüğü üzere kelimenin ne kökeni ne de anlamı konusunda bir birlik vardır. Bu mezhebin IV. Antiyokus Epifanes (MÖ. 175-164) zamanında yani Makkabi İsyanı öncesinde, Selevkos zulmünden kaçanlar tarafından kurulduğu belirtilmektedir.[185]

Ferisiler ve özellikle Sadukilere nazaran Esseniler, daha münzevi ve apolitik bir

[176] Flavius Josephus, **The Wars of the Jews,** II, 8:14.
[177]Kaufman Kohler, **"Sadducees"**, s. 630. Ayrıca bkz. Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XIII, 10:6.
[178] Helenistik dönemde yaşayan Epiküros (MÖ. 341-270), insanın atomlardan oluştuğu ve ölmesi halinde atomların dağılıp havaya karışacağından bahsederek öte dünyayı reddeden bir felsefecidir. Ayrıca felsefi bakış açısını insan için mutluluk ve haz odaklı inşa etmiştir. Ayrıca detaylı bilgi için bkz. Gizem Köseoğlu ve Önder Bilgin, "Epiküros'un Hayat ve Ölüm Anlayışı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Cilt**.** 12, Sy. 66, (2019), s. 1493-1495.
[179] Hillel Newman, **Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period**, s. 75.
[180] Josephus, **The Wars of the Jews**, II, 8:2.
[181] Raymond Brown, "Essenees", **New Catholic Encyclopedia,** Washington: Thomson Gale, 2003, sayı 368.
[182] Kaufman Kohler, "Essenees", **Jewish Encyclopedia,** s. 224.
[183] Brown, "**Essenees**", s. 368.
[184] Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepler**i, s. 236.
[185] İsmail Taşpınar, **Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hıristiyanlık,** İstanbul: İFAV Yayınları, 2017, s. 127.

yapıdadır. Josephus bu noktada Esseniler için zevklerden arınmayı hedefleyen, istek ve tutkulara gem vuran kişiler olarak bahsetmektedir. Esseniler, maddiyatçılık ve hazcılıktan kaçarlar, evliliği de ötelemeyi ihmal etmezler. Zenginliğe karşı olup biriktirmeye olumlu bakmazlar, elde edilen bir mal mezhep üyesi olan herkese bölüştürülür. Belirlenmiş bir merkezleri yoktur, kimi şehir şehir dolaşarak tebliğde bulunurken, kimileri ise Ölüdeniz civarında gözden uzak yaşamayı tercih etmiştir. Her şehirde yaşar, rahatça yolculuk eder ve yolculuk için yanlarına azık almamayı tercih ederler. Giydikleri kıyafetler yırtılıp parçalanmadığı sürece değiştirmeyi uygun bulmazlar. Kendilerine has bir temizlenme ritüelleri vardır; beyaz bir örtü sarınıp, soğuk suyla yıkanırlar, ardından yemeğe geçer, şükür ile başlayarak yemeklerini yerler. Yemin etmezler. Tanrıya karşı oldukça takvalı yaşamaya özen gösterirler.[186] Ahiret inançlarının Ferisiler'le benzeştiği ifade edilmiştir.[187] Ayrıca Josephus ve Philo, Essenileri geleceği öngörme ve rüyaları yorumlama gibi doğaüstü olaylarla ilgilenmeleri, saflık, katı temizlik ritüelleri ve Şabat'a olan hassasiyetleri gibi unsurlar üzerinde durduklarını naklederler.[188] Araştırmacılardan bazıları Kumran Cemaati ile Essenileri özdeşleştirmiştir.[189] Ferisi ve Sadukiler'le benzer dönemlerde ortaya çıkan Essenilere, yine onlar gibi Mabed'in yıkılışından sonra rastlanmamaktadır.

Yine aynı dönemlerde ortaya çıkmış olan Zealotlar ise, diğer üç mezhebin aksine dini hassasiyetleriyle öne çıkmamaktadırlar. Zaten Josephus'un da felsefi okul olarak ifade ettiği bu mezhepler içerisinde Zealotlardan bahsedilmemektedir. Zealotlar, Yahudi halkını putperest Roma'nın egemenliği altına sokmaya çalışanlara karşı her türlü faaliyete şiddetle karşı çıkan bir gruptur. Zealot kelimesinin kökeni, Grekçe'dir: 'Tanrı ve şeriat için gayret gösteren, yurt sever' anlamlarına gelmektedir.[190] Zealot'un İbranice karşılığı 'Kanna'dır, Talmud'da iki defa geçmektedir.[191] *Sicarii'ler* ise, Zealot üyeleri içinden çıkan bir gruptur.[192] *Sicarii* kelimesi *katil* ve *suikastçı* anlamlarına gelir. Ayrıca *Sicarii* kelimesi, elbiselerinin altında sakladıkları hançerler ile dolaşmaları geleneğinden gelmiştir. Bu hançerler, Yahudi karşıtlarını ve kutsala

[186] Josephus, **The Wars of the Jews**, II, 8:2-13.
[187] İsmail Taşpınar, "Hz. İsa Döneminde Bir Münzevi Cemaat: Esseniler", **Köprü: Üç Aylık Fikir Dergisi**, Sy. 93, (2006), s.146.
[188] Newman, **Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period**, s. 84.
[189] Detaylı bilgi için bkz. Temiztürk, **Ölü Deniz El Yazmaları**, s. 98-114.
[190] Harman, "**Yahudilik**", s. 214.
[191] Kaufman Kohler, "Zelaots", **Jewish Encyclopedia**, s. 639.
[192] Rumeysa Babadostu, "Provincia Iudea'da Zealot Hareketi",(**Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2019), s. 166-176.

hürmet etmeyen kişileri bıçaklama amaçlı kullanılmıştır.[193] Josephus Zealotlar'ın diğer isminin Sicarii olduğundan bahsetmez, Sicarii'lerin Roma döneminde ortaya çıkmış olan bir fenomen olarak tanımlar ve Zealotlar ile aralarında bir bağlantı kurmaz.[194] Zealotlar ve Sicariiler bazı kaynaklarda birbirlerinin yerine kullanılsa da bu kullanımın doğru olmadığı aktarılmaktadır. Sicariiler, toplum tarafından sevilmeyen, cinayet ve hırsızlık dahil her türlü suçu işleyebilecek potansiyelde bir örgüttür. Buna karşılık Zealotlar, Yasa öğretilerine sıkı sıkıya bağlılardır. Dolayısıyla Zealot ve Sicariiler'in tek ortak noktaları Roma yönetimine karşı bir silahlanmaları ve yönetime karşı gösterdikleri şiddet eylemleridir.[195] Zealotlar'ın ortaya çıktığı süreçteki ilk iddiaları kutsal olanı korumak ve devam ettirmektir ki bu iddialarıyla Ferisi liderlerin desteğini sağlamışlardır. Ancak zamanla fanatikleşerek can ve mal kayıplarına sebep olmuşlardır. Zealotlar, yalnızca Roma'ya, sünnetsiz olanlara ve Yasa'ya karşı çıkanlara karşı çatışmazlar. Bunlarla beraber Zealotlar, Yasa'yı yaşayan ancak Roma'ya boyun eğen Yahudilere karşı da mücadele vermişlerdir. Bu sebeple Ferisi desteklerini kaybetmişlerdir. Bu desteği kaybetmelerinin bir diğer sebebi ise, Ferisiler'in yabancı yönetime karşı çıkmayıp, tarihin kontrolünün Tanrı'nın elinde olduğuna inançlarıdır ki bu da Ferisiler'in şiddete karşı olmalarını açıklar niteliktedir.[196] Başta Yahudilerin ileri gelenleri ve Ferisiler, Mabed'in Roma tarafından yıkılışını ve Kudüs-Masada bölgelerinin işgalini Sicarii'lerin aşırı ve orantısız eylemlerine bağlamışlar ve onları sorumlu tutmuşlardır.[197] Zealotlar, özellikle MS. 66-73 yılları arasında Roma yönetimine karşı çıkan isyanlarda ön saflarda yer almışlardır. MS. 70'te Roma imparatoru Titus, Kudüs ve Zealotlar'ın en yoğun olduğu yer olan Masada'yı almasıyla onları kılıçtan geçirmiş ve tarih sahnesinden silmiştir.[198]

[193] Kohler, **"Zelaots"**, s. 630.
[194] Mustafa Yiğitoğlu, **Yahudilik: Mezhepler**, s. 28.
[195] Hakan Olgun, Modern İsrail'in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus'un 'Masada' Anlatısı, **Milel ve Nihal Dergisi**, Sy. 1, (2013), s. 32-33.
[196] Reza Aslan, **Zealot**, s. 14,57; Kohler, "**Zelaots**", s. 640; Menahem Mansoor, **"Pharisees",** s. 31.
[197] Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XVIII: 1-6.
[198] Yiğitoğlu, **Yahudilik: Mezhepler,** s. 30.

1.2: Ferisiliğin Gelişimi

1.2.1: Ferisi Kavramı ve Ortaya Çıkışı

Kelimenin İbranice'ye Yunanca'dan geçtiğine dair kesin bir veri bulunmamakla birlikte anlam bakımından İbranice 'P-R-Ş' kökünden gelen 'Peruşim' (paraş) veya Aramice 'Peraş' kelimelerinden geldiği kabul edilmektedir. 'Ayrılanlar' anlamına gelen 'P-R-Ş' kelimesinin Ferisi kelimesi ile yakınlığına dikkat çekilmiştir. Kelime isim olarak Haşmoniler döneminde ortaya çıkmış ancak sonradan teolojisini çok daha önce üretmiş olan Ferisiler'i ifade etmek için kullanılmıştır.[199]

Peraş veya *Paraş* kelimeleri Peruşim'in tekil halleri olup, Tanrı ile iletişim kuracak olan kişilerde gerekli olan kutsallık ve doğruluk seviyesine erişmek için kendini ayrı tutan ya da kendini kirli olan insan ve şeylerden uzak tutan, anlamına gelmektedir.[200] Bu anlam, çağdaşları olan Sadukiler'den ayrı tutulmak veya sahip oldukları temizlik ritüelleriyle toplumun diğer kesimlerinden (Am ha-Aretz) *ayrılmak* anlamı taşıdığına dair farklı yaklaşımlar da mevcuttur.[201] Ferisiler'e *ayrılanlar* anlamından başka *sapkınlar* manasının Sadukiler tarafından onlara verilen bir lakap olduğu da kaynaklarda bildirilmektedir.[202] Aynı kelime kökünün bir diğer anlamı ise, açıklamak, tefsir etmek demektir.[203] Bu anlamlandırma çabası da Yazılı Tevrat'ın yanında Sözlü Tevrat'ı da esas almaları ve Tevrat'ı yorumlama isteklerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Josephus, Ferisiler için *peruşim* kelimesiyle yakın anlamlı olan *akrebeia* kelimesini kullanmıştır.[204] Josephus, ayrılanlar anlamında *akrebeia* ismini Ferisiler için kullanmada etkili olan bir olay aktarmaktadır. Buna göre I. Yohanan Hirkanus yönetimdeyken Ferisiler'i Sanhedrin'den atmış, onların yerine Sadukiler'i desteklemiştir. Buradan hareketle bu topluluğa Ferisi (ayrılanlar) denmiştir.[205] Bir diğer görüşe göre, Ferisilik isminin kökeninin, Antik Yunanca'dan geldiği kabul edilmektedir. Kelime Antik Yunanca'da *Fariseos* olarak ifade edilmiştir. Ferisi kelimesinin yukarıda bahsedilen anlamlarının yanı sıra,

---

[199] Gregory Knight, "**The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law**", s. 932.
[200] Kaufman Kohler, "Pharisees", **Jewish Encyclopedia,** s. 661.
[201] Ellis Rivkin, "Pharisees", **Encyclopedia of Religion,** s. 269.
[202] Bekir Zakir Çoban, "**Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları**", s. 61. Solomon Zeitlin, "The Origin of the Pharisees Reaffirmed", **The Jewish Quarterly Review,** Vol. 59, Nu. 4, (1969), s. 256.
[203] Harman, "**Yahudilik**".
[204] Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı**, s. 68.
[205] Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, 13: 10:5-6.

Ferisiler'in kendileri ve misyonlarını ifade etmek için kullandıkları kelime '*Haverim*' dir. Haverim kelimesinin anlamı ise, *kardeşler* ve *arkadaşlar* olarak verilmektedir.[206]

Bir diğer görüş ise, Ferisiler'in sahip oldukları ölüm sonrası hayat inancının ve melek inancının, o dönemde şehri yöneten Pers İmparatorluğuna ait inançlar olması ve bu inançları Ferisiler'in Perslilerden devşirdikleri düşüncesiyle, Pers anlamına gelen *parsa* kelimesinden türediğidir.[207]

Kimi araştırmacılara göre Ferisiler, ortaya çıkmaya başladıkları dönemde kendilerine yakın bir tarihte yaşayan *hasid*lere dayandırılmaktadırlar.[208] Ancak bu Hasidler ile 18. yüzyılda ortaya çıkan Hasidizm grubu ile karıştırmamak gerekir. Hasidizmle karıştırmamak için bunlara ilk Hasidler (Hasidim rişonim) denmektetir. İlk Hasidler Yahudi adetlerinin yeniden tesisi ve helenizmle mücadeleyi amaçlayan bir misyona sahiptir.[209] Makkabi ayaklanmasında yukarıda da bahsedildiği gibi Hasidler, Yahudilerin yanında savaşan önemli gruplardan biri olmuştur ve Greklerle yapılan barış anlaşmalarında önemli katkıları olmuştur.[210] Daha sonra Helenizm etkisinde kalan Haşmonayim Hanedanlığı ile araları açılmış ve kaynakların verdiği bilgilere göre MS. I. yüzyıldan sonra Hasidler'e rastlanmamaktadır. Burada ifade edilenden farklı olarak Hasidler'in, Ferisilerin kökeninde yer almadığına dair görüşler de mevcuttur.[211]

Ferisiler'in İsa ile çağdaş olmaları sebebiyle Yeni Ahit'i teşkil eden kitaplarda önemli bir yere sahiptirler.[212] Nitekim Yeni Ahid'de, Ferisiler için 'sahte dindar' imajının çizilmesi, İngilizce sözlüklerde Ferisi kelimesi için 'sahte sofu', 'iki yüzlü' gibi anlamlar kullanılmasına neden olmuştur.[213] Görüldüğü gibi Ferisi isminin anlamı hakkında bir fikir birliği mevcut değildir. Ancak genel anlamın *ayrılık* olarak verildiği söylenebilir. Ancak bu ayrılığın mahiyetiyle alakalı bir görüş birliğinden söz edilemez.

---

[206] Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri,** s. 218.
[207] İsmail Taşpınar, **Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı,** s.184.
[208] Menahem Mansoor, "Pharisees", **Encyclopedia Judaica**, s. 30.
[209] Haleva, **Pirke Avot,** s. 2.
[210] **I. Makkabiler**, 2:42; 7:12-13.
[211] Detaylı bilgi için bkz: Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri,** s. 217.
[212] **Matta**, 23:13, 15, 23, 25, 27, 29.
[213] Çoban, "**Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları",** s. 60.

1.2.2: Ferisi Alimleri

Ferisiler'in kendilerini Ezra'ya dayandırdıklarından daha önce bahsedilmişti. Bu durum Ezra'nın misyonu ve yaptıklarıyla, Ferisiler'in misyonu arasındaki benzerlikten kaynaklanmaktadır. Bu misyon benzerliği özellikle Tevrat merkezli bir Sözlü Yasa etrafında şekillenmiştir. Ferisiler, Ezra'nın şekillendirdiği Sözlü Yasa'nın geleneksel takipçileri olmuşlardır. Sözlü Yasa'nın aktarıldığı zincir, Mişna'da Musa peygamberle başlatılmış, ardından Yeşu ve diğer liderler aracılığıyla Ferisiler'e kadar ulaşmıştır.[214] Böylece Ferisiler'in yasaya verdiği önem sağlam bir temele dayandırılmış ve halk tarafından kabul edilmelerini kolaylaştırmıştır. Mişna'nın bir kısmı olan Pirke Avot'ta bu silsileyi devam ettiren Ferisi hocalarından ve onların öğütlerinden bahsedilmektedir. Mişna'da bu silsile, Makkabiler döneminde yaşayan Adil Simon ile başlatılır. Yaşadığı dönemde Ferisiler'in öncü alimlerinden sayılmaktadır. Adil Simon'dan nakledilen Sözlü gelenek silsilesi sırasıyla şu isimlerle aktarılmıştır. Sokolu Antigonus, Yose ben Yohanan, Yose ben Yoezar, Joshua ben Perahiah, Nittai Arbelit, Judah ben Tabbai, Shimon ben Shetah, Shemiah ve Abtalion, Hillel, Şammay, Gamaliel, Simon, Yohanan ben Zakkai ve öğrencileri Rabbi Eliezer ben Hyrcanus, Rabbi Joshua, Rabbi Yose, Rabbi Simon ben Nethaneel, Rabbi Eleazar ben Arach olmak üzere Mişna'da altmış üstadın ismi yer almaktadır. Bu dönemler tarihi olarak MÖ. 300 ve MS. 200'lere tekabül etmektedir. [215]

Bu silsile içerisinde söz sahibi olan ve Ferisi öğretilerini taşıyan kişiler olarak Hillel ve Şammay anılmaktadır. Kendileri öldükten sonra ekole dönüşmeleri sebebiyle Ferisilik bu ekoller üzerinden Rabbani Yahudiliğin ilk evrelerini oluşturmuştur.[216]

Bu alimlerden Hillel, Yahudiler tarihçiler tarafından en büyük ruhani lider kabul edilmektedir. Babil'de doğduğu ve MÖ. 70'lerde daha sonra Kudüs'e geldiği belirtilir.[217] Kudüs'e geldiğinde bölge hakkında verilen bilgilerde, bölgede çok sayıda grubun mücadele ettiği ve bunlar içerisinde halk nezdinde en etkili olanın Ferisiler olduğunu çünkü bu kişilerin halk ile iletişiminin iyi olduğundan bahsedilir. Ayrıca Ferisiler, Yazılı Yasa'yı yorumlamak

[214] Rav Naftali Haleva, **Pirke Avot,** İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2004, s. 2.
[215] Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı**, s. 87.
[216] **A.g.e,** s. 88.
[217] Ralph V. Harvey, **Rabban Gamalıel,** Cambridge: Cambridge Press, 2005, s. 11.

suretiyle değişen durum ve şartlara uyum sağlayacakları ve Yasa'nın daha iyi anlaşılmasında ahlaki olgunluğa erişecekleri iddiasını taşıyorlardı.[218] Ayrıca Hillel'in hayatı Musa peygamber ile bazı durumlar üzerinden karşılaştırılır. Her ikisinin de 120 yıl yaşadığı söylenir, bu durumda Hillel MS. 10 tarihlerinde ölmüştür. Her ikisi de kırk yıl boyunca Tanrı'nın hizmetkarı olarak çalışmıştır.[219] Hillel'in Musa'yla bu benzetmesinin yapılması daha sonra İnciller'de Ferisiler'in 'Musa'nın kürsüsünde oturanlar'[220] şeklindeki tanımlanmalarının kaynağı olabilir. Musa ile benzerliği Hillel'in dinde otorite olduğuna dair bir vurgu olarak anlaşılırken, Ferisiler'e bu benzerliğin atfedilmesi tesadüf değildir.

Hillel, aldığı eğitimle halk nezdinde tanınan bir otorite olmuştur ve Kudüs'te din bilgini olarak bilinen kimselerin öncüsü kabul edilir. Bu sebeple Sanhedrin'e 'Nasi' olarak atanmıştır.[221] Ayrıca Hillel, yaşadığı dönemde önde gelen din bilginleri arasındaki konumunu ifade etmek için 'Ha-Zaken' (ihtiyar) şeklinde hitap edilmiştir.[222]

Hillel'in Yahudi halkına kırk yıl hizmet ettiği ve bu hizmetleri sırasında Tanah'ı yorumlama prensipleri geliştirdiği ifade edilir. Bu sayede Hillel'e atfedilen birkaç halaha ve iki adet fetva ortaya çıkmıştır. Hillel bu yorumlarla güncel sorunların çözüme kavuşması için çaba göstermiştir. Ortaya koyduğu yedi yorum kuralı Yasa'yı yorumlamada ilk sistematikleşme çabası olarak görülmüştür.[223]

Hillel'in en seçkin çağdaşı ve rakibi olarak ifade edilen Şammay, Sanhedrin'de Hillel'in Nasi olduğu dönemde 'av bet din'[224] olarak atanmış dönemin önemli hocalarından biridir. Hillel'in aksine Yasa'ya karşı katı yorumları ve sert mizacıyla tanınmaktadır.[225]

Yaşadıkları dönem içerisinde büyük etki bırakmış olan her iki isim Yahudiliğin belirli kurallarını yorumlamış ve farklı görüşlerin temsilcileri haline gelmişlerdir.[226] Hillel ekolü

---

[218] Judah Goldin, Hillel The Elder, **The Journal of Religion**, Vol. 24, Nu.4, (1946), s. 263-264.
[219] Harvey, **Rabban Gamalıel,** s. 11.
[220] Matta, 23:2.
[221] Nasi: Sanhedrin'in başkanı. Detaylı. Bilgi için bkz. Joseph Jacops, Kaufmann Kohler, Nasi, **Jewish Encyclopedia**, Vol. 9, s. 171-172.
[222] Solomon Schechter, Wilhelm Bacher, Hillel**, Jewish Encyclopedia**, Vol. 6, s. 397.
[223] Ömer Faruk Araz, "Rabbâni Yahudiliğin Temellerini Oluşturan Hillel ve Şammay'ın Hayatı ve Ekolleri", **İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi,** Cilt 6, Sy.2, (2017) s. 1056-1057.
[224] Ab bet din: Sanhedrin'in başkan yardımcısı olan yargıcın unvanı. Dertaylı bilgi için bkz. Kaufmann Kohler, Ab bet din, **Jewish Encyclopedia,** Vol.1, s. 39.
[225]Wilhelm Bacher, Jacob Z. Lauterbach, Shammai, **Jewish Encyclopedia,** Vol.11, s. 230.
[226] Detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Araz, "**Rabbâni Yahudiliğin Temellerini Oluşturan Hillel ve Şammay'ın** Hayatı ve Ekolleri", s. 1059-1067.

Yahudilik üzerine etkisini MS. 70'lerden sonra da devam ettirebilmiştir Şammay ise MS. 70'ten sonra aktif değildir. [227]

1.2.3: Ferisiler Döneminde Toplumsal Yapı

Ferisiler'in toplumdaki durumunu anlamak, Yahudilik tarihinde geçirdiği evreleri anlamakla doğrudan bağlantılıdır. Bu noktada Yahudiler tarih boyunca siyasetle içli dışlı yaşamışlardır. Özellikle Ezra dönemi sonrasında vurgulanan kutsal soy anlayışıyla, bir çeşit etnik din olan Yahudilik, toplumsal olarak farklı düşünceleri barındıran dinamik bir dindir. Kral Süleyman'ın ardından puta tapıcılığın artması, Kudüs'teki Süleyman Mabedi yerine alternatif mabedlerin inşası, Babil, Asur işgalleri, bu işgaller sonucunda gerçekleşen sürgünler neticesinde dini ve kültürel olarak devam ettirilen adetlerin birçoğundan vazgeçilmesi toplumun geçirdiği ve geçireceği değişimlerin önemli sebepleridir.[228]

Ferisiler'in ortaya çıktığı bu süreçte toplumda iki önemli grubun varlığından söz edilebilir. Bunlardan ilki; Babil sürgünü sırasında Yahuda'dan sürgün edilmeyen A*m ha-Aretz*'tir. Am ha-aretz ifadesinin farklı kullanımları olsa da genel olarak *ülke halkı*, *toprak halkı* anlamlarına karşılık gelmektedir.[229] İfadenin, Yahuda bölgesinin yerli halkı için kullanımları olduğu gibi,[230] yabancı bölgelerden olanlar için de kullanımı mevcuttur. Buna ek olarak *cahil, Yasa'ya uymayan* anlamlarının yanında *çiftçi* anlamı da bulunmaktadır. [231]

Yahuda toplumu içerisinde diğer önemli bir grup ise, MÖ. 722'den sonra Asurlular tarafından Yahuda bölgesinin kuzeyine yerleştirilen topluluk içerisinden çıkmıştır. Bunlar Samiriler (Şomronim) olarak adlandırılan gruptur.[232] Kendileri için 'Tevrat'ın koruyucuları' diyen bu grup, Yahudiler tarafından, Kutim (Kutalılar) ve Minim (sapkınlar) olarak adlandırılırlar. [233] Kendilerine has mabedleri, inanç biçimleri, Tevrat nüshaları ve ibadetleri vardır. Bu sebeple de Samirilik, zaman zaman bir mezhep olmaktan çok Yahudiliğin içerisinden çıkmış, farklı bir din olarak düşünülmüştür.[234]

---

[227] Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı**, s. 89-92.
[228] Detaylı bilgi için bkz. Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 19-42.
[229] Moshe Greenberg, "Am Ha-Arez", **Encyclopedia Judaica,** Vol. 2, s. 66-67.
[230] **II. Krallar**, 16:15, 25:3; **Hezekiel**, 39:13, 45:22.
[231] **Yaratılış**, 42:6; **Çölde Sayım**, 14:9; **Ezra,** 4:4.
[232] Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri,** s. 196-211.
[233] Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 287.
[234] Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Ali Bağır, "Sâmiriler: Köken Sorunu ve Günümüz İsrail Devleti'ndeki

Ferisiler'in aktif olduğu MÖ. 170 ve MS. 70 tarihlerinde, Yahudi toplumu içerisinde dini ve hukuki konularda yorum yapan ve karar bildiren kurum ve kişiler ortaya çıkmıştır. Bu kurumlardan olan Sanhedrin, halkın Mabed'le ilişkisinde üst konumda bulunan bir kurumdur. Sanhedrin; Yahudi toplumunun sorunlarını çözen, hukuksal düzenlemeler yapmakla yükümlü, toplumsal problemlerde bir sonuca varıp, suçluları cezalandıran bir kurum olarak çalışır. Bu noktada Yahudi toplumunun hayatında her alanı kapsayan problemlerde son sözü söyleyen makamdır.[235] Sanhedrin II. Mabed döneminin sonuna kadar aktif bir şekilde rol almış ve siyasi olarak mezhepler açısından önemli bir konumda yer almıştır.

Babil Sürgünü sonrasında II. Mabed döneminde halk tarafından bilinen, sinagogda Tevrat ile ilgili dersler veren, sofer data (din/yasa kâtibi, çoğulu Soferim) isimli grup, dönemin en prestijli gruplarından sayılmaktadır.[236] Bunun sebebi dönemin karar mekanizması olarak görev yapan Sanhedrin'de onların da görev yapmalarıdır.[237] Ezra dönemine kadar Soferim, devlet işleriyle ilgilenen bir grup olarak bilinmektedir. Ezra'dan itibaren ise, Tevrat üzerine çalışan uzman kimseler için kullanılarak anlamı genişletilmiştir. Buna göre Ezra ilk *sofer* olarak kabul edilmiştir. Soferim'in yerini zamanla Ferisiler sonraki dönemlerde de tannaim, amoraim ve geonim almıştır. Ferisiler'in, Soferim denilen grubun büyük çoğunluğundan oluştuğu aktarılmaktadır.[238] Ayrıca Soferim'i Ferisiler'in liderleri arasında gören ve bu iki grup arasında bağlantı kuran araştırmacılar,[239] Yeni Ahit'teki *"Daha sonra İsa, Levi'nin evinde yemek yerken, birçok vergi görevlisi ve günahkâr birçok kişi onunla ve öğrencileriyle birlikte sofraya oturmuştu. Onu izleyen böyle birçok kişi vardı. Ferisilerden bazı din bilginleri, onu günahkârlar ve vergi görevlileriyle birlikte yemekte görünce öğrencilerine, 'Niçin vergi görevlileri ve günahkârlarla birlikte yemek yiyor?'* diye sordular." pasajını referans kabul etmektedir. Yeni Ahit'teki pasajlarda Ferisiler'in eleştirildiği durumların birçoğunda *"Ferisiler ve din bilginleri"* şeklinde ifadelere rastlanmaktadır.[240]

Dönemin din bilginleri arasında iki isim daha göze çarpmaktadır. Bunlar Kohen ve Levi olarak bilinmektedir. Kohen (Kâhin) genel olarak Mabed inşasının ardından Mabed'de gerçekleştirilen dini ritüelleri yerine getirmekle görevli Harun soyundan gelen kişiler iken,

Yansımaları", **Milel ve Nihal Dergisi,** Sy. 13, (2016) s. 103-110.
[235] Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik,** s. 296.
[236] **A.g.e,** s. 301.
[237] Louis Jacops, "Halakhah", **Encyclopedia Judaica,** Vol.8, s. 254.
[238] Salime Leyla Gürkan, **Yahudilik**, İstanbul: İsam Yayınları, 2020, s. 52.
[239] Meral, s. 302.
[240] **Markos**, 2:16.

Leviler Ahit sandığının koruyucuları olarak görev yapmışlardır.[241]

Ferisiler'in etkin olduğu dönemde toplum, Helen yanlısı Yahudiler ile Yasa savunucusu Yahudiler olarak ayrışmıştır. Bunlardan Yasa'nın savunucuları olan Ferisiler'in Yunan felsefesinden etkilendiği üzerinde durulmuş ve bazı konularda Helen felsefesi okulundan doğan Stoacılıkla[242] benzeştiği yorumları yapılmıştır.[243] Hasidyanlar ve ardından Ferisiler başta olmak üzere diğer mezhepler, bu karmaşanın ve kimlik bunalımının içinde neşet etmiştir ve böylece Hasidyanlar temelinde, toplumda etkisi büyük olan üç önemli mezhep ortaya çıkmıştır.

Helen yönetimine başlangıçta karşı çıkan Haşmonayim, Helen etkisi altında kalmış ve bu sebeple Ferisiler, Haşmonilerle zıtlaşmıştır. Bu zıtlaşmanın bir diğer sebebi Haşmonayim yönetiminin başkâhinlik müessesesini, siyasetle birleştirmesinin yol açtığı hoşnutsuzluktur.[244] Yahudiler, Selevkoslara ve Helenleşmeye karşı gerçekleştirilen bu mücadeleler karşısında Ferisiler'i haklı bulmuş ve sadece inanç boyutunda değil, siyasi boyutta da halk, Ferisiler'e destek vermiş ve onlara güven duymuştur. Ferisiler'in bu dönemdeki sayıları Josephus tarafından 6 bin civarı olarak verilmektedir. Ferisiler özellikle kadınların desteğini almışlar ve halkın dini yaşamları üzerine oldukça etkili olmuşlardır.[245]

Josephus, Ferisiler'in Musa'nın getirdiği Yasa'da yazılı olmayan birçok adeti atalarından miras olarak halka aktardıklarını ifade etmektedir. Ancak Sadukiler yazılı olan geleneği zorunlu sayar, atalardan gelen bir gelenekle sözlü Yasa'nın tümünü reddedeler. Bu durum eylemlerindeki ve konuşmalarındaki farklılığın temelini oluşturmaktadır. Bu sebeple Sadukiler halk tarafından zenginlerden başka kimseyi ikna edemezken, Ferisiler kalabalığı kendilerine çekmiş ve halkın desteğini almışlardır.[246] Josephus bu denli halk desteğinin sebebini daha spesifik bir şekilde izah eder:

> Ferisiler alçak gönüllü yaşayan, beslenmede abartıdan kaçan, aklın yolunu takip eden, aklın reçete ettiği her şeyi hayır gören ve bunu uygulamak için çaba gösteren

[241] Gürkan, "**Rabbâniyyûn**", s. 376.
[242] Stoacılık, Epikürcülüğün aksine maddeye önem vermeyen, hedefi olan bir yaşamı ve erdemi şiar edinen bir yapı olması, insanın yaşadığı şeyler üzerine tam bir hâkimiyet kuramayacağı inancı yani kader inancına sahip olması gibi konularda Ferisilerle benzeşmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı** s. 115-117.
[243] **A.g.e**, s. 116.
[244] **A.g.e**, s. 122.
[245] Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XVII, 2:4.
[246] **A.g.e**, XIII, 10:6.

> kişilerdir. Yaşlılara davranışlarında saygılıdırlar. Kaderin yanında özgür iradeye ve ahiret inancına sahiptirler. Bu öğretiler sayesinde Yahudiler'in büyük kısmını ikna etmişlerdir. Halk, tapınma, dualar ve kurban gibi dini uygulamaları Ferisiler'in talimatlarına göre yerine getirmiştir. Öyle ki Ferisiler hem yaşamlarındaki hem de konuşmalarındaki erdemli davranışları sebebiyle Yahuda halkının takdirini kazanmışlardır.[247]

Bu ifadelerle Josephus, dönemin en önemli tanığı olarak Ferisiler'in toplum içerisindeki yerini göstermiş ve kitaplarında diğer mezheplere nazaran Ferisilerle ilgili olumlu ifadeler kullanmıştır.

Sonuç olarak Ferisiler'in ortaya çıktığı dönemin toplumunun genel özellikleri şöyle sıralanabilir: Mabed merkezi bir öneme sahiptir, Tevrat ve Tanrı emirleri halkın hayatını şekillendirmiştir. Toplum çok milletli bir yapıya sahip olup, Helenizm'in etkisindedir. Ayrıca bu dönemde Tevrat'ın Yunanca'ya çevrilmesi çalışmaları, hem halkın içinde Yunan dilinin kullanımının arttığını hem de Yunanca'yı ve Tevrat'ı bilen Yahudi din bilginlerinin olduğunu göstermektedir. Bu ise, Helenizm etkisinin halktaki karşılığını açıklamaktadır. Buna ek olarak Ferisiler'in Helenleşen her türlü hareketle mücadele ettiği dikkate alındığında Ferisiler'in toplumda kendilerini konumlandırdığı noktayı anlamak kolay olacaktır.

1.3: Ferisiliğin Sonraki Döneme Etkisi

1.3.1: Rabbani Yahudilik

MS. 70'te Mabed'in yıkılışının ardından erken dönem Yahudi mezheplerinin isimlerine rastlanmaz. Bu dönemde teşekkül etmiş üç büyük mezhepten ikisi olan Ferisi ve Sadukiler, Rabbani ve Karai çatısı altında öğretilerini devam ettirmişlerdir. Ferisiler'in oluşturdukları öğreti ve inanç sistemleri Rabbani geleneğin temelini oluşturmaktadır.[248] Başlangıçta tıpkı Ferisi ve Sadukiler'de de olduğu gibi Rabbani ve Karailik'te de inanç farklılıkları ve çekişmeler olmuştur. Ancak zamanla Karai etkisi azalmış, söz konusu dönemde herhangi bir alternatif gruptan söz edilmemiş ve bir süre sonra Rabbanilik genel olarak Yahudiler'i ifade eden bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Öyle ki Yahudi dendiğinde

[247] Josephus, **Antiquities of The Jews**, XVIII, 1:3.
[248] Jacob Neusner, **Studies in Judaism in Late Antiquity**, Netherlands: Leiden, 1975, s. 50-73.

Rabbani Yahudilik kastedilmektedir.[249] Dolayısıyla Ferisiler'in Rabbani Yahudiliğe olan bu dönüşümü ile Yahudiliğin gelecekteki tarihi üzerine güçlü bir etkiye sahip olduğu aktarılmaktadır.[250]

Rabbi (çoğulu Rabbani) kelimesinin İbranice ve Süryanice olmak üzere iki farklı kökeni olduğu tahmin edilmektedir. Kelime ilk olarak Yahudi topluluğunun ruhani liderleri ve Yasa'nın yetkili öğretmenleri anlamına gelir.[251] İkinci bir anlamı ise, İbranice'de rabb kelimesinin 'rav' kökünden türeyerek 'efendi, lider' anlamlarıdır. Arapça'da ise 'fukaha ve ilim ehli' olan kimseler için kullanılmıştır.[252] Ayrıca bu anlam, MS. I. yüzyılda Yahudi alimlerin unvanı olmuştur.[253] Zira kaynaklarda rabb kelimesinin Mabed'in yıkılışından (MS. 70) önce kullanımının Musa için Moşe Rabbenu (Efendimiz) şeklinde verildiği ancak MS. 70'lerde ifadenin dini yetki verilmiş kişiler için kullanılır hale geldiği görülmektedir.[254] Ayrıca kaynaklarda bu unvanın ilk olarak Rabban Gamaliel, oğlu Rabban Simeon ve Rabban Yohanan ben Zakkai gibi Yahudi din adamları için kullanıldığı belirtilmektedir.[255] Bu üç isim, Yahudi din akademisi kurucuları olup Ferisi kökenli ilk Rabbani otoriteler olarak kabul edilir.[256] Rabb'in sonuna getirilen 'i' eki ile 'benim efendim' anlamında daha sık kullanılmıştır. Sayısız örneği bulunmasının yanında örneklerin birçoğuna Mişna'nın Pirke Avot kısmında rastlanmaktadır. Hatta Mişna'da Rabbi denildiğinde akla ilk gelen isim; Yahudiler tarafından tanınması, II. yüzyıldan itibaren Mişna'nın kaybolmasını engelleyip, derlenmesini sağlaması ve zengin Tora bilgisi sebebiyle Yehuda Ha-Nasi'dir.[257] Yazılı ve Sözlü olan Tora'yı somutlaştırma, Tevrat ile bir konuda hükme varma, ilmi, fıkhi, dini ve dünyevi meselelerinde topluma rehber ve önder olmanın yanında yargılama, eğitim-öğretim gibi birçok görev Rabbilere atfedilir.[258]

---

[249] Yasin Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik,** s. 330.
[250] Peter Schäfer, **The History of the Jews in the Greco-Roman World,** London: New York, Routledge, 2002, s. 73.
[251] Isidore Singer vd., "Rabbi", **Jewish Encyclopedia**, Vol. 10, s. 294.
[252] **Maide**, 5:44, 62-63; **Al-i İmran,** 3:79. Kelimenin Kur'an'daki diğer anlamları için bkz: İbrahim Hilmi Karslı, "Kur'ân'da Yahudi Din Adamlığı: Yahudi Geleneğiyle Mukayeseli Bir Çalışma", **Milel ve Nihal Dergisi**, Cilt. 7, Sy. 1, (2010), s. 71-74.
[253] Gürkan, "**Rabbâniyyûn**", s. 376.
[254] Mustafa Alıcı, "Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine", **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi,** Cilt. 3, Sy. 7 (2015), s. 11.
[255] Orhan Atalay, "Kur'an'da İki Terim ve Meallerdeki Karşılıkları Üzerine (Rabbâniyyûn ve Ribbiyyûn)", **Marife Dergisi**, Sy. 2, (2006), s. 47-48.
[256] Salime Leyla Gürkan, **Yahudilik**, s. 52.
[257] Haleva, **Pirke Avot,** s. 26.
[258] Karslı, "**Kur'ân'da Yahudi Din Adamlığı: Yahudi Geleneğiyle Mukayeseli Bir Çalışma**", s. 74-76.

Rabbiler'in yazılı olarak Musa'ya verilen şeriat haricindeki sözlü şeriata verdiği önem, onların zamanla mutlak metin yorumlayıcısı olarak anılmalarına ve bu konuda otorite olmalarına sebep olmuştur. Rabbiler, Ferisilerden etkilenerek sözlü geleneğe önem vermişlerdir. Bu durum etkisi günümüze kadar sürecek bir Yahudi kimliği inşasını sağlamıştır.[259] Bu konuda Yehuda Halevi, *Kitabu'l-Hucce ve'd-Delîl fi nasrı'd-Dini'z-Zelîl* isimli eserinde Rabbiler'in, dînî sorumluluk hisseden bir grup insan olduklarını ve dînî tecrübelerini kaydetmeleri sonucu bir literatür oluşturduklarını ifade eder. Bu literatür olmadan Rabbani Yahudiliği hakkıyla anlamanın ve yaşamanın mümkün olmayacağını vurgular.[260] Söz konusu sözlü literatür, özellikle Talmud'a dair soruları, cevapları ve açıklamaları içeren geniş bir literatürdür.

Ferisiler, Ezra'dan miras aldıkları Yahudiliğin unutulmamasını, ibadetlerin niteliğini ve insanların gündelik hayatlarında çokça başvurdukları halahanın temelinin oluşturulması başta olmak üzere birçok öğretinin ihyası için çabalamışlardır. Ferisiler'in Yahudiliği kaos ortamından çekip çıkarma görevini üstlenmesi gibi Rabbaniler de Mabed'in yıkılmasından sonra Ferisilik öğretilerini özümseyerek aynı görevi üstlenmişlerdir. Ferisiler döneminde ön planda olan ve öğretilerin onların üzerine şekillendiği üç önemli yapı şunlardan ibarettir: Mabed'deki ibadet, kurban ritüelleri, halkın hukuki ve dini sorunlarını çözen kâhinlerin varlığıdır. Rabbaniler döneminde artık Mabed'in yıkılması ve iki bin yıllık sürgünün başlamasıyla bu üç önemli yapı, yerini Tevrat, Sinagog ibadeti ve Rabbilerin kâhinlerin yerini almasıyla yer değiştirmiştir.[261] Bu noktada Rabbani Yahudilik Ferisiler'in çizgisinde olup, MÖ. II. yüzyılla MS. VI. yüzyılın sonlarına kadar devam edecek olan Talmud çalışmalarının sonucunda ortaya çıkmıştır.[262] Rabbaniler'in, Ferisilerden günümüze kadar ana akım Yahudiliğin temsilcisi olduklarının düşünülmesinin sebebi ise modern dönem ile erken dönem Yahudiliği arasında hayati bir görev üstlenmelerinden ötürüdür.[263]

Rabbani Yahudiliğin üzerine inşa edildiği en temel özelliği söz konusu Tanah yorumlarıdır. Bu noktada Rabbani Yahudilik, Tanah'ın zahiri manalarından çok içerisindeki derin manalarının açıklanması gerektiği ve bu açıklamaların sistematik yorum prensiplerine

[259] Babil Talmudu, **Shabat**, 31a. ; Baki Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, s. 123-129.
[260] Âdem Irmak, "Yehuda Halevi ve Ahiret Düşüncesi", **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 2, Sy. 2, (2015), s. 309-310; Ayrıca bkz: Gürkan, **Yahudilik,** 2020, s. 20.
[261] Harman, "**Yahudilik**", s. 214.
[262] Yiğitoğlu, **Yahudilik: Mezhepler**, s. 38.
[263] Alıcı, "**Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine"**, s. 11.

(middot) dayanması gerektiği üzerine inşa edilmiştir.[264] Bu yorumlar Ferisi Hillel'in yedi yorum prensibi ile başlamaktadır.[265] Hillel, yaptığı bu çalışmalarla atalarının geleneğini metodolojik hale getirmiş ve Rabbani Yahudiliğin kurucusu kabul edilmiştir. MS. I. yüzyılda yaşayan ve Ferisi geleneğinin takipçisi olan Yasa uzmanı Hillel, öldükten sonra ortaya çıkacak olan Hillel ekolünün de kurucusudur.[266] Hillel'in çağdaşı olan Şammay, aynı şekilde Fersiliğin devamı olan Rabbani Yahudiliğin önemli isimlerindendir. Şammay, dini hükümler ve uygulamalar da Hillel'e oranla daha katı bir tutum benimsemiş, kendisinden sonra kurulan Şammay ekolü de onun görüşlerine dayandırılmıştır.[267] Rabbani Yahudiliğin ana iddiası olan ve Hillel ile başlayan sistematik yorum hareketi, Rabbi Yişmael'in on üç yorum prensibi,[268] Rabbi Akiva'nın öğrencilerinden Rabbi Eleazar'ın otuz iki yorum prensibi[269] ile genişlemiştir.

MS. 70'te Roma'nın mabedi yok etmesiyle Hillel'in öğrencisi olan Yohanan ben Zakai'nin şehirden ayrılarak Yavne'de bir okul kurması, Yahudiliğin, Rabbani Gelenek kanalıyla Ferisi öğretileri üzerinden devam etmesi için en önemli adımı ifade eder. Yavne'de kurduğu okulda Sanhedrin'i de kurmuş, böylece din işlerini Ferisiler'in görüşlerini temel alarak şekillendirmiştir. Bu noktada yeniliklere açık ve yorumlama kabiliyetleri yüksek olan Ferisiler, Tanrı'nın onlar için tayin ettiği siyasi kaderi kabullenmiş, savaşmak yerine tamamen eğitim-öğretim faaliyetlerine yönelmişlerdir.[270]

Yukarıda da görüldüğü gibi Ferisiler'in Rabbani Yahudilik üzerinde ciddi etkisi vardır. Ancak Rabbani Yahudiliğin, tamamen Ferisiler'in görüşlerinden oluştuğunu söylemek doğru olmaz. Zira, Rabbanilik zaman içerisinde daha sistemli ve metodolojik yaklaşımları benimseyen bir gelişim göstermiştir. Nitekim Ferisi geleneğinden gelmeyen ve tarihi olarak Ferisiler'den bir hayli uzaklaşmış olan Rabbiler'in farklı öğretilere sahip olacağı kaçınılmaz bir gerçektir.

---

[264] Ömer Faruk Araz, "Rabbani Yahudiliğin İlk Yorum Prensipleri: Hillel'in Yedi Yorum Kuralı", **İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi,** Cilt. 5, Sy. 2, (2016), s. 322.
[265] Ömer Faruk Araz, "**Rabbani Yahudiliğin İlk Yorum Prensipleri: Hillel'in Yedi Yorum Kuralı"** s. 322.
[266] Ömer Faruk Araz, "**Rabbâni Yahudiliğin Temellerini Oluşturan Hillel ve Şammay'ın Hayatı ve Ekolleri"**, s. 1050.
[267] Ömer Faruk Araz, s. 1058.
[268] Detaylı bilgi için bkz: Ömer Faruk Araz, "Rabbâni Gelenekte Rabbi Yişmael'in Tevrat Tefsiri İçin Oluşturduğu On üç Yorum Kuralı", **Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt. 51, Sy. 51, (2016), s. 120-130.
[269] Detaylı bilgi için bkz: Ömer Faruk Araz, "Eleazar B. Yose Ha-Galili ve Otuz İki Yorum Kuralı", **İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi,** Cilt. 6, Sy. 1, (2020), s. 103-116.
[270] Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik,** s. 179-188.

1.3.2: Ortodoks Yahudilik

Erken dönem Yahudi mezheplerinden olan Ferisiler'in, Mabed'in yıkılışının ardından Rabbiler'in eliyle Rabbani Yahudiliğe dönüşümü, Ferisiler'in sahip oldukları temel ilkeleri koruyarak, Mabed'in yerine Tevrat'ın geçmesi ile sonuçlanmıştır. Tevrat'ın yorumlanmasıyla Talmud'un ön plana çıkarıldığı ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin çokça önemsendiği bir dönem olan Ortaçağ Yahudiliği, Ortodoks Yahudilik olarak modern dönemde varlığını devam ettirmektedir.[271] Ferisi geleneğinde bulunan temel ilkeler Ortodoks Yahudiliğin içerisinde de devam etmektedir. Rabbani Yahudilik'te bulunan; Tevrat'ın vahiy kaynaklı olduğu inancı, halahanın Yahudiliğe uygun yaşamak için zorunlu olduğu düşüncesi ve halahayı hayata geçirmek için Rabbiler'in otoritesinin kabul edilmesi gerekliliği olmak üzere bu üç temel öğreti Ortodoks Yahudiler arasında da devam ettirilmektedir.[272]

XVIII. yüzyılda ortaya çıkmış olan Reformist Yahudiliğin modernizmle olan yakın ilişkisi ve uzlaşısına bir tepki olan Ortodoks Yahudilik,[273] modernite içerisinde erimeye başlayan Yasa'nın otoritesini geri kazandırma iddiasını taşımaktadır. Nitekim Ortodoks Yahudilik, halahaya bağlı Rabbani düşüncenin üzerine inşa edilmiş bir harekettir.[274] Buna ek olarak sekülerleşmenin etkili olduğu yeni dünyada, Tevrat'ın korunması için çabalayan insanların bir araya geldiği Yahudi hareketidir.[275]

Günümüzde Ortodoks Yahudilik; İsrail devletinin halaha ile yönetilmesi, Ferisi geleneğini devam ettiren Rabbani otoriteye bağlı kalınması, eğitim-öğretim faaliyetlerinin bu otoriteye uygun hale getirilmesi, koşer kurallarına uygun yiyeceklerin üretimi, sinagog inşaları gibi birçok hukuki, sosyal ve siyasal alanda düzenleme talep etmektedir.[276] Kendilerini modern dönem içerisinde geleneksel inancın asıl sahibi ve savunucusu gören Ortodoks Yahudiler; Sözlü ve Yazılı olan Yasa'ya bağlı, dini hukuku gözeten, ibadetlerin dili olan İbranice'yi koruyan, Şabat ve Yahudi bayramlarına önem veren ve bunları yaşamaya özen gösteren bir topluluktur.[277] Günümüzdeki Yahudi grupları arasında geleneğe bağlılık bakımından önde gelen gruplardan

---

[271] Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik, s**. 345.
[272] Aydın, **Yahudilik**, s. 78.
[273] Nathaniel Katzburg, "Orthodoxy", **Encyclopedia Judaica,** Vol. 15, s. 493.
[274] Eldar Hasanoğlu, "Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah'ın Kanonize Edilmesi", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt. 17, Sy. 32, (2015), s. 27.
[275] Samuel Heilman, "**The Many Faces Of Orthodoxy**", Modern Judaism, Amerika: The Johns Hopkins University Press, 1982, s. 25.
[276] Alıcı, "**Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine**", s. 18.
[277] Yiğitoğlu, **Yahudilik: Mezhepler,** s. 65.

biri olma özelliğini taşımaktadır. Kısaca Ortodoks Yahudilik modern çağda, Ferisiler'in Helenleşmeye karşı verdiği mücadeleyi sekülerleşmeye karşı vermektedir. Ferisiliğin uzantısı olan Rabbanilik ile Ortodoks Yahudiliğin Tevrat ve Sözlü Yasa'ya bağlılıkları ortaktır. Bu bağlamda Ortodoks Yahudiliğin temelindeki Ferisi öğretiyi anlamak aynı zamanda günümüz Yahudiliğini de anlamayı sağlayacaktır. Çünkü Ferisi dindarlığı günümüz Yahudiliğinin temelinin oluşmasındaki ana öge olarak ifade edilmektedir.[278]

[278] Yusuf Besalel, **Yahudi Tarihi**, s. 74-75.

İKİNCİ BÖLÜM
FERİSİLİK'TE İNANÇ VE İBADET

2.1: İnanç Esasları

2.1.1: Tanrı ve Peygamber İnancı

Ferisiler, Pers İmparatorluğunun Yahuda bölgesindeki Helenizasyon sürecinde parlamış ve Helenizm'e karşı bir misyon geliştirmiştir. Bu bilgiden yola çıkarak, Ferisiler'in, Helenizm'in dayattığı çok tanrılı putperest dine karşı oldukları söylenebilir. Ferisilik tek tanrılı inancı kabul eden, Sözlü ve Yazılı Yasa'yı Tanrı'nın Sina'da Musa'ya vahiy ile bildirdiğine inanan bir itikadı kabul etmiştir. Tevrat'a olan bağlılık, Tanrı'ya olan imanı perçinlemiştir. Tanrı'ya olan inanç, Tevrat'a temel teşkil etmiştir. Bunun göstergelerinden biri ise sürekli ettikleri Şema duasıdır. Şema duası: *"Dinle ey İsrail! Yahve Tanrımızdır, O tektir."*[279] şeklinde tek tanrılı inançlarının bir vurgusu mahiyetindedir.

Ferisiler'in devamı olan Rabbani Yahudilik'te de Tanrı'nın birliği ve varlığı, ezeli ve ebedi oluşu, hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı, her şeyi yoktan var ettiği, ilminin her şeyi kapsadığı, her şeye muktedir olduğu, mekân ve zamandan münezzeh olduğu vurgulanmıştır.[280] Ayrıca Mişna'da: Tanrı büyük, kudretli, müthiş, güçlü, huşu uyandıran, korkusuz, sabit ve onurlu olarak sıfatlandırılır.[281] Ferisiler, Tanrı'ya ait tüm bu sıfatları peygamberlerden öğrendiklerini bildirmişler, her şeye merhametle yaklaşan Tanrı'nın, tüm yarattıklarına sevgi dolu olduğunu, bu sevgi karşılığında da insanlardan, onun yolunda yürümelerini, adil ve iyi olmalarını istediğine inanırlar. Ayrıca Ferisiler, antropomorfik terimlerle aşkın bir Tanrı'nın anlaşılamayacağı üzerinde durmuşlardır. Onlar, insanı aşkın Tanrı katına yükseltmek için çabalamışlar ve bunun için gerekli olan manevi yücelikleri insana kazandırmayı amaçlamışlardır. [282]

Ferisiler'in Tanrı'yla olan bu ilişkilerine karşı Sadukiler, Tanrı'yı antropomorfik özelliklerle donatır ve Tanrı'yla olan ilişkileri bir kral veya yönetici ile olan ilişki gibidir.[283] Ferisiler, O'nun bazı niteliklerini ifade edebilmek adına, dünyanın yaratıcısı (Bore Olam), Yer

[279] **Yasa'nın Tekrarı**, 6:4.
[280] Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik,** s. 331.
[281] Babil Talmudu, **Berakhot**, 33b.
[282] Menahem Mansoor, "Pharisees", **Encyclopedia Judaica**, Vol. 16, s. 30.
[283] Menahem Mansoor, "Sadducees", **Encyclopedia Judaica**, Vol. 17, s. 654.

(ha-Makom), İlahi Varlık (Shekhinah) vb. isimleri kullanmışlardır.[284] Ferisiler'in Tanrı'ya itaati sıklıkla vurgulamalarının yanında, göğü ve yeri yaratan en üstün güç olduğuna ve her şeye kadir olan Rabb'in hükümdarlığında yaşadıklarına inanmaktadırlar. Bu esasa göre hayatlarını düzenlemişler, sıklıkla dua etmişlerdir. Bu, Tanrı'nın işiten ve bağışlayan olmasından dolayıdır. İtaatin karşılığının mükafat, isyanın karşılığının ceza olduğuna inanmaktadırlar.[285] Daha sonra Ferisi yorumlarını ihtiva eden Mişna'da Tanrı'nın varlığını inkâr edenin 'kofer be-iqqar' (esasını inkâr eden) olarak adlandırıldığı görülmektedir. Burada inkâr edenin akıbetinin ne olacağı konusunda da diğer mezheplerden ve heretiklerden ayrıldıkları bir ahiret inançlarıyla cevap verirler: *"Ölüm sonrası dirilişte mükafat ve cezayı, Tevrat'ın vahiy kaynaklı olduğunu inkâr edenin ahirette yeri olmadığı"* şeklindedir.[286]

Ferisiler, Tevrat üzerine yaptıkları çalışmalarda, Tanrı'nın insanlarla iletişiminin, peygamberler aracığıyla gerçekleştiğini ifade ederler. Ferisiler'e göre Tanrı, peygamberleri bizzat seçmiştir.[287] Tanrı, peygamberleri için Kutsal Kitap'ta *bilici*,[288] *haberci*,[289] *sözcü*,[290] vb. kelimeler kullanmıştır. Kutsal metinlerde peygamberlik; *hoze*, *roe*, *iş ha-elohim* gibi kelimelerle ifade edilmiştir.[291] Sürgün öncesi ve sürgün sonrası peygamberlerin öğretilerini kabul etmiş olan Ezra'nın takipçileri olan Ferisiler de peygamberlerin sıkı takipçileri olmuşlardır.[292] Kökenlerini, Haşmonayim döneminden çok daha eskiye dayandıran Ferisiler, ortaya çıktıkları dönemde peygamberin olmaması sebebiyle kendilerini peygamberlerin getirdiği mesajın hâmîleri olarak görmüşlerdir. Kendilerine atfettikleri bu görev, ortaya çıktıkları dönemde halkın desteğinin artmasını ve bir otoriteye sahip olmalarını sağlamıştır.[293]

Sadukiler'den farklı olarak Sözlü Tevrat'a ve geleneğe önem veren ve Sözlü Tevrat'ı yazılı olan Tevrat'la eş bir biçimde hayatlarında yer veren Ferisiler, peygamber öğretilerini bu geleneğin içinde kutsal yazılara dahil etme çabası güderler. Ferisilere göre: Tanrı yalnız Filistin'de değil her yerde mevcuttur (bu daha sonra Mabed inançlarını şekillendirmiştir) ve

---

[284] Menahem Mansoor, **"Pharisees"**, s. 31.
[285] Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı**, s. 200.
[286] Ömer Faruk Harman (Ed.), **"Kur'an'da Yahudiler"**, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019, s. 78.
[287] Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı,** s. 191.
[288] **I. Samuel**, 9:9.
[289] **Yeramya**, 1:4.
[290] **Yasa'nın Tekrarı**, 18:18.
[291] Detaylı bilgi için bkz: Eldar Hasanov, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", **İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi,** Cilt 3, Sy. 4, (2014), s. 677.
[292] Travers Herford, **Pharisaism: Its Aim and Its Method,** Montana: Kessinger Publishing, 1912, s. 61.
[293] Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı,** s. 190-191.

yalnızca İsrailoğulları'nın değil tüm mevcudiyetin Rabbidir. O tektir, evrenseldir.[294]

2.1.2: Kutsal Kitap

Yahudiliğin Kutsal Kitabı, alemin yaratılışından başlayarak, son peygamber Malaki'ye kadar Yahudiler'in/İsrailoğulları'nın kutsal tarihini kapsayacak şekilde oluşturulmuştur.[295] Kutsal Kitap'ın çok sayıda metinden bir araya gelerek oluşturulduğu düşünüldüğünde, bu metin koleksiyonu içerisinde ilk önce Tevrat'ı zikretmek gerekir. Tanah (Tanakh); Tevrat (Torah), Peygamberler (Nevi'îm) ve Kitaplar (Ketuvîm) olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bölümler de kendi içlerinde farklı başlıkların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.[296] Tevrat'ın Sina dağında Musa'ya verildiğine inanılmaktadır.[297] Tevrat'ı Musa'nın tek seferde yazdığını düşünenler olsa da kırk yıl süren vahiy boyunca Musa tarafından ezberlenerek daha sonra yazıya geçirildiğini ifade edenler de bulunmaktadır.[298] Ancak Tevrat içerisinde var olan üslup farklılıkları onun tek bir kalemden çıkmayıp, Musa'dan sonra bazı ekleme ve çıkarmalara maruz kaldığını kanıtlar.[299] Buna rağmen Yahudilik, Tevrat'ın kesintisiz, tahrifsiz ve neshi mümkün olmayan bir kitap olduğuna inanmaktadır. Bu inanç, XII. yüzyıla gelindiğinde iman esasları arasında yer alacaktır.[300]

Tevrat'ın tahrife uğramadığı inancı, Ferisiler'in uzantısı olan Rabbaniler'de ve Rabbaniler'in modern dönemdeki karşılığı olan Ortodoks Yahudiliğinde de mevcuttur. Tevrat'ın Musa'nın getirdiğinin tamamen aynısı olduğuna inanılmaktadır. Bu inanca göre bu nüsha sürgünler dahil olmak üzere her şartta Mabed'de korunmuş ve sonradan oluşturulan nüshaların kontrolü için yalnız bu metin kullanılmıştır.[301]

Tevrat'ta Musa'nın Tevrat'ı yazıya geçirdiği ve bu metni Ahit sandığı içinde koruma görevini de Levililer'e verdiği ifade edilir.[302] Musa'nın vefatının ardından Tevrat'ı koruma görevi önce Yeşu'ya, daha sonra peygamber Samuel'e geçmiş daha sonraki dönemlerde

---

[294] Mert, s. 194-195.
[295] Abdurrahman Küçük vd, **Dinler Tarihi,** Ankara: Berikan Yayınevi, 2009, s. 286.
[296] Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, s. 14-15.
[297] Haleva, **Pirke Avot,** s. 2.
[298] Adam, s. 60-63.
[299] **A.g.e**, s. 75-77.
[300] Ravza Aydın, "Yahudi İman Esasları", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt. 14, Sy. 25, (2012), s. 198.
[301] Adam, s. 113.
[302] **Yasa'nın Tekrarı**, 31:9, 24-26.

unutulmuş ve okunmamıştır.[303] Davud Krallığı zamanında Davud'un emri ile onun hazırlattığı çadıra getirilmiş,[304] kendisinin ölümünden sonra oğlu Süleyman, Mabed'i inşa ettirmiş[305] ve Ahit sandığını buraya yerleştirmiştir.[306] Ancak Kutsal Kitap'tan hareketle Tevrat hakkında iki farklı söylemin olduğu ifade edilebilir Nitekim elde edilen bu bilgilere ek olarak yine Kutsal Kitap'ta Ahit Sandığının açıldığında içinde iki taş levhadan başka bir şey bulunmadığı ifade edilmiştir.[307]

Süleyman'ın ölümünün ardından krallık ikiye bölünmüş, Yasa'ya uygun yaşamaktan bir hayli uzaklaşılmış ve bir süre sonra bölünen Krallık, Asur ve Babil istilasına uğramıştır. Bölgede putperestlik boy göstermeye başlamış, Tevrat'ın okunması dahi yasaklanmıştır.[308] Bu çalkantılı süreç, Nebukadnezzar dönemine kadar devam etmiştir. Nebukadnezzar döneminde, Yahuda bölgesinden Babil'e sürgün edilen Yahudiler'in elinde bir Tevrat'ın olup olmadığı tartışma konusu olsa da Tevrat hakkında bilgilerinin olmadığı, Yasa'yı yaşamaktan bir hayli uzaklaştıkları ifade edilir.[309] Bu durum Ezra ile son bulmuştur. Ezra, II. Musa olarak anılmasını sağlayacak işler yapmış, Tevrat'ı yeniden gün yüzüne çıkarmış ve Yasa'yı yaşamla bütünleştirmeyi başarmıştır. Öyle ki, Tevrat Musa peygambere gelmemiş olmasaydı, Ezra'ya geleceğine dair bir inanç oluşmuştur.[310] Bu inanca temel teşkil edecek konu Ezra'nın, Tevrat'ı ilahi bir ilham ile kırk gün içerisinde yazdırmasıdır. Ayrıca Tevrat üzerine yapılan çalışmalar ilk defa Asuri yazı stilinde Aramca'dan devam etmiş ve eski dildeki Tevrat ise Samiriler'e bırakılmıştır.[311]

Tevrat'ın, harfinden kelimesine kadar tahrife uğramadığı inancı, Ferisiler tarafından kabul edilmiştir. Bunun yanında temeli Ezra dönemine dayandırılan, Ferisiler tarafından yorumlarla geliştirilen ve matbu hale getirilmesi için ciddi çalışmalar yapılan bir vahiy kaynağı daha vardır ki bu da Yahudi literatüründe Sözlü Tevrat (Torah Şeba'alpeh) olarak ifade edilmektedir. Her iki kaynağında da Tanrı tarafından Musa'ya Sina dağında verildiğine inanılmaktadır.[312] Sözlü Tevrat, Musa'ya verilen Yazılı Tevrat'a (Torah Şebihtav) ek olarak,

---

[303] **I. Samuel**, 5: 1-12; 6:1-21.
[304] **II. Samuel**, 6: 1-21.
[305] **I. Krallar**, 6:1, 37.
[306] **A.g.e**, 8:6-10.
[307] **I. Krallar**, 8:9; **II. Tarihler**,5:10.
[308] Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat,** s. 82-84.
[309] **A.g.e**, s. 86-87.
[310] Kaufmann ve Eisenberg, "**Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik"**, s. 280.
[311] Adam, **Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat**, s. 89.
[312] Babil Talmudu, **Berakhot**, 5a; Babil Talmudu, **Shabbat**, 31a.

hükümler, özdeyişler ve Yasa'ya ek açıklamalar içerir. Ancak Tanrı, Musa'ya bunları kayda geçmemesini ve sözlü olarak aktarmasını emretmiştir.[313] Yazılı ve Sözlü Tevrat'ın vahiy kaynaklı olduğuna dair inanç, *"Rab Musa'ya; dağa yanıma gel, burada bekle, halkın öğrenmesi için üzerine yasalarla buyrukları yazdığım taş levhaları sana vereceğim."* pasajına dayanır.[314] Rabbiler bu pasajdan hareketle Sina'da Musa'ya verilen hükümlerin yalnızca Yazılı Tevrat olmadığı, Tanrı'nın, nesiller boyu aktarılacak olan Tevrat'ın tamamını vahyettiği yorumunda bulunur. Buradaki pasajda başta on emir olmak üzere Tora, mitzvaları içeren Mişna ve Mişna'yı açıklayan Gemera'nın verildiği ifade edilir.[315] Burada Sözlü Tevrat, Rabbani öğreti ve yorumları da kapsayacak şekilde *Mişna, Tosefta, Halahik Midraşim* için de kullanılır. Ancak bunların hepsinin iddia edildiği gibi dağdaki kırk günde verilemeyeceği de düşünülmektedir. Bu sebeple Sözlü Tevrat'ın, Yasa'dan mantıksal çıkarımlar ve ima yoluyla kanunların açıklanması ve Rabbiler'in kendi inisiyatiflerine yer verdikleri tüzüklerden oluşturulduğu belirtilir.[316]

Ferisiler'in Musa'nın getirdiği Tevrat'a bağlı olmaları, onları Tevrat hakkında çalışmalar yapmaya sevk etmiştir. Tevrat, Ferisiler'in Yavne'de kurduğu tüm okullarda ve akademilerde incelenmiştir. Ferisiler'i takip eden Rabbaniler de tüm çalışmalarında Yasa'dan çıkardıkları yorumları kullanarak sözlü geleneği yaşatmaya çalışmışlardır. Onlara göre Tevrat, dikkatli incelendiğinde yaşama dair her şey ondan çıkarılabilir. Musa'dan başlayıp Büyük Meclis (Kneset Ha-gedola) hahamlarına kadar nakille gelen sözlü gelenek, Tanrı aşkı ve ona hizmet amacı taşıyan, doğru bir rehber olması adına kişinin gündelik hayatına sınırlamalar getiren ve düzenleyen Yasa'nın yorumuna izin vermektedir.[317] Ferisiler'e göre Tevrat bir rehber olduğu için tüm insanların ve zamanların her türlü ihtiyacını karşılayabilecek güçtedir. Bu yüzden her neslin hahamları Yasa'nın emirlerini, Yasa'nın standart ve daha önceki yorumlarına sadık kalarak kendi dönemlerindeki fikirlerle uyumlu hale getirmek için çaba göstermişlerdir. Yasa'nın lafzı vicdana uygun görülmediğinde ruha ve vicdana göre yeniden yorumlama yapılmıştır. Örneğin bir yorumda Musa'nın göze göz yasasının bir kısas olarak değil, karşılığının parasal tazminatı içerdiği şeklinde değiştirilmiştir. Dolayısıyla Ferisiler'in

[313] Jacob Zallel Lauterbach, "Oral Law", **Jewish Encyclopedia,** s. 423.
[314] **Çıkış**, 24:12.
[315] Babil Talmudu, **Berakhot**, 5a.
[316] Lauterbach, "**Oral Law**", s. 423.
[317] Kaufmann ve Eisenberg, "**Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", s. 283.**

hermenötik yöntemini kullanmaları, etkilerinin Yahudilik'te uzun süre kalmasını sağlamıştır.[318] Tevrat'a verdikleri bu denli önem, dünya ve ahiret hayatında erişebilecekleri saadet talebinden kaynaklanmaktadır. Bu durum Mişna'da çokça vurgulanmıştır. Rabbiler tarafından, Tora öğrenmek için gerekirse sürgüne gidileceği, balık sudan çıkınca yaşamını sürdüremediği gibi, herhangi bir Yahudi'nin de Tora'sız yaşayamayacağı, Tora'nın kişiler üzerindeki manevi inşası için gerekli olan tek kılavuz olduğu Mişna'da çok defa benzer anlatımlarla ifade edilmiştir.[319] Yine Mişna'da, Tora öğrenilirken başka şeylerle uğraşmamak gerektiği, gereksiz konuşmalardan kaçınılmasının önemi, kişinin kendisini Tora düşüncesiyle motive etmesi gerektiği, Tora çalışmaya başlayan birinin bunu ömür boyu devam ettirmesinin elzem olduğu ve sadece çalışmakla kalmayıp yemek yemek kadar sık yapılan bir eylem gibi geçmiş eğitimlerini tekrar etmelerinin gerekliliği vurgulanır. Bunları yaparken, aslında Tora'nın bir yaşam felsefesi haline gelerek, öte dünyada da mutluluğa eriştireceği ve Tora öğreniminin iyi ahlaka sahip olmaya vesile olacağı vurgulanır.[320]

Ferisiler'in Tevrat üzerinde yaptıkları yorumlar, onların ve sonraki süreçte onları takip edenlerin yaşam şeklini ve bakış açısını etkilemiştir. Yaptıkları çalışmalar sonucu Tevrat'tan çıkardıkları inanç esasları; suç, yargılama, ceza ve ibadetlerin şekillenmesi konularında oluşturdukları yorumları halahayı oluşturmaktadır. Ferisiler'in bu çalışmalardan çıkardıkları itikat ile ilgili görüşlerini ise hagada kelimesiyle ifade ederek içerisine Tanrı'nın isim ve sıfatlarını, vahiy ile ilgili konuları dahil etmektedirler. Halaha uygulama ile ilgili rehberken, hagada ahlaki ve manevi bir hayat rehberidir. Böylece Ferisi dindarlığının temelinin halaha ve hagada olduğu ifade edilmektedir.[321]

Ferisiler'in sözlü geleneğine olan bağlılıklarına karşı bir eleştiri geliştiren Sadukiler, söz konusu geleneği Ferisiler'in Persler'den devşirdikleri iddiasını taşır.[322] Sadukiler, Tevrat'ın zahiri manasını Yahudi yaşamı için yeterli görmüş, her türlü eklenti, inanç ve yorumlardan da kaçınmışlardır. Rabbaniler'in Ferisiler'in bir devamı olması gibi, Sadukiler'in devamı olarak kabul edilen Irak merkezli Karailer de Sözlü Tevrat'ı ve geleneği kökten reddetmiştir.[323] Karailer Sözlü Tevrat'ı Yahudi alimlerinin kendilerinin ihdas ettiği kurallar olarak görür bu

[318] Mansoor, "**Pharisees**", s. 31.
[319] Haleva, **Pirke Avot,** s. 193.
[320] Haleva, **Pirke Avot,** s. 69-73.
[321] Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı,** s. 189.
[322] Çoban, **"Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları"**, s. 67.
[323] Zvi Chan, **The Rise of The Karaite Sect: A New Light on the Haklakah and Origin of the Karaites,** Newyork: M. Tausner Publishing Co., 1937, s. 20.

sebeple Sözlü Tevrat'a hiçbir ilahi vasıf taşımadığını aktarır. Sözlü Tevrat için 'ezbere öğrenilen insan ürünü kurallar' tanımlamasında bulunur. Bu tanımlamayı da İşaya 29:13 pasajındaki 'inanlardan öğrendikleri buyruklar' ifadesine dayandırırlar. Ayrıca Karailer Rabbani Yahudiliğin Sözlü Tevrat'a olan yaklaşımlarının Tevrat tarafından reddedildiğini ifade eder. Bunun için "*Size verdiğim buyruklara hiçbir şey eklemeyin, hiçbir şey çıkarmayın. Ama size bildirdiğim Tanrı'nın buyruklarına uyun."*[324] pasajını delil olarak sunarlar.[325]

Sözlü Tevrat literatürünün tamamlanmasının ve matbu hale getirilmesinin MS. 5'inci yüzyıla kadar devam ettiği bilinmektedir. Buna rağmen Saduki ve Ferisiler'in Sözlü Tevrat konusunda yukarıda bahsedilen ayrımdan kasıtları, bu mezheplerin ortaya çıktıkları dönemde her birinin, kendi dini uygulamalarını ve doktrinlerini oluşturmaları ve bunların gelenek şeklinde aktarılma sürecinde olmalarıyla ilgilidir. Bu mezheplerin tanımlanmasında ayırt edici ilk özellik, bu gelenek aktarımıdır ki burada Sadukiler, Tevrat'ın lafzi yorumunu takip ederek Ferisilerden ayrılmıştır.

2.1.3: Melek, Şeytan ve Cin İnancı

Ferisiler'in Tevrat'a verdikleri önem, inançlarına ve bunun neticesi olarak pratik hayatlarına da yansımıştır. Onlar, melek inançlarını da yine Tevrat temelli inşa etmişlerdir.[326] Ayrıca bu inanç eskatoloji öğretilerinin bir parçası haline gelmiştir.[327] Tevrat'ta çok defa karşımıza çıkan melek ve şeytan kavramlarına, Yeni Ahit'te Elçilerin İşleri 23:8'de: *"Sadukiler, ölümden diriliş, melek ve ruh yoktur derler; Ferisiler ise bunların hepsine inanırla*r." ifadesinde belirtildiği gibi Sadukiler'in aksine iman ettikleri şeklinde işlenmiştir. Elçilerin İşlerin'de yer alan bu pasajdan Sadukiler'in melek inancına açıkça karşı olduğu görülür. Ancak tıpkı Ferisiler gibi Tanah'ı kabul ederken, Tanah'ta yer alan melek inancına karşı bir sapkınlık ve küfür olarak değerlendirmeleri Tanah'a olan inançlarıyla uyuşmamaktadır. Bu konuda bazı araştırmacılar, Sadukiler'in melek inancını kökten reddetmeyip, meleklere Ferisiler'in inandığı gibi inanmadıklarını aktarmıştır. Ferisiler, melekleri irade ve karakter sahibi olarak tanımlarken, bu inanç Sadukiler tarafından

[324] **Yasa'nın Tekrarı,** 4:2.
[325] Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik,** s. 337.
[326] **Çıkış**, 3:2, 14:19.
[327] Robert Gonzalez, "**The Pharisees Development, Beliefs, And Impact",** Amsterdam: Global University Systems**,** 2016, s. 4.

reddedilmiştir.[328] Ferisiler, diğer inançlarını Rabbani Yahudilik kanalıyla günümüze kadar aktarmayı başardıkları gibi bu inancı da günümüze kadar taşımayı başarmışlardır.

Ferisiler, melek, cin ve şeytan gibi ruhani varlıklara inanmaktadırlar.[329] Buna ek olarak peygamberlerde olduğu gibi meleklerin de insanla Tanrı arasında bir elçi vazifesi gördüğüne de inanırlar. Ancak Ferisiler, meleklerin elçi vazifeleri nedeniyle onları Tanrı katına yüceltmez.[330] Bu konuda Rabbani kaynaklarda kişinin, herhangi bir meleği tanrı katına yüceltmesinin onu sapkın yapacağı vurgulanmıştır.[331] Nitekim Zekeriya 5:1-11, 4:1-14, pasajlarında geçen Zekeriya ve meleğin diyaloğu bu inancın kaynağını ortaya koyar. Ayrıca Kutsal Kitap'ta Mikail ve Cebrail gibi meleklerin isimleri[332] ile ölüm, insanları koruma, tabiat olayları gibi meleklere atfedilen başka görevler de belirtilmektedir.[333] Ferisiler, cinlerin varlığına da iman etmişler ve onları insanı yoldan saptırabilecek güçleri[334] olduğunu belirtmişlerdir. Melek ve cin inancının yanında şeytanın varlığına da inanmışlardır.[335] Tanah'ta belirtildiği üzere, Tanrı'nın şeytan ile iletişimini aktaran pasajlar bu inançlarının temelini oluşturur.[336]

2.1.4: Kader ve Ahiret İnancı

Ferisiler ortaya çıktıkları dönemde, çağdaşı olan mezheplerden onları farklı kılan öğretilerinden bir diğeri de kader inancıdır. Bu bölümde kader inancıyla ahiret inancının beraber ele alınmasının sebebi, kader inancı yanında özgür iradenin varlığının, ahiret inancını şekillendirmesi sebebiyledir. Romalı tarihçi Josephus, *The Wars of the Jews* adlı eserinde bahsettiği üç mezhebin ayrımı için kader inançlarını merkeze almıştır. Josephus, kaderi ve ahiret hayatını kökten reddeden, insanları eylemlerinin yegâne yöneticisi olarak kabul eden Sadukiler'den, diğer taraftan eylemlerin bir önemi olmadan kaderin her şeyi yönettiğine inanan Esseniler'den ve bu iki uç arasında orta yolu temsil eden Ferisiler'den bahseder.[337]

Ferisiler'in kader inançlarına göre onların yaşadıkları her şey kaderle ilintilidir ancak

---

[328] Louis Finkelstein, "**The Pharisees: Their Origin and Their Philosophy**", s. 239.
[329] Charles Guignebert, **The Jewish World İn The Time Of Jesus**, Samuel Henry Hooke (çev.), s. 167.
[330] Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı**, s. 200.
[331] Babil Talmudu, **Hagiga**, 15a.
[332] **Daniel**, 9:21.
[333] Babil Talmudu, **Shabbath**, 30b.
[334] Cinlerin insanlara olumsuz etkiler yapabileceği**, The Book of Jubilees, X,** 1-2, pasajlarında Nuh'un oğulları üzerinden örneklendirilmiştir.
[335] Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı,** s. 201.
[336] **Eyüp**, 1:6-22, 2:1-10; **Zekeriya**, 3:1-2.
[337] Josephus, **The Wars of the Jews.** II, 8:2, Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews**, XIII, 5:9.

bunun yanında insan iyiyi ve kötüyü iradesiyle seçebilir ve bu seçimlerinden sorumlu olur.[338] Josephus, kader hakkında Ferisiler'in, her şeyin imanla gerçekleştiği iddiasına sahip olduklarını ve bununla beraber insanın iradesinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade eder. Josephus, kaderin iradesine, insanın erdemi veya zayıflığı (kötülüğü) eklendiğinde bunun Tanrı'yı memnun edeceği inancını taşıdıklarını vurgular.[339]

Ferisiler, Tevrat'ta hem kader hem de özgür iradeye dayanak sağlayacak kanıtlar olduğunu düşünür.[340] Söz konusu inanç Tevrat'ta Yasa'nın Tekrarı 30:19 da şu şekilde geçmektedir*: "Önünüze yaşamla ölümü, kutsamayla laneti koyduğuma bugün yeri göğü size karşı tanık gösteriyorum. Yaşamı seçin ki, siz de çocuklarınız da yaşayasınız."* ifadeleriyle Tanrı, önce koyduğu kaderden sonra özgür iradeden bahsetmektedir. Rabbani Yahudilikte de benzer ifadelere rastlanmaktadır.[341] Örneğin Talmud'da iyi veya kötü fiilin seçiminin insana bırakıldığı vurgulanırken, *"Ve şimdi İsrail, Tanrın senden, Tanrın Rab'den korkmandan, O'nun bütün yollarında yürümenden, O'nu sevmenden ve Tanrın Rab'be bütün yüreğinle ve bütün canınla kulluk etmenden başka ne istiyor?"*[342] pasajı atıf olarak kullanılmıştır.[343] Tanrı korkusu dışında her şeyin Tanrı'nın hakimiyetinde olduğu, Tanrı'nın insandan O'nu sevmesinden ve O'na bütün yüreği ve canıyla kulluk etmesinden başka bir şey istemediği vurgulanmaktadır. Yani Tanrı, insanın kaderi hakkında bir öngörüye sahiptir ancak seçim yine insana bırakılmıştır. İyilik yapmayı seçene ilahi varlıkların yardım edeceği, kötülük yapmak isteyene de kapıların açık bırakıldığı ifade edilmiştir.[344]

Dolayısıyla Ferisiler, kader inancıyla birlikte, özgür iradeyi kabul etmeleri ve özgür iradenin beraberinde yüklediği sorumluluk ile ahiret inancını geliştirmişlerdir. Josephus, The Wars of the Jews kitabında; Ferisiler'in ruhun ölümsüzlüğüne olan inançları konusunda yaptıkları seçimlerin diğer dünyada mükafat ve ceza olarak karşılarına çıkacağını ifade eder. Tüm ruhların ölümsüz olduğu ancak bunların içerisinden yalnızca iyi ruhların diğer dünyada dirileceği ve burada mükâfatlandırılacağı, kötü ruhların ise ebedi bir ceza ile cezalandırılacakları inancını taşımaktadırlar. Aynı pasajda, Sadukiler'in ise kaderi tamamen ortadan kaldırdığı, Tanrı'nın, insanın yaptığı iyi veya kötü hiçbir eylemliyle ilgilenmediği,

[338] Josephus, **The Wars of the Jews,** II, 8:14.
[339] Josephus**, Antiquities of The Jews**, XVIII, 1:3.
[340] **Çıkış**, 19:5; **Levililer**, 26:14; **Ağıtlar**, 3:37-40.
[341] Babil Talmudu, **Shabbat**, 88a.
[342] **Yasa'nın Tekrarı,** 10:12.
[343] Babil Talmudu**, Berakhot** 33b.
[344] Babil Talmudu, **Shabbat**, 104a.

herkesin istediğini yapabildiği ve buna bağlı olarak ne ruhun ölümsüzlüğüyle ne de ceza ve mükafatla ilgilendikleri ifade edilir. Bunun yanında Josephus, ilgili pasajda Ferisiler'in birbirlerine ve halka karşı yumuşak ve dostça davrandıklarını ancak Sadukiler'in ise tam tersi barbarca davrandıkları üzerinde durur.[345]

Ferisiler'de ahiret inancının temeli de Tevrat'a dayanmaktadır. Tevrat'ta Peygamberler bölümünden 'Yeşaya 26:19'da: "*Senin ölülerin yaşayacak, bedenleri dirilecek. Ey sizler, toprak altında yatanlar, uyanın, ezgiler söyleyin. Çünkü senin çiyin sabah çiyine benzer, toprak ölülerini yaşama kavuşturacak."* ifadeleri bu inancın delillerindendir.[346] Ayrıca öte dünyayı ifade etmek için 'Şeol' kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelime *"ölüler diyarına indiririz"*[347] şeklinde Tevrat'ta birkaç yerde daha mevcuttur.[348] Tevrat'taki ahiret inancı vurgusu Mişna'da:

> "Tüm Yahudi halkı, hatta günahkârlar ve mahkeme kararıyla ölüm cezasına çarptırılacak olanlar bile, belirtildiği gibi gelecek dünyada pay sahibidir… Tevrat'ta ölülerin diriltilmesi diye bir şey yoktur, Tora cennetten gelmemiştir diyenlerin, Tora bilginlerini, Tora'yı ve bununla beraber Tanrı adının kutsallığını küçümseyenlerin gelecek dünyada bir payı yoktur." şeklinde geçer.[349]

Yine Mişna'nın *Pirke Avot* bölümünde öte dünyada yeri olmayanlar maddeler halinde sıralanmıştır.[350] *Pirke Avot'*ta nakledildiğine göre bu dünyada (Olam Aze) yapılan iyiliklerin karşılığı öte dünyada (Olam Aba) mükafatlandırılır ancak bunun için bu dünyada ciddi bir hazırlık gerekmektedir.[351] Hazırlık gerektiren ve sonucu mükafat veya ceza olan şeylerden dördü şöyle sıralanır: öte dünyada mükafat getirecek olanlar; anne-baba saygısı, iyilik yapmak, iki kişi arasında barışı sağlamak ve bütün bu sayılanlara denk olan Tora çalışmasıdır. Öyle dört şey de vardır ki cezası hem bu dünyada hem de ahirette gösterilecektir. Bunlar: putperestlik, cinsel tecavüz, cinayet ve hepsinden daha kötü olan ise konuşurken kötü söz kullanmaktır.[352] Yine Talmud'da Berakhot 17a pasajında gelecek dünyanın niteliği haber verilmiş, eğlencenin,

---

[345] Josephus, **The Wars of the Jews,** II, 8:14.
[346] Ayrıca bkz. **Daniel**, 12:1-3.
[347] **Yaratılış**, 44:30-31.
[348] **Yasa'nın Tekrarı** 32:22; **Yeşaya**, 14:9-11; **Yaratılış,** 37: 35.
[349] Mişna, **Sanhedrin** 10:1; Ayrıca bkz. Babil Talmudu, **Sanhedrin**, 90a.
[350] Haleva, **Pirke Avot,** s. 78-79.
[351] Haleva, s. 121.
[352] **Avot D'Rabbi Natan**, 40:1.

yeme-içmenin, üremenin, kıskançlığın, nefretin, rekabetin, alım-satımın olmadığı bir yer olarak tanımlanmıştır. Ayrıca yalnızca muttaki olanların başlarındaki tac ile oturup İlahi Huzur'un ihtişamını yaşadıkları aktarılmıştır. Bu pasaj içerisinde Tevrat'ın Çıkış 24:11 'Ve Tanrı'yı gördüler, sonra yedi ve içtiler' atıf yapılmış böylece gelecek dünya inancı Tevrat'la bağlantılı hale getirilmiştir.

Yukarıda ifade edildiği gibi Ferisiler'in ahiret inancının delilleri Tevrat'a dayandırılmış ve bu inançla ilgili kendi aralarında herhangi bir şüpheye sahip olmadıkları ortaya konmuştur. Ancak burada Tevrat pasajlarından yola çıkarak mı ahiret inancı geliştirdiler yoksa yaşadıkları dönemde geliştirdikleri bu inanca daha sonra mı bu pasajları delil getirdiler meselesi tartışmalıdır. Bazı tarihçilere göre Ferisiler bu inançlarını Perslilerden almışlardır ve bu sebeple Ferisi (Parsa) adının da buradan geldiğini iddia etmişlerdir.[353] Ferisilerin ahiret inancını dışarıdan devşirdiklerini aktaran bir diğer görüşe göre ise; insanın ruh ve bedenle yaratıldığı, ölümün ruhun bedeni terkiyle gerçekleştiği ve insanın hayattayken işlediği fiillerden öldükten sonra da sorumlu olacağı inançları, Philon (MÖ.10-MS.45) tarafından Yahudilere tanıtılan Platoncu felsefeden gelmiştir. Bu felsefe Yahudiler arasında hızla yayılmıştır. Bu görüşe göre Ferisiler'in reddettiği Yunan felsefesinin içerik olarak özümsendiği söylenmektedir.[354] Bazı tarihçilere göre ise Ferisiler'in ahiret inancını geliştirmelerindeki sebep, Makkabi İsyanı sırasında Antiyokhus'un baskılarına karşı Yahudiler'in mücadeleye destek vermelerini sağlamak içindir. Eğer her şey bu dünyada son buluyorsa, Yasa için ölmenin anlamsız olduğu düşüncesini boşa çıkaran bir öğreti geliştirerek ölenlerin boşuna ölmediğine inandırmaya çalışmışlardır. Ayrıca bu isyan sırasında ölenlerin şehit sayılması ve onları güzel bir öte dünyanın beklediği inancını geliştirerek Yahudi-Helen çekişmesini anlamlı kılmak için çaba göstermişlerdir.[355]

Sonuç olarak Ferisiler'deki ahiret inancı, ruhların ölümsüzlüğünü, iyi ruhların yeni bedenlerde mükâfatlandıracağını, kötü ruhların ebedi bir ceza göreceğini ve kişinin bunu özgür iradesinin yanındaki kaderle beraber kendisinin belirleyebileceğini kapsamına alır. Çünkü her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten Tanrı insana iyi ve kötü arasında bir seçim yapma gücünü vermiş ancak bu iki dürtü arasında iyiliği öğütlemiş, bunu da Tevrat'a uymakla başarılabileceği

[353] Taşpınar, **Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı,** s. 183.
[354] Kürşat Haldun Akalın, "Farisiler ve Rabbiler", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, , Sy.4, (2012), s. 87.
[355] Canan Kurtkayası, **"Makkabi İsyanı (Sebep ve Sonuçları)"**, s. 76-77.

üzerinde durulmuştur.[356]

2.1.5: Mesih ve Seçilmişlik İnancı

Ferisiler, birçok iman esasını Tevrat'a dayandırdıkları gibi Mesih inancı da Tevrat'a dayandırmaktadırlar. 'Daniel 9:25'te *"...meshedilmiş olan önderin gelişine dek...",* yine 'Daniel 2:44'te verilen, yeni krallığın Mesih eliyle kurulacağı ifadeleri bu dayanaklardan bazılarıdır. Ayrıca Ferisiler'in kendilerini peygamberlerin hâmîleri saymaları, onların mesihe işaret edilen noktaları benimsemeleri sebebiyledir.[357] Sürgün döneminde yaşamış olan Hezekiel ve İşaya peygamberler, Mesih'in geleceğini, onun gelişiyle yeni bir krallık ve yeni bir dönemin kapılarının açılacağına işaret etmiştir.[358] Ferisiler yorumladıkları bu pasajlardan bir Mesih inancı inşa etmişler ve yakın bir zamanda Tanrı Krallığı'nın yeryüzünde hakimiyeti ele alarak Yahudi Devleti'nin iktidar olacağı görüşünü benimsemişlerdir. Tanrı'nın himayesinde ve Tanrı'nın izniyle gelmesi beklenen Mesih'in Davud soyundan olacağı kabul edilmektedir.[359] Mesih'in geleceğine olan inançlarını belirttikleri bir olay anlatılmaktadır. Burada Suriye Valisi Petronius Ferisiler'e, Sezar'ın gücüne ve kendi zayıflıklarına rağmen neden onunla savaşmak istediklerini sorduğunda Ferisiler, savaş niyetleri olmadığını ancak Yasa'nın zerresine dahi itaatsizlik etmektense ölmeyi tercih edeceklerini söyleyerek boyunlarını açıp ölmeye hazır olduklarını ifade ederler. Buradan hareketle Mesihçi kışkırtmalara aldanmadıkları ve gelmekte olan Mesih'i, hararetle bekledikleri ve Tevrat'ın zaferi için acı çekmeyi göze aldıklarını ifade eden yorumlar yapılmıştır.[360] Çünkü onlar bütün Mesih umutlarını Tevrat'a itaate bağlamışlar ve bu itaati Tevrat'ı doğru yorumlayarak onu günlük hayatla bütünleştirme gayesi üzerinden anlamlandırmışlardır. Böylece Mesih çağının başlayacağını düşünmüşlerdir.[361]

Hagay ve Zekeriya peygamberlerin isimlerini taşıyan Eski Ahit bölümlerinde, peygamberlerin Mesih'in gelişine zemin hazırlayan ve Mabed'in inşasının ardından gerçekleşeceği haber verilen olayların gerçekleşmemesi böylece Mesih'in gecikmesi konusu ele alınmaktadır. Ancak bu gecikmeler Ferisiler'in Mesih inancını terk etmelerine sebep

---

[356] Mansoor, "**Pharisees**", s. 30-31.
[357] Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı,** s. 211.
[358] **Hezekiel**, 36:25-27; **İşaya**, 54:8.
[359] Babil Talmudu, **Sotah**, 8b.
[360] Guignebert, **The Jewish World In The Time Of Jesus,** s. 167-168.
[361] Quinn R. Moiser, **"Jewish Nomısm In And Around The First Century A.D."**, Midwestern Baptist Theological Seminary, Sy. 1, 2019, s. 6.

olmamış, gecikmenin kendi günahlarından ötürü olduğunu düşündürtmüştür. Bu durum da Ferisiler'e kendilerini sorgulama yolunu açmıştır. Yaşadıkları sorgulama Yasa'yı yorumlama üzerine yaptıkları çalışmalarda bir artışa sebep olmuştur. Ayrıca Rabbani gelenek içerisinde de Mesih inancı devam etmiştir. [362]

Özetle Ferisiler, Davud soyundan, Tanrı'nın izni ile ahir zamanda zuhur edecek, işgalciler tarafından yıkılan Mabed'i yeniden inşa edecek bir Mesih beklentisi içerisindedir.[363] Ayrıca burada gelecek olan kurtarıcının Davud soyundan olması gerekliliği vurgusu, Sadukiler'e karşı oluşturulmuş bir hamle olarak kurgulanmıştır. Bununla Ferisiler, Helenleşmeye karşı koyamayan Haşmonayim yönetimindekilerin bir araya getirdiği Krallık ve başkâhin uygulamasına karşı çıkmaktadırlar ve böylece Haşmoniler'in din alanına çekilmesi gerektiği vurgulanarak, yöneticilerin Davud soyundan geleceği inancı sebebiyle onların Krallıklarının meşru olmadığını ilan etmektedirler. Nitekim Haşmoniler kendilerini Harun soyuna dayandırarak Kohenliklerini meşru zemine oturtmuş olsalar da bu sıfat ile krallaşmaları onları görev tanımından uzaklaştırmıştır.[364] Bu da aynı safta yer alan Sadukiler'in eleştirilmeleri için bir sebep olmuştur.[365]

Seçilmişlik kavramına gelince, kaynaklarda Ferisiler'in bu kavramla ilgili herhangi bir vurgusuna rastlanmamıştır. Ancak İsrailoğulları içerisinde kutsal soy olgusuna sıkça rastlanmaktadır. Özellikle Ezra döneminde kutsal soy vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Tanrı'nın bu soyu seçtiğini ve Yahudileri kendi kavmi yaptığı düşüncesi üzerinden seçilmişlik öğretisi oluşturulmuş ve bu öğreti Yahudiliğin Tevrat-Tanrı-İsrail temelini atmıştır.[366] II. Mabed döneminde seçilmişlik ve kutsal soy düşüncesi Haşmonilerde daha belirgin seyreder ve bu dönemde ortaya çıkan mezheplerden olan Sadukiler'in yorumu onlarla benzeşir. Nitekim Sadukiler etnik, ulus ve ırk merkezli bir Yahudilik tanımlar ve Tanrı Yahve'yi kabile Tanrısı olarak indirger, ancak Ferisilerdeki durum daha evrensel olup, farklı milletlerden ihtidalara açıktır.[367] Sadukilik seçilmişlik düşüncesini 'seçilmiş millet' olarak tanımlarken, Ferisilik seçilmişlik düşüncesini 'seçilmiş din' olarak tanımlamaktadır. Ferisiler'in bu evrensel bakış

[362] Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı**, s. 212.
[363] Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik**, s. 332.
[364] Tolga Savaş Altınel, **"Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya"**, s. 116.
[365] Tolga Savaş Altınel, **İsrailoğulları'nın Kutsal Soyu Kohenler,** İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2021, s. 210-211.
[366] Gürkan, "**Yahudilik**", s.187.
[367] Zeitlin, Solomon, **"The Origin of the Pharisees Reaffirmed"**, s. 267.

açıları diğer etnik dinlerde olduğu gibi Yahve inancının kaybolmasını engellemiştir.[368] Bu daha sonra Rabbani Yahudilik kanalıyla günümüze kadar taşınmış ve dışarıya açık bir toplum olmalarının ilk adımlarından olmuştur.

2.2: İbadetler

2.2.1: İbadet

Ferisiler'in Tevrat'a getirdikleri yeni yorumlar Yahudiler'in dini pratiklerini de etkilemiştir. Bu bağlamda Ferisiler, Yahudiler için önemli üç temel ibadet üzerinde durmuşlardır. Bunlar: sadaka, dua ve oruç olarak ifade edilmektedir.[369] Hem bireysel hem toplumsal yönü olan bu ibadetlerin yanında Şabat günü de Ferisiler için oldukça önem atfedilen bir gün olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1.a: Sadaka

Sadaka kelimesi, İbranice *tsadek* kelimesine dayandırılmış, *doğru davranış* ve *hayırseverlik* anlamlarında kullanılmıştır.[370] Kutsal Kitap, sadaka ibadetinin yerine getirilmesi için halka tavsiye ve teşvikte bulunmuştur.[371] Buradan hareketle sadaka ibadeti, Ferisiler için önemli bir konumda olup daha sonra Rabbani kaynaklarda da çokça işlenmiştir. Rabbani kaynaklarda sadaka gönüllü bir ibadet olarak değil, yoksul ve ihtiyaç sahiplerine haklarını teslim etme olarak aktarılmakta ve bu noktada bir mitsva (emir) olarak ifade edilmektedir.[372] Talmud'da çok defa Tanrı'nın bu malların tek sahibi olduğu ve bu mallardan vermenin önemi vurgulanmıştır.[373]

Sadaka ibadeti halk arasında *ondalıklar* olarak bilinir[374] ve Rabbani kaynaklarda hangi ürünleri kapsadığı belirtilmiştir. Başta tahıllar olmak üzere toprakta yetişen her şeyin ekim öncesi ve ekim sonrası durumlarına göre hangi durumlarda ondalığa dahil olup olmadıkları

[368] Tolga Savaş Altınel, "**Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya"**, s. 130.
[369] Hakan Olgun, **Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı,** s. 120.
[370] Bustanay Oded, "Zedakah", **Encyclopedia Judaica,** s. 487.
[371] **Levililer**, 19:9-10; **Yasa'nın Tekrarı**, 24:19-21.
[372] Cihat Şeker, "Yahudilikte Sadaka", **Marife Dergisi**, , Cilt. 14, Sy. 3, (2014), s. 91-92.
[373] **Baba Bathra**, 9a, 10a, 19b.
[374] Olgun, **Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı,** s. 120.

detaylıca ifade edilmiştir.[375] Ondalık denmesi, gelirin onda birinin bağışlanması sebebiyledir. Özellikle tarım ürünlerinden bahsedilmesinin sebebi Kudüs toplumunun ziraatı yoğun bir şekilde yapmasından kaynaklanır. Ondalık konusunda Rabbiler bazı kurallar üretmişlerdir. Örneğin *demai* kelimesi, ondalığının verilmesi zorunlu olan hurma, incir, kimyon, pirinç ve keçiboynuzu gibi ürünlerin ondalığını verdiğinden şüphe duyulan kimseler için oluşturulan kuralları ifade eder. Yine *orlah* kelimesi dikilen bir ağacın ilk üç yıl meyvesinden faydalanamaması konusunda konulmuş bir kural olarak karşımıza çıkar.[376] Ayrıca Mişna, Ferisiler'in 'Am ha-Aretz' denilen çiftçi halk ile ticaret kısıtlamasından bahsetmektedir.[377] Ondalık konusundan yola çıkarak oluşturulan literatürde bir diğer kavram ise *kilayim* kelimesidir. Bu kelime de sebze bağına meyve ağacının dikilmemesi gerektiğini ifade eder.[378] Mabed'e adanan ilk meyve ve tahıllar için *bikurim* kelimesi kullanılır.[379] Sadaka kavramına çok yakın bir anlamda Rabbani literatürde kullanılan bir diğer kelime, *gemilut hasidim*dir. Faizsiz, şefkatle borç verme anlamına gelmekte ve erken dönemde Yahudiliğin Tora ve Mabed hizmetlerinden sonra en önemli üçüncü hizmet olduğu bildirilmektedir.[380]

2.2.1.b: Dua

Dua konusunda da Ferisiler arasında yorumlamaya dayalı farklılıklar gözlenmektedir. Bu farklılıklardan biri, diğer öğretilerin temelini oluşturan, Tanrı'nın birliğine vurgu yapan ve O'nun emir ve yasaklarını kabulü içeren Şema Duası'nın okuma zamanı üzerine olduğu görülmektedir. Ferisi öğretmenlerinden Hillel ve Şammay'ın getirdiği yorumlar bu konuda etkili olmuştur. Şammay, Şema Duası'nın akşam vakti uzanarak, sabah da yatar pozisyonda okunması gerektiğini ifade ederken; Hillel, herhangi bir şekle bağlı olmadan sabah ve akşam herhangi bir zamanda okunabileceği yorumunu getirmiştir.[381] Ferisiler'in önemsediği temizlik ritüellerinin, Rabbiler tarafından dua öncesi yapılmasının zorunluluğu konusunda tartışmalar mevcuttur.[382] Ayrıca Mişna'da da duanın pratik yönlerinin söz konusu tartışmalardan oldukça

[375] Tosefta**, Maasrot**, 1:1.
[376] Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı, s. 268.**
[377] Mişna**, Demai**, 2: 1-3.
[378] Mişna**, Orlah**, 3:9.
[379] Detaylı bilgi için bkz: Mişna**, Bikkurim,** 3:2-6.
[380]Haleva, **Pirke Avot,** s. 4.
[381] Mert, s. 259-260.
[382] **A.g.e**, s. 260.

az bahsedildiği görülmektedir.[383] Ancak Ferisiler arasında bu tartışmalara ait herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ferisiler'in dua ritüelleri hakkındaki bilgiyi, *"Dinle Ey İsrail!"* ile başlayan Şema (Amidah) Duası'nı günde iki kez, gösterişli ve sesli okumaları dolayısıyla İsa'nın eleştirmesinden öğreniyoruz.[384]

2.2.1.c: Oruç

Tevrat'ta orucun, nefsin istek ve arzularını denetlediğini ve maneviyatı güçlendirdiğini bildiren pasajlar bulunmaktadır.[385] İbranice karşılığı *taanit* olan oruç, nefsin alçaltılması, cezalandırılması ve pişmanlık anlamlarına gelir.[386] Orucun kişiyi tövbeye sevk etmesi ve bir kefaret olarak algılanması üzerinde durulmuştur. Tevrat'ta emredilen tek orucun ise Yom Kippur'da tutulan kefaret orucu olduğu ifade edilmiştir.[387] 25 saat süren bu oruç, Şabat'a denk gelse dahi tutulmuştur.[388] Oruca Tevrat'ta verilen bu önem Rabbani kaynaklara da yansımış, Rabbani kaynaklardan olan *Megillat Taanit* adlı eser, hangi günler oruç tutulmamasıyla ilgili genel bilgiler vermiştir. Bununla birlikte bazı Rabbiler, bu kaynağın Mabed'in varlığının sona ermesi sebebiyle hükümlerinin de düştüğü yönünde fikir beyan etmiştir. Ancak Yahudiler'in oruç tutma günleri hakkında; esenlik ve neşe zamanında oruç tutulmayacağı, esenliğin olmadığı zamanlar ve sürgün dönemlerinde isteyenin oruç tutulabileceği aktarılmıştır.[389]

Ferisiler'in oruç hakkında yorumuna gelince; bu konuda müstakil bir bilgiye rastlanmamış ve onların uzantısı olan Rabbiler'in yorumlarına ağırlık verilmiştir. Ferisiler, Yom Kippur, Pazartesi ve Perşembe oruçlarını, pazarların kurulduğu kalabalık günlerde tutmuşlar ve derbeder bir görüntüyle oruçlu olduklarını göstermek için özel çaba harcadıkları vurgulanmaktadır.[390]

Bu ibadetlerden farklı olarak Yahudiler için en önemli günlerden Şabat, Ferisiler için de aynı önemi taşır. Örneğin Şabat arefesinde ışık yakmak Ferisiler için sadece meşru değil,

---

[383] Mişna**, Berakhot**, 1:1-4, 3:3-4, 4:4-5, 1:5.
[384] Olgun, **Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı,** s. 122.
[385] **Yeşaya,** 58:4-8; **Levililer**, 16:29;
[386] Küçük vd, **Dinler Tarihi,** s. 328.
[387] **Levîliler**, 16:29-31.
[388] Rahim Ay, "İlahi Dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal** Cilt. 5, Sy. 2, (2021), s. 216. Ayrıca Yahudilik'te var olan diğer oruçlar hakkında detaylı bilgi için bkz: Ay, s. 214-221.
[389] Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı,** s. 266-267.
[390] Olgun, s. 122.

mutlak bir buyruktur.[391] Daha önce ifade ettiğimiz gibi sürgün döneminde Şabat kurallarının gevşekliği Ezra ve Nehemya ile giderilmiş ve eski önemine kavuşmuştur. Şabat günü kurallarının genel çerçevesi Tevrat'ta çizilmiş[392] ancak Ferisiler ve Ferisi kanalından gelen Rabbiler Şabat'a ait kurallarda genişletmeler yapmışlardır. Örneğin Ferisiler, Tevrat'ın çizmiş olduğu çerçeveye ek olarak: *"Şabat günü evinizden yük çıkarmayın, iş yapmayın ve Şabat'ı kutsal sayın."*[393] ifadelerinden yola çıkarak Şabat kurallarına yük taşımamayı eklemiştir.[394] Talmud da bu kurallara uyulmamasından kaynaklanan gevşeklikleri engelleme yolunda kısıtlamalar yapmayı öğütlemiştir.[395] Sonunda ceza gerektiren bu kısıtlamalardan bazıları şöyle sıralanır: alışveriş, yük taşımak, vurmak, oruç, cinsel birliktelik, savaşmak, seyahat vb. Bu kısıtlamaların sınırları hakkında Ferisi hocaları Hillel ve Şammay farklı düşünmektedir.[396]

Bahsedilen ibadetler haricinde Yahudilikte Rabbani kaynaktan aktarılan pek çok ibadet ve bayram bulunmakla birlikte doğrudan Ferisiler'e ait nakiller oldukça azdır.[397] Ancak elde ettiklerimiz ve aktardıklarımız Ferisiler'e has uygulamalardır.

2.2.2: Mabed

Yahudi dini, Tevrat, mabed ve İsrail kavramları üzerine inşa edilmiş bir din olarak tanımlanabilir. Bu dinin üç önemli unsurlarından biri olan mabed, Musa'dan itibaren üzerinde durulan, tartışılan ve Yahudileri bir araya getiren bir yapıdır. Mabed, başlangıçta Musa'nın Sina'da aldığı levhaları içine koyduğu Ahit sandığı ile taşınabilir durumda olan toplanma çadırıdır. Süleyman'ın Krallığı döneminde yerleşik hale getirilen Kudüs'teki Bet ha-Mikdaş olarak tanımlanan Mabed, yüzyıllar boyunca dinin temel dayanağı olmuştur. Öyle ki Yahudilik tarihi aktarılırken, dönemler I-II. Mabed dönemi olarak sınıflandırılır. Kudüs'teki Mabed'in Babil Kralı tarafından yağmalanmasıyla I. Mabed döneminin (MÖ. 586) sonuna gelinmiştir. Pers döneminde ise Zerubbabil önderliğinde Mabed tekrar inşa (MÖ. 520-515) edilmiştir. Bu inşa ile II. Mabed dönemi başlamıştır. Bu dönemde aktif olarak söz sahibi olan mezheplerden Ferisi ve Sadukiler için Mabed çok önemli bir konumdadır. II. Mabed dönemi MS. 70 tarihinde

[391] Ahmet Aydoğan, **Yahudi Mezhepleri: Ferisilik ve Sadukilik Giriş**, Ankara: Say Yayınları, 2023, s.250.
[392] **Çıkış**, 16:29.
[393] **Yeremya**, 17:22.
[394] Mert, s. 261.
[395] Babil Talmudu, **Sanhedrin,** 46a.
[396] Ayrıntılı bilgi için bkz: Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı,** s. 261.
[397] Yahudi dininde ibadet ve bayramlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Küçük vd., **Dinler Tarihi,** s. 316-324.

Roma İmparatorluğu tarafından Mabed'in yıkılmasıyla sona ermiştir.

Yahudiler için yöneticinin bir kurulla çalışması her zaman itibar görmüştür. Bu sebeple II. Mabed döneminin mezheplerinden olan Ferisi ve Sadukiler için Mabed önem arz eder. Çünkü bu dönemde Mabed'in organizasyonunda etkisi olan mezhep hem sosyal hem de politik anlamda söz sahibi olacaktır. Bu sosyal ve politik gücün elde edilmesinde Sanhedrin'in katkısı büyüktür. Sanhedrin'in kökeni, gelişimi, yönetici seçim yöntemi ve işlevleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamasına rağmen Ezra'nın bahsettiği 120 kişilik ihtiyar heyeti,[398] Nehemya'nın bahsettiği soylular ve yetkililer Sanhedrin'i oluşturan kişiler olabileceği aktarılmıştır.[399] Ancak Talmud hahamları, Sanhedrin'in çok daha eski olduğundan bahsetmeyi tercih ederler. Onlara göre, bu kurumun kökeni, Musa'nın Toplanma Çadırında bir araya gelen yetmiş kişilik ihtiyarlar meclisine dayanmaktadır.[400] Bu ihtiyar meclisi Sanhedrin'den daha önce *gerusia* kelimesiyle ifade edilmiştir. Ancak *gerusia,* Sanhedrin gibi organize bir yönetim olarak değil, ihtiyaç halinde bir araya toplanan kişilerden oluşmuştur.[401] Tanah, yetmiş kişilik ihtiyar heyetinin Musa'nın yükünü hafifletme amaçlı bir araya geldiklerini aktarır.[402] *Adalet mahkemesi* olarak anlamlandırılan Sanhedrin, içerisinde daha küçük mahkemeler de bulunan ve birçok görevi bir arada yürüten bir yapıdır.[403] Ancak Sanhedrin'in kökenini, Ezra'nın 120 kişilik heyetten oluşan 'Büyük Sinagog' adını verdiği yapıya, Nehemya'nın bahsettiği soylulara, hatta Musa'nın yetmiş kişilik ihtiyarlar heyetine dayandırma çabası bir Ferisi yorumudur. Ferisiler'in bu yorumu, Sanhedrin'in gerçekte nasıl bir kurum olduğunu anlamayı zorlaştırmıştır.[404]

Mabed'in güçlü bir unsuru olan Sanhedrin, Yahudi halkına bir şeyi emredebilmekte veya yasaklayabilmektedir. Bu durum, Sanhedrin'in başındaki kâhinlerin halk üzerinde ne denli bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Kâhinlerin sahip oldukları bu konum, halk nezdinde Mabed'in doğal ve kabul edilmiş koruyucuları olarak görülmelerinden kaynaklanmaktadır.[405] Bu sebeple Yahuda bölgesinin yönetiminde söz sahibi olan başkâhinlerin, kimlerden ve hangi

---

[398] **Ezra**, 5:5, 9; 6:7, 14; 10:8.
[399] Guignebert, **The Jewish World in The Time of Jesus,** Oxfordshire: Routledge, 1968, s. 50. Ayrıca bkz: **Nehemya**, 2:16, 5:7.
[400] Guignebert, s. 50.
[401] Richard Gottheil ve Samuel Krauss, "Gerusia", **Jewish Encyclopedia,** Vol. 5, s. 642.
[402] **Çölde Sayım**, 11:16-17.
[403] Arnost Zvi Ehrman, "Sanhedrin", **Encyclopedia Judaica**, Vol. 8, s. 23. Ayrıca görevleri için bkz. Ehrman, s. 23.
[404] Tolga Savaş Altınel, "**Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya"**, s. 125-126.
[405] Guignebert, s. 56.

mezheplerden olduğu önemli bir meseledir. Haşmonayim döneminde Başkâhinlik makamı ile Krallık makamı bütünleşince, bu iki ayrı sıfatın bir kişide toplanması yöneticilerin ellerini halka ve bağlı oldukları yönetime karşı güçlendirmiştir. Ancak daha önce belirtildiği gibi Ferisiler, krallık makamının Davud soyundan, kâhinlik makamının ise Harun soyundan gelmesi gerekliliği üzerine durmuş ve Sanhedrin'i ellerinde bulunduran Sadukiler'e bu sebeple karşı çıkmışlardır. Ayrıca Ferisiler ve Sadukiler sadece bu noktada ayrışmamışlardır. Haşmonayim döneminde her ne kadar Sanhedrin üzerinde Sadukiler'in hakimiyeti oldukça yoğun olsa da Sadukiler'den oluşan Sanhedrin'in içerisinde Ferisilerden bir isim yer almıştır. Bu isim Simon b. Şetah'tır. Sadukiler'in Sanhedrin'e gelen davaları yorumlamakta ve çözmekte başarılı olamadıklarını iddia eden bu kişi, kendi Ferisi öğrencilerini atamış ve böylece Sanhedrin'de Ferisi hakimiyeti artmaya başlamıştır.[406]

Yahudilikte toplu ibadet geleneğinin olmasından dolayı Mabed, toplayıcı ve kuşatıcı bir mekân olma özelliği taşımaktadır. Bunun yanında Mabed, Tanrı ile iletişim kurulduğuna inandıkları kurban ritüellerinin de gerçekleştiği bir mekandır ve gündelik hayatın merkezinde durmaktadır. Mabed'e atfettikleri bu kutsiyet, Mabed'i alt tabakadan insanların erişemeyeceği bir konuma getirmiştir.[407] Sadukiler aristokrat bir düşünce benimsemiş ve sadece soylu-zengin tabakadan insanlarla Mabed'i tekellerine almışlardır. Ancak, Ferisiler bu duruma karşı çıkmışlardır. Ferisiler, Sadukiler'in Mabed tekelciliğine karşı mücadele etmişler, Mabed'in bir alternatifi olduğu ve ibadetleri sinagoglarda ifa etmenin mümkün olduğu üzerinde durmuşlardır.[408] Çünkü özellikle Kudüs'ten uzakta olan Yahudiler için de sinagogların varlığı dînî ritüellerini yerine getirebilmek için gerekli ve önemlidir. Ferisiler'e göre sinagoglarda yapılan ibadetler ruh birliği içinde Mabed'te yapılmış hükmündedir.[409] Ferisiler'in Tanrı'nın mekândan münezzeh olduğu anlayışı yukarıdaki bölümde bahsedilmişti. Buradan hareketle Ferisiler, Mabed'lerin 'Tanrı'nın Evi' olarak tanınmasına karşı çıkmışlardır. Böylece her yerin bir ibadet yeri olabileceği fikrini oluşturmuşlardır.[410]

Başlangıçta, Ezra geleneğinden kalan kutsal yazıların okunması ve yorumlanması gibi ayinlerin gerçekleştiği sinagogların, Makkabi döneminin ilk yıllarında var olmaya başladığı

[406] Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı**, s. 258.
[407] Guignebert, **The Jewish World in The Time of Jesus**, s. 57.
[408] Çoban, **"Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları"**, s. 62.
[409] Guignebert, s. 60.
[410] Solomon Zeitlin, **"The Origin of the Pharisees Reaffirmed"**, s. 267.

ileri sürülmüştür.[411] Josephus'un, Şabat günü 'erkeklerin toplandıkları yer' olarak tanımladığı sinagog için bazı kaynaklar, helenleştirilmiş Yahudiliğin bir ürünü olduğunu öne sürmüşlerdir. Ayrıca sinagogların, Esseniler tarafından Kudüs'e getirildiği de ileri sürülmüştür.[412] Ancak daha kesin şekilde MS. 70'te Mabed'in yıkılmasıyla hem eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü hem de ibadetin yapıldığı bir yer olarak Yohanan ben Zakkai tarafından kurulduğu ifade edilir.[413] Yahudiler'in Mabed'te ifa ettiği kurban ibadeti Tanrı ile yakınlaşmanın aracısı olarak görülmüştür. Ancak Ferisiler, toplumu yalnız kurban ibadetiyle sınırlamamış, Tanrı'nın Mabed'inin içi veya dışı fark etmeksizin her yerde ve her zaman hazır olduğunu düşünmüşlerdir. Tanrı ile yakınlaşmanın kurban ibadeti olmasa da her türlü ibadetle gerçekleştirilebileceğini savunmuşlardır. Bu fikirleriyle sinagogu Mabed merkezciliğine bir alternatif haline getirerek, orayı dua, çalışma ve ibadet mekânı olarak tanımlamışlardır.[414] Ferisiler'in Mabed'e bir alternatif oluşturma girişimleri, onların Mabed'den uzak oldukları anlamına gelmemektedir. Bu girişimi ekonomik, sosyal ve siyasal gerçekleri dikkate alarak Mabed'den ve ibadetten uzaklaşan Yahudiler için gerekli görmüşlerdir. Ferisiler Mabed'i kutsal ve yüce bir konumda kabul etseler de Sadukiler gibi kendi malları olarak görmemişlerdir.[415] Ayrıca Sadukiler'in Mabed'e sunulan her türlü malın ve kurbanın kendi malları olarak görmelerini kınamışlar ve bu malların Sadukiler'e değil, yine onları sunan fakir halka dağıtılması gerekliliği üzerine vurgu yapmışlardır.[416]

Bu farklılıklardan yola çıkarak Ferisiler'in, Sadukiler'den daha fazla halk desteğini almalarının sebepleri anlaşılabilir. Sadukiler'in, aristokratik ve daha içe kapanık bir Mabed ve din anlayışı, Ferisilerle birlikte halka inmiş, Mabed ve din herkesin ilgi alanına girmiştir. Bu sebeple her ne kadar Mabed'in başında Sadukiler olsa da Yahudiler'in çoğunun Ferisiler'i desteklemesi, onları hem yönetim hem de halk nezdinde daha kıdemli bir pozisyona taşımıştır.

[411] Israel Abrahams, **Studies in Pharisaism and The Gospels,** London: Cambridge University Press, 1917, s. 1-2.
[412] Guignebert, s. 74.
[413] Mert, s. 258.
[414] Mansoor, "**Pharisees**", s. 31.
[415] Çoban, "**Josephus'un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları**", s. 63.
[416]Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri,** s. 221.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
FERİSİ DİNDARLIĞI ve İNCİLLER'DEKİ TASVİRİ

MÖ. 170 yılından MS. 70 yılına kadar Yahuda bölgesinde halkın çoğunluğu tarafından benimsenen Ferisi Yahudiliği, dönemin dindarlık algısının oluşmasında anahtar mezheptir. Öyle ki oluşturmuş oldukları şeriat sistemleriyle günümüz Yahudi dindarlığının temelini atmışlar ve uzun yıllar Yahudi dindarlığı denilince akla gelen ilk mezhep olarak kalmayı başarmışlardır. Oluşturdukları kurallarla kendilerinden sonraki Yahudiliğin bir rehberi olmuşlarıdır, böylece Yahudilik büyük oranda Ferisi karakteri barındırır.[417] Ortaya çıktıkları ve öğretilerini oluşturdukları bu dönem içerisinde Ferisiler'den başka mezheplerin varlığından bahsedilse de onlar, Ferisiler kadar uzun soluklu bir etkiye sahip olamamışlardır. Ferisiler'in bu denli kalıcı olmalarını sağlayan temel sebep, Tevrat kaynaklı bir Yahudiliği ön plana çıkarmaları, buradan yola çıkarak Tevrat'tan yorum çıkarma kültürü oluşturmaları ve bu sayede toplumda karşılaştıkları sorunlara daha anlamlı cevaplar bulmalarındandır. MÖ. 300'lerden sonra yoğun Helen kültürü ile karşılaşan Yahuda halkı diğer mezheplere götürdükleri herhangi bir sorunda çözüme ulaşamamıştır. Bu sebeple halk, Ferisi alimlere yönelmiş ve Ferisiler, halkın problemlerini 'Tevrat'ın çitleri' içerisinde yorumlamış ve çözüme ulaştırmışlarıdır. İşte bu canlılık ile dini, pratiğe başarılı bir şekilde entegre etme yetenekleri, bugün bile Ferisiler'i konuşmanın ve onları anlamanın nedeni olarak açıklanmaktadır.

Dindarlık kelimesi din kelimesinden türemiştir. Din kelimesi ise ceza, mükafat, itaat, hesap, hüküm, millet, şeriat, âdet gibi kelimelerle ifade edilmiştir.[418] Din, Tanrı'nın çizdiği sınırlar içerisinde belirli kuralları, emir ve yasakları barındıran, inananın hayatını çepeçevre kuşatan, insan hayatı için bir ahlak inşası temelinde davranış biçimi ortaya koyan ve bunlarla birlikte Tanrı ile yaklaşmak için belirli ritüellere sahip olan bir yapıdır. Dindar kelimesi ise bahsedilen bu tanımlamayı üstlenen kişiyi ifade eder.[419] Dolayısıyla dindar, bağlı olduğu dinin içerdiği pratik, sembol ve inançları benimsemiş ve bunu fiili alanda da gösteren kişiye denir.[420] Ancak buradan dindar kelimesinin sadece fiili boyuta atıf yaptığı sonucu çıkarılmamalıdır.

---

[417] R. Travers Herford, **Pharisaism: Its Aim and Its Method,** s. 52.
[418] Günay Tümer, "Din (Genel Olarak Din)", **DİA**, C. 9, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s. 312-314. Ayrıca bkz: Tevbe Suresi 9:29; Sâffât Suresi 37:53; Vâkıa Suresi 56:86.
[419] Abdülcelil Bilgin, "Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştirel Bir Değerlendirme", **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sy. 2, (2014): s. 76.
[420] Abdurrahman Kurt, "Dindarlığı Etkileyen Faktörler", **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,** Cilt 18, Sy. 2, (2009), s. 2.

Dindar, samimi ve ihlaslı yapılan her görevi yerine getirirken bunu ahlaklı bir şekilde Tanrı'ya içten bir bağlılıkla yerine getirmeyi hedeflemiştir. Dindarlık kelimesi ise dindar olma olarak tanımlanır. Dindarlık, kişinin bir dinsel yapı veya nesneye bağlı olması sebebiyle, bu yapı veya nesnenin gerektirdiği emir ve yasakları hevesle yapma isteği ve bu yapı veya nesneye ait her türlü olguyu kabullenmesi olarak ifade edilmektedir.[421] Bu bağlamda dindarlık, inanan için inancının önemini ifade eder ve kişinin bağlanma seviyesini göstermektedir. Bağlanma seviyesinden yola çıkarak dindar insanlar için, dindarlıklarının azlığı ve çokluğu üzerine; içselleşmiş ve kurumsallaşmış, toplumsallaşmış ve özümsenmiş, tahkiki veya taklidi, seçkin veya halk dindarlığı şeklinde olumlu veya olumsuz olmak üzere, dindarlık kavramının iki yönünü belirten tanımlamalar yapılmıştır.

Tevrat, dindarlığı Tanrı'dan korkmak olarak tanımlamaktadır. Bu yorumlama *"Ne mutlu Rab'den korkana ve onun yolundan yürüyene; ... İşte Rab'den korkan kişi böyle kutsanacak."* ifadelerinden yola çıkılarak yapılmıştır.[422] Tanrı'nın yolundan yürüyen kişinin ve Tanrı'nın kutsallığının korkusunun kişiyi dindar biri yapacağı anlaşılmaktadır.[423]

Yukarıdaki bölümlerde Yahudilikte dindarlık kelimesinin karşılığının *hasid* olarak verildiği görülmektedir. Hasid, Yahudilikte dindar, iyiliksever kişiler ve Tanrı'nın emirlerini yerine getiren kimseleri de ifade eder. Mişna'da dindarlığı açıklayan *iyiliksever* (Gemilut Hasidim) kişilerin fiili olarak Yasa'ya tabii olmalarının yanında hasta ziyareti, düşküne yardım, dul ve yetimin ihtiyacını karşılama gibi ahlaki boyutu olan işleri yapması beklenmektedir. Ayrıca bu kişilerin Ferisilerin ahiret düşüncesine uygun bir biçimde öte dünyada ödüllendirilecekleri bildirilmiştir.[424] Yine Talmud'da bir Rabbi, dindar olmak isteyen bir kişinin başkalarına zarar vermekten kaçınmasının önemini vurgulamış, bu zararlardan kaçınmak için *Nezikin* (zararlar) kitabına bakması gerektiğini aktarmıştır. Bir diğer Rabbi ise *Berakhot* (dualar) bölümünün bilinmesi ve *Avot* bölümündeki nasihatleri uygulaması gerektiğini ifade etmiştir.[425]

---

[421] Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü,** s.123.
[422] **Mezmurlar,** 28:1.
[423] Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı**, s. 25.
[424] Haleva, **Pirke Avot**, s. 4-5.
[425] Babil Talmudu, **Bava Kamma**, 30a.

3.1: Ferisi Dindarlığı

Ferisiler'in dindarlık anlayışları Ezra'nın yeniden ihya ettiği Yahudi öğretilerine dayanmaktadır. Ezra'nın başlattığı Yasa'yı yorumlama çalışmalarına kendileri de katılmış bu yorumlamaların getirdiği özgürlükle beraber dindarlık anlayışlarını inşa etmişlerdir. Babil sürgününde dine oldukça yabancılaşan bir toplumun eski dindarlık anlayışlarına sahip olmaları için çabalayan Ezra gibi Ferisiler de aynı çabayı hızla Helenleşen Yahudiler için göstermiştir. Çünkü Ferisiler'in dindarlık anlayışlarının en belirgin birinci şartı, Helenleşmeye karşı durmaktır. Bu sebeple Ferisiler denilince ilk akla gelen onların karakterize ettiği dindarlıkları olmuştur. Ferisi dindarlığı, literatürde katı, şeriata sıkıca bağlı ve Yasa'nın hükümlerini çıkardıkları yorumlarla hayatına aksettirmiş kişiler için kullanılan genel bir tanımlamaya dönüşmüştür. Ancak bu gibi tanımlamalardan yola çıkarak Ferisiler'in şekle odaklı, Yasa'nın yorumlamalarında boğulmuş, içi boşaltılmış ve maneviyattan uzak bir dindarlık anlayışları geliştirdikleri eleştirilerinde bulunulmaktadır. Ferisiler'in bu eleştirilere muhatap olmasında etkili olan anlayışları; yasa üzerine çalışmalar, ritüellere verdikleri önem ve temizlik gibi ritüellerin uygulama sıklığı, oruç ibadetine gösterdikleri hassasiyet, geleneğin getirdiğine saygı gibi genelde toplumun görebileceği gizli olmayan ibadetlerdir.

Dindarlıklarının özünü oluşturan Yasa'ya bağlılık, Ferisiler açısından her Yahudi'nin birinci görevi ve güç kaynağıdır. II. Mabed döneminde Ferisiler diğer mezheplere nazaran Yasa'ya ve onun yorumuna en sık referans gösteren mezheptir. Bu noktada Yasa'nın en sıkı takipçileri olarak anılmışlar ancak bunu yaparken kendilerini İncil'de iddia edildiği gibi kör kılavuz[426] olarak değil, Yasa'yı hayata entegre ederek yaşanılabilir bir rehber olarak tanıtmışlardır. Yorumlama faaliyetlerinde yetkin kimselerin belirli kurallar çerçevesinde getirdikleri değişimler Yasa'yı dönemin ruhuna uygun hale getirerek yaşamayı kolaylaştırmıştır.[427] Ferisi kanalından devam eden Rabbani gelenekte de dindarlığın inşası Yasa üzerine yapılan çalışmalarla gerçekleştirilmiştir. Nitekim Mişna'da Tevrat üzerine yapılan çalışmalar için Yahudiler'in çok defa teşvik edildiğinden bahsedilmişti. Burada Tevrat çalışmaları için yapılan ilk öneri, Tevrat'ın yorumlamasının bir sınır dahilinde olması amacıyla *"Tevrat'a bir çit (seyag) çekin"* ifadeleri ile gelmiştir.[428] Bu vurgu, Tora'nın emrettiği kuralları

[426] **Matta**, 15:15, 23:16-19, 24; **Luka** 6:39.
[427] Menahem Mansoor, "Pharisees", **Encyclopedia Judaica**, s. 31.
[428] Haleva, **Pirke Avot,** s. 3.

korumak, unutulmasını engellemek, yorumlarken yapılacak hataların önüne geçmek amacını taşımaktadır. Yasa'ya bağlılığı vurgulayan bir diğer nokta yine Mişna'da Adil Simon'un vurguladığı: *"Tevrat öğrenmek (Tora), Tanrı'ya hizmet etmek (Avoda) ve iyilikseverlik (dindarlık, Gemilut Hasidim)"* maddeleridir.[429] Tevrat bilgisine sahip kimseler her şeyden üstündür. Ayrıca bu kimseler cahil bir kâhinden önce gelmektedir.[430] Bu da Ferisilerin kendilerini toplumun en tepesinde yer alan kâhinlerden daha üstün bir konumda gördüklerini göstermektedir.[431]

Yasa'ya olan bağlılık beraberinde emirlere uymayı gerektirmektedir. Bu emirler, Ferisi bir dindarda olması gereken ritüelleri kapsamaktadır. Ferisiler, kendi aralarında bu ritüellerden bazılarını uygulamayı Ferisi mezhebi içerisinde var olabilmenin şartı saymışlardır. Bu şartlardan ilki, üç üyenin huzurunda kardeşlik (havura) bağı kurmak için verilen sözdür. Bu söz, Tevrat'ta Levililer Kitabında yer alan temizlik anlayışına tam riayet, Am ha-Aretz denilen cahil insanlarla herhangi bir yakın ilişki içerisinde bulunmama, Levi ve yoksullara ödenmesi gereken ondalıklara,[432] vergilerin, sadakaların, adakların verilmesine, başkalarının mallarına karşı saygılı ve vicdanlı olma gibi temel dindarlık özelliklerini içermektedir.[433] Rabbani literatürde bu emirlerden yola çıkılarak oluşturulan ritüellerin uygulanmasının kişiyi dindar bir birey yapacağı vurgulanmıştır. Mişna'da:

> "Tevrat üzerine yapılan çalışmalar, emirlerin yerine getirilmesinde insanı özen göstermeye sevk eder. Emirlerin uygulanması üzerine gösterilen bu özen, onların yerine getirilmesinde titizliğe sevk eder. Çalışkan olmak ruhun temizliğine, ruhun temizliği tüm kötülüklerden kaçınmaya, kötülüklerden kaçınmak saflığa ve tüm temel arzuların ortadan kaldırılmasına yol açar. Saflık dindarlığa, dindarlık alçakgönüllülüğe, alçakgönüllülük günah korkusuna, günah korkusu kutsallığa, kutsallık İlahi Ruh'a götürür." ifadeleriyle dindarlığın bu ön aşamaları gerçekleştirmek suretiyle elde edilebileceği üzerinde durulmuştur.[434]

Bu ön aşamalardan en önemlisi Ferisiler için temizlik ritüelleridir. Nitekim Ferisi

[429] Haleva, **Pirke Avot,** s. 4.
[430] Mişna, **Horayoth**, 3:8.
[431] **Rabia Mert,** s. 47.
[432] Mişna, **Demai**, 2, 3.
[433] Kaufman Kohler, "Pharisees", **Jewish Encyclopedia,** s. 661.
[434] Mişna, **Sotah** 9:15.

dindarları, kendilerini diğer (Am ha-Aretz) insanlardan ayırmak için temizliği kullanırlar. Ferisiler temiz olmayı kutsal olmakla bağdaştırmaktadırlar. Nitekim Rabbiler kutsal olan yerleri sayarken onların kutsal olmalarının sebebini; bu mekanlara yabancıların, Yahudi olmayanların, eli ayağı yıkanmamış ve saçı başı dağınık olanların, hayızlı, doğum yapmış kadının giremeyeceği şeklinde açıklamaktadırlar.[435] Temizliğe engel olan bu durumların yanında, pis sayılan şeylerden bazıları ceset, meni, idrar, şeretz (sürünen yaratıklar) olarak aktarılmaktadır. Ayrıca Rabbiler, temizliğe dair hassasiyetlerini Kral Süleyman dönemine dayandırmaktadırlar.[436]

Ferisiler el ve ayak temizliğine (netilat yadayim) önem vermiştir.[437] Bu noktada Mabed'e hizmet etmek için ilk kural el ve ayak temizliğidir. Bu kural yemek yeme için de geçerlidir. Yemekten önce elleri yıkamayı zorunlu tutmuşlar, Am ha-Aretz denilen kimselerle sofraya oturmaktan kaçınmış, ondalığı verilmemiş gıdaları da pis saymışlardır. Yeme içme kaplarının temizliğine özen göstermişlerdir. Temizlikte kullandıkları ürünler, su ve topraktır. Dolayısıyla Ferisiler'e göre dindar bir kişi Tanrı'ya erişmek istiyorsa el yıkamaya, tefilin takmaya ve Şema duası okumaya özen göstermelidir.[438] Ferisiler'in ellerin yıkanması hususundaki hassasiyetleri, Sadukiler tarafından Tevrat'ta bulunmadığı ve bunun bir Ferisi yorumu olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Sadukiler'in temizlik konusunda Ferisiler'in görüşlerini reddetmelerinin bir diğer sebebi, onların herhangi bir kitabı tuttuktan sonra değil, sadece kutsal kitabı tuttuktan sonra ellerini yıkamalarıdır. Bu, Sadukiler için bir alay konusu olmuştur. Ancak Ferisiler bu durumun gerekçesini, kutsalla kurulan bağın dünyevi işlere dönülmeden önce koparılması, şeklinde açıklamaktadırlar.[439] Ayrıca Rabbiler, bu ritüellerin ve kuralların yaşanması konusunda insanları teşvik etmek için çaba göstermişlerdir. Rabbiler, kişinin Tevrat öğrenmek için çabalaması ve ritüelleri ile emirleri uygulamada hassasiyet göstermesi halinde bu dünyada mutluluğa, öte dünyada da her şeyin en iyisine sahip olacağına dair müjdelemişlerdir.[440]

Ferisiler dindarlık anlayışlarını Tevrat üzerinden şekillendirmektedirler. Nitekim dindarlığın bir diğer dayanağı olan ahlak anlayışlarını da Yasa'ya dayandırmaktadırlar.

---

[435] Mişna, **Kelim** 1: 6-9.
[436] Babil Talmudu, **Shabbath**, 14b.
[437] Mişna, **Yadayim**, 3:2.
[438] **Rabia Mert**, s. 42. Ayrıca Rabbani literatürde temizlik hakkında detaylı bilgi için bkz. **A.g.e,** s. 221-227.
[439] Mişna, **Yadayim**, 3: 3-5; 4:6.
[440] Haleva, **Pirke Avot,** s. 182-184.

Tanah'ta, Tanrı, ancak yıkanıp temizlenen, kötülük etmekten vazgeçen, iyilik edip, adaleti gözeten, zorbayı yola getiren, öksüzün ve dulun hakkını savunan kimselerin duasına icabet edeceğini belirtmiştir.[441] Bu pasajlardan hareketle ahlaki bir duruş ortaya konmuş ve Ferisiler Tevrat'ın getirdiği bu sorumluluklara uyum sağlamışlardır. Ahlak ile Yasa'nın uygulanmasını ayrılmaz bir bütün olarak izah eden Ferisiler, Yasa'nın yorumlarının insanı doğru yaşama götüreceği ve ancak bu şekilde ahlaklı olunabileceği üzerinde durmuşlardır. Ferisiler, içerisinde her şeyin en doğrusu bulunduğuna inandıkları Tevrat üzerine yaptıkları çalışmaları hayata aktarma üzerine yoğun çabalar harcamışlardır. Onların eğitime, Tanah bilgisine verdikleri bu önem ahlaki bir davranış kazanmaları için bir inananın sahip olması gereken en önemli erdemdir. Dolayısıyla ahlaklı olmak ancak Tanah'ın yorumlarından oluşturdukları halaha ve hagada'ya uyum sağlamakla mümkündür.[442]

Ferisiler'in ahlak anlayışlarıyla ilgili bilgiler Rabbani literatürde de mevcuttur. Nitekim ahlak anlayışlarıyla ilgili *Sotah 22b* pasajında yedi çeşit Ferisi'den bahsedilir. Bunlar şöyle sıralandırılmıştır: Şekem'in dürüstleri, kendilerini kırbaçlayan Ferisiler, kanlarını akıtan Ferisiler, havan tokmağı gibi Ferisiler, yükümlülüğü söyle yerine getireyim diyen Ferisiler, mükâfatlandırılmak için doğru olan Ferisiler, cezalandırılacağından korktuğu için doğru olan Ferisiler. Bunlarla ilgili pasajda bu kişiler şöyle açıklanmaktadır: Şekem'in dürüstleri, kişisel çıkarları için sünnet olmayı kabul eden Şekemliler'in fiillerine benzer fiiller gerçekleştiren kişilerdir. Öyle ki bu kişiler yalnız onurlandırılmak için dürüst davranırlar.[443] İkinci grupta yer alan Ferisiler, alçakgönüllülüklerinden dolayı yavaş yavaş yürümek suretiyle ayaklarını sürüterek yaralayan kişilerdir. Yine alçakgönüllülükleri sebebiyle yere bakmalarından ötürü sürekli başlarını bir yere çarpıp yaralayan ve kan akıtan kişiler üçüncü grubu oluşturur. Eğilerek yürümeleri sebebiyle havan tokmağına benzetilen Ferisiler dördüncü gruptur. Beşinci grupta yer alan Ferisiler, Yasa'nın yüklediği tüm emirleri (mitzva) yerine mükemmel bir şekilde getirdiği halde ek yükümlülükler arayan kişilerdir. Bunların yanında son iki Ferisi grubu, ödül veya ceza korkusu taşımaları sebebiyle sözde dürüst davranan ve bu korkuyla mitzvaları yerine getiren kişilerdir. Pasajın devam eden kısmında gizli veya açık olan her şeyin Cennet'te bilineceği ve bunların hepsinin hesabının sorulacağı aktarılmaktadır. Dolayısıyla Ferisiler'i bu gruplandırmaya tabii tutan Rabbani gelenek bu kişilerin aracığıyla bir dindarlık eleştirisi

[441] **Yeşaya**, 16-17.
[442] Rabia Mert, **Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı,** s. 251-253.
[443] Detaylı bilgi için bkz. **Yaratılış**, 34.

geliştirmiştir. Ancak pasajın devam eden bölümünde Haşmonayim Kralı Jannee'nin karısı Salome Aleksandre'ye verdiği nasihatte Jannee Ferisiler'i şöyle aktarmıştır: Ferisiler'den korkma, Ferisi olmayanlardan, yani Sadukiler'den de korkma; ancak Ferisi gibi görünen ikiyüzlü kişilerden kork ve onlardan sakın, çünkü onların fiilleri Zimri'nin fiillerine benzer ve Pinehas[444] gibi ödül talep ederler.[445] Bu söylemden, bu grupta yer alan ve eleştirilen kişilerin Ferisiler olmadığı, onlara benzemeye çalışan ama bu konuda başarılı olmayan kişileri kapsadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu kişiler, Ferisiliğin dindarlık anlayışlarına ters hareket etmektedir.

3.2: İnciller'de Ferisi Tasviri

3.2.1: İnciller'deki İsa ve Ferisiler

MÖ. 63 tarihinde Gnaeus Pompeius (ö. MÖ. 48) Yahuda bölgesini işgal etmiş ve bölgeyi Roma İmparatorluğu hakimiyeti altına almıştır. Böylece Yahudiler'in bölgedeki hakimiyetleri yaklaşık yüzyıl sonra son bulmuştur.[446] Bundan sonra Yahuda bölgesi valiler aracılığı ile Roma İmparatorluğu tarafından yönetilmiştir. Roma yönetimine giren Yahudiler dini yaşama konusunda serbest bırakılmıştır. Ancak atanan valiler, bölgede siyasi, mali ve hukuksal üstünlük sağlamışlardır.[447] Roma yönetimi hukuksal konularda Yahudilere birtakım ayrıcalıklarda bulunmuştur. Bu ayrıcalık, bölge halkının yaşadıkları problemleri çözmede kararın kendilerine bırakılmasıdır. Uzun yıllardan beri Yahudiler içerisinde çıkan herhangi bir olayı Sanhedrin'in çözmesi, Yahudiler arasında Sanhedrin otoritesinin bulunması valilerin bu kararı vermelerinde etkili olmuştur.[448] Ancak bu sorunlardan ölümle sonuçlanacak olan politik suçların çözüme kavuşturulması Sanhedrin'e bırakılmamış, Roma yönetimi tarafından karara bağlanmıştır.[449] Örneğin İsa'nın kendini kral ilan etmesi olarak anlaşılan Mesihlik iddiasının sonucunda verilen çarmıh cezası Roma valisi tarafından uygulanmıştır.[450]

Pompeius'un ölümünün ardından bölge yönetiminde Roma hakimiyeti el değiştirerek devam etmiş, bu durum Herod (ö. MÖ. 4) dönemine kadar sürmüştür.[451] Herod, MÖ. 37

---

[444] Zimri ve Pinehas için bkz. **Çölde Sayım**, 25.
[445] Babil Talmudu, **Sotah,** 22b.
[446] Christopher Rowland, **Christian Origins,** 2. Baskı, London, SPCK Publishing, 1985, s. 12.
[447] E. Marry Smallwood, **The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian, Studies in Judaism in Late Antiquity**, Leiden, Brill, 1981, s. 144-146.
[448] **E. Marry Smallwood**, s. 39.
[449] **A.g.e,** s. 150.
[450] **Luka**, 23:23-24.
[451] Roma Generali Pompeius'tan Herod'a kadar yaşanan siyasi olaylar için bkz. E. Marry Smallwood, **The Jews**

tarihinde Kudüs'ü kuşatması sırasında Ferisi alimi olan Hillel ve Şammay kan dökülmememi için şehrin Herod'a teslim edilmesini teklif ederler.[452] Şehrin yönetimini ele geçiren Herod, MÖ. 4 tarihine kadar Yahuda bölgesini yönetmiştir. Herod, yönetiminin ilk yıllarında Roma yönetiminin memnuniyeti için hiçbir şeyden kaçınmamış, öncelikli olarak yönetime muhalif olan ve aralarında Sanhedrin'den üyelerin de bulunduğu kişileri öldürtmüştür.[453] Aristokratik düşünceye karşı olan Herod, halkın desteğini sağlayabilmek için Ferisiler'e yakın durmuştur.[454] Örneğin, İsa Mesih'in doğumunun gerçekleştiğini müjdeleyen kahinlerin bu müjdeyi vermek için Herod'a gelmeleri üzerine Herod'un saraya çağırarak bu konuyu danıştığı bir isim olan Gamaliel, bir Ferisi alimidir. Söz konusu dönemde Sanhedrin'de önemli isimlerden biridir.[455] Herod, Yahuda bölgesinde muhaliflere karşı verdiği mücadeleler devam ederken Roma kültürünü Yahudiler arasında yaymak için birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Bu faaliyetlerden biri Yahudiler arasında Başkâhinlik makamının önemini azaltmak için yaptığı çalışmalardır.[456] Ayrıca Helen kültürüne ait mimari yapılar, heykeller inşa ederek ve Roma oyunları düzenleyerek bölge içerisinde Helenizasyon etkisini artırmak için yoğun faaliyetler göstermiştir.[457] Bu faaliyetlerin yanı sıra Herod, Mabed'in onarımını MÖ. 20 tarihinde 18 ay gibi kısa bir sürede bitirmiştir.[458] Ancak Herod'un Helen kültürünü yayma politikası adına yaptığı faaliyetler Yahudiler kanadında olumlu karşılanmamıştır.[459] Herod'un Yahudiliğe ait herhangi bir ritüele veya ayine saygı göstermeyip, Helen uygulamalarını rahatça yapabilmesi Ferisiler içerisinde olumsuz karşılanmıştır. Bu sebeple bu dönemde Ferisiler'in politik ilişkilerden uzaklaştığı ve Tanah çalışmalarına yönelerek tam bir mezhep karakterine büründüğü ifade edilebilir.[460] Salome Aleksandre[461] döneminden sonra sahip oldukları siyasi güç, başlangıçta destekleyip zamanla muhalifi oldukları Herod döneminde azalmıştır. Ancak halk desteği onlara, her an siyasi güç olabileceklerine dair güveni sağlamıştır.[462] Böylece

Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian, Studies in Judaism in Late Antiquity, s. 36-43.
[452] Meral, **Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik,** s. 312.
[453] Joseph Jacobs ve Isaac Broyde, "Herod I", **Jewish Encyclopedia**, Vol. 6, s. 357.
[454] Peter Schäfer, **The History of the Jews in the Greco-Roman World,** s. 94.
[455] Ralph V. Harvey, **Rabban Gamalıel,** s. 7-13.
[456] Rumeysa Babadostu, "Provincia İudea'da Zealot Hareketi" (**Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2019), s. 46.
[457] **Peter Schäfer**, s. 95.
[458] Simon Sebag Montefiore, **Kudüs Bir Şehrin Biyografisi Montefiore, Simon Sebag, Kudüs Bir Şehrin Biyografisi,** (çev. Cem Demirkan), İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016, s.87.
[459] Flavius Josephus, **Antiquities of The Jews** , XVI, 8:1-2.
[460] Anthony J. Saldarini, **Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society,** s. 132.
[461] Birinci bölümde bahsedilen Aleksandre Jannee'nin karısı.
[462] Neudecker Reinhard, **Moses Interpreted by the Pharisees and Jesus: Matthew's Antitheses in the Light of**

dönem içerisinde hem Sanhedrin'de hem de Herod'a karşı söz sahibi olmaları Ferisiler'in bu dönemin önde gelen aktörlerinden olduğunu göstermektedir. Herod'un ölümünün ardından bölge, Herod'un oğulları arasında paylaştırılmıştır. Bu paylaşımda Yahuda bölgesi Roma'ya bağlanmış, İsa Mesih'in mesajını yaymaya çalıştığı süreçte bölge, Roma valisi Pontus Pilatus (MS.26-36) tarafından yönetilmiştir.[463]

Josephus, *Antiquities of The Jews* kitabında Vali Pontus Pilatus zamanda yaşamış olan İsa'dan, O'nun muhteşem işler başardığından ve gerçekleri sevinçle kabul eden kişilerin öğretmeni olduğundan bahsetmektedir. Aynı pasajda İsa'nın, getirdiği öğretiye hem Yahudi olanlardan hem de diğer uluslardan kişileri çağırdığı da ifade edilmektedir. Pasajın devamında Josephus, İsa'nın Mesih olduğunu da kabul etmektedir. Ancak Josephus, kendi içlerinden önemli kişilerin önerisiyle Vali Pontus Pilatus tarafından İsa'nın çarmıha gerildiğini aktarır. Onun öldüğünü kabul etmeyenler onu beklemişler ve İsa üçüncü günde onlara görünmüştür. Josephus ilgili pasajın son bölümünde Mesihçi düşünceye inananların soyunun devam ettiğini söyler.[464] Dönemin önemli Yahudi Tarihçilerinden olan Josephus'un kitabında İsa hakkında çok az bilgi vermesi ise ilginçtir. Bundan dolayı Josephus'un İsa için Mesih ifadesini kullanması, bu ifadenin metne sonradan girdiği ile ilgili düşünceleri doğurmuştur.[465]

İsa Mesih'in ortaya çıktığı bu dönem; Helen baskısının yoğun olduğu, siyasi bir istikrarın sağlanamadığı, Yahudiler'in tıpkı Babil esaretinden kurtuldukları gibi Roma'dan kurtulacakları bir Mesih beklentisi taşıdıkları ve kendi doktrinlerini oluşturan mezheplerin varlığının aktif olarak hissedildiği bir dönem olarak özetlenebilir.

Daha önce de aktarıldığı gibi İsa Mesih'in ortaya çıktığı dönemde söz konusu mezheplerden en önemlisi Ferisiler'di. Nitekim Ferisiler, Yazılı ve Sözlü Tora'ya olan bağlılıkları, katı ve detayları önemseyen tutumları, Yahudiler'in din işlerinin yürütülmesinde söz sahibi olmaları sebebiyle İsa Mesih'in dikkatini çekmişlerdir. İsa'nın Ferisiler'le bu kadar ilişkili olmasındaki diğer sebepleri; Sanhedrin'deki makamları, halk nezdinde itibar sahibi olmaları, dinin ritüel kısmına önem vererek ibadetlerde gösterdikleri hassasiyettir. Ayrıca Tora eğitimine de aynı hassasiyeti göstermeleri ve en önemlisi Sadukiler gibi Yahudi halkını, din üzere aristokrat tekelciliğine mahkûm etmeyip, herkesi Tora öğretileri etrafında birleştirme

---

Early Rabbinic Literature, Roma: Gregorian, Biblical Press, 2012, s. 14.

[463] Josephus**, Antiquities of The Jews**, XVIII, 2:2.

[464] **A.g.e**, XVIII, 3:3.

[465] Detaylı bilgi için bkz. Steve Mason, **Josephus and the New Testament,** Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2002, s. 165-168.

konusunda toplumun önderi olma misyonuna sahip olmaları önemlidir. Bu sebeple Yahudiler içerisinden çıkmış olan Mesih'in söz konusu mezhebe sıklıkla referans göstermesi makuldür.

Bir önceki başlıkta incelenen Ferisi dindarlığı, Ferisi kaynakları açısından ele alındığından dolayı Ferisi dindarlığına karşı son derece olumlu bir tanımlamayı içermektedir. Ancak İsa Mesih'in yaşadığı dönem içerisinde, İsa'nın en çok karşı karşıya kaldığı söz konusu mezhep için dindarlık tanımlaması aynı olumlu manayı içermemektedir. Bunun temel sebebi İsa Mesih ve Ferisiler arasındaki anlaşmazlıklardır. İsa Mesih, Ferisilerle Yasa'yı benimseme ve onu yaşama gayretleri üzerinden bir anlaşmazlığa düşmez. Nitekim İncillerde Ferisilerin Yasa'ya olan bağlılıklarının örnek alınması gerekliliği üzerinde ifadeler de bulunmaktadır. Bununla beraber İsa, öğretilerinin köklerini Ferisi öğretilerine bağlamıştır. Bu konuda İsa'nın dönemin Ferisi alimlerinden Hillel tarafına eğilimli olduğu üzerine bir bilgi de paylaşılır.[466] Ayrıca İsa'nın Ferisi geleneğe göre yetişmiş bir Yahudi olduğu da belirtilmektedir.[467] Bu da İsa'nın öğretilerini yaymaya başlamadan önce onlara dair bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

İsa Mesih'in Ferisiler'i eleştirileri, onun ortaya koyduğu mesajı anlamayı sağlamıştır. Bu konuda İsa, İnciller'de Ferisi dindarlığı üzerinden dindarlığın ne olduğunu değil ne olmadığını aktarmıştır. Böylece İsa Mesih, öğretisini büyük oranda bu eleştiriler üzerine kurmuştur.

İnciller'de Ferisilerden sıkça bahsedilmekte ve Ferisi kelimesi doğrudan aktarılmaktadır. Ancak zaman zaman Ferisiler, 'baş rahip' ve 'yazıcılar' ile başlayan eleştiri pasajlarının da muhatabı olmuşlardır. Bu konuda İncil içerisinde doğrudan Ferisi kelimesine en çok Matta incilinde rastlanmaktadır. Ferisi kelimesi Matta İncili'nde 30, Luka İncili'nde 27, Yuhanna İncili'nde 20, Markos İncili'nde ise 12 defa geçmektedir.[468]

İsa'nın Ferisiler'e yönelttiği eleştirileri ifade etmeden önce onun çarmıh hadisesinin Ferisilerle ilişkilendirilmesi sebebiyle bu konunun değerlendirilmesi önem arz eder. Nitekim yukarıda ifade edildiği gibi çarmıh cezası yalnızca Roma yönetimi tarafından verilebilecek güçte bir cezadır. Bu sebeple cezanın verilmesinde öne çıkan kişi Roma valisi Pontus Pilatus'tur. Ancak dönemin başkâhin Kayafa ve Hanna [469] başta olmak üzere cezanın verilmesinde etkili olan kişiler halkın ihtiyarları, yazıcılar, Mabed koruyucuları şeklinde

[466] P.J. Hartin, **The Pharisaic Roots of Jesus and the Early Church**, Neotestamentika, Sy. 21 1987, s. 116.
[467] Baki Adam, **Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler,** İstanbul: Pınar Yayınları, 2015, s. 117.
[468] Ömer Faruk Araz, "Yeni Ahit'te ve Kur'an-ı Kerim'deki Yahudilere Yöneltilen Eleştirilerin Analizi", **İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi,** Cilt.7, Sy. 2, (2021), s. 797.
[469] **Luka**, 3:2.

sıralanmıştır.[470] Fısıh Bayramı'nda yakalanmasının ardından söz konusu kişiler tarafından yargılanan İsa, valinin kendisine yönelttiği, Mesihlik iddiasını ve vergi ödememek için Yahudileri örgütlediğine dair iddiaları bertaraf edemediği için bu cezaya çarptırılır.[471] Bu pasajlardan hareketle Ferisiler'in doğrudan İsa'nın çarmıh cezası almasında etkili olmadığı açıktır. Ancak yine de Ferisiler'in, İsa'nın çarmıh suçuna çarptırılmasında bir etkisinin olup olmaması tartışılmıştır. Bu tartışmanın sebebi Ferisiler'in İsa'nın ölümünde etkili olup olmadığı düşüncesinin Kutsal Kitap'tan hareketle tam bir anlaşmazlık içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim *Markos* 12:13-17 pasajlarında Ferisiler'den ve Hirodes yanlılarından bir grup İsa'yı tuzağa düşürmek için İsa'nın yanına gelir ve *"Öğretmenimiz, sen dürüst, kimseyi kayırmayan, kimse arasında ayrım yapmayan, Tanrı'nın yolunu dürüstçe öğreten birisin. Sezar'a vergi vermek Yasa'ya uygun mudur, değil midir?"* diye sorar. Ancak İsa onların kendisini sınadığını anladığından, Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya cevabını vererek, akıllı bir biçimde kendisini siyasal yönetimle karşı karşıya getirecek herhangi bir tuzağa düşmemiştir. Aynı olay *Matta* 22:15-22 pasajlarında da anlatılır. Burada da İsa, Ferisiler'in ikiyüzlü olduğunu ifade ederek soruyu cevaplandırmıştır.[472]

Kutsal Kitap'ta Ferisiler'in İsa ile zıtlaştığı başka pasajlar da bulunmaktadır.[473] Nitekim bu pasajlar incelendiğinde Ferisiler'in katı tutumlarına karşı, İsa'nın getirdiği rahatlatma politikaları Ferisiler tarafından hoş karşılanmamıştır. İsa'nın uygulamaya çalıştığı bu rahatlatma politikaları Ferisiler için, onların halk üzerindeki otoritelerine ve saygınlıklarına bir tehdit olarak algılanmıştır. Ayrıca Ferisiler, İsa'yı hukuka aykırı geldiği için küfür içinde biri olarak tanımlamışlardır. [474] Bu da Ferisiler'in İsa'ya karşı bir cephe almaları sonucunu doğurmuştur. Bunlardan biri, Şabat günü İsa'nın şifa vermesine karşı çıkan bir Ferisi grubunun İsa'yı öldürme planları yaptıklarını aktaran pasajdır.[475] Bu pasajlar, Ferisiler'in İsa'yı yönetimle ters düşürme uğruna bazı yollara baş vurduklarının bir göstergesiyken yine Kutsal Kitap'ta buna ters bir biçimde İsa'nın öldürülmesinin kararlaştırılması sonrasında İsa'nın Ferisiler tarafından uyarıldığı görülmektedir. Nitekim Ferisiler, İsa'ya Fısıh bayramı gecesinde kendisini arayanlar olduğu ve buralardan uzaklaşmasını aksi halde Hirodes'in kendisini öldüreceği de bildirilmiştir.

[470] **Matta**, 26:2-4, 26:57, 27:1; **Markos**, 14:1, 53; **Luka**, 22:1-2, 52, 54, 66, 67.
[471] **Markos** 15:1-5; **Luka** 23:1-11; **Yuhanna** 18:24-33, 19:15.
[472] Ayrıca bkz. **Luka**, 20:20-26.
[473] **Markos,** 3:6; **Luka**, 6:1-11.
[474] Hakan Olgun, Yahudi Ferisiler ile Katolik Kilisesi Bağlamında Ortodoksi ve Heresi, **Eskiyeni**, (2012), Sy. 25, s. 107.
[475] **Matta**, 12:13.

Dolayısıyla Ferisiler İsa'nın çarmıha gerilmesi konusunda doğrudan olmasa da dolaylı olarak etki etmiş bir mezhep olarak ifade edilebilir.[476]

3.2.1.a: Ferisiler'in Yasa'ya Yaklaşımları İle İlgili Eleştiriler

Yeni Ahit'te Ferisiler'e dair birçok eleştiri yer almaktadır. Bu eleştirilerin önemli bir kısmını Yasa'yla bağlantılı olanlar oluşturmaktadır. Nitekim bu eleştiriler incelendiğinde İsa'nın öğretilerini genellikle Ferisiler aleyhine yönelttiği gözlemlenmektedir. Nitekim İsa'nın, Ferisiler'den aldığı eleştirilerin diğer mezheplere nazaran daha fazla olması da İsa'nın öğretilerinde Ferisiler'e bu kadar yer vermesini açıklamaktadır. Ferisiler, İsa Mesih'i, Yasa'nın hükmüne aykırı davranmak, Yasa'nın getirdiklerini değiştirmekle suçlamışlardır.[477] Ancak İsa Mesih bu konuda, kendisinin Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini kaldıracak hiçbir iş yapmayacağını, bilakis Yasa'yı tamamlamaya geldiğini haber vermiştir.[478] Bununla beraber yer gök ortadan kalkmadan Yasa'nın hükmünün değişmeyeceğinin ve eksilmeyeceğinin müjdesini de vermiştir. Yasa'nın takipçilerinin, Yasa'yı çiğnemelerine veya Yasa'yı yüceltmelerine karşılık alacakları ceza veya mükafat Göklerin Egemenliği tarafından verileceği bildirmiştir. Pasajın devam eden kısmı *Matta* 5:20'de, İsa Mesih, *"Doğruluğunuz din bilginleri ile Ferisiler'in doğruluğunu aşmadıkça, Göklerin Egemenliğine giremezsiniz."* ifadelerini kullanmıştır. Matta İncili'nde geçen bu pasajdan üç önemli bilgi edinilebilir. Birincisi; İsa Mesih, bu ifadelerde kendisine yöneltilen eleştirileri bertaraf etmiştir. İkincisi; İsa Mesih'in, Ferisilerin doğruluğunu kabul etmesi ile ilgilidir. Nitekim *Matta* 23:1-3 pasajlarında İsa Mesih, Ferisiler'in ve din bilginlerinin Musa'nın kürsüsünde oturduklarını, bu nedenle onların söyledikleri her şeyi yapmalarını ama yaptıklarını yapmamalarını, çünkü Ferisiler'in söylediklerini yapmadıklarını bildirmiştir. Üçüncüsü ise, Ferisiler'in doğruluğunun aşılmasıdır. Bu da ancak onlardan daha fazla Yasa üzerine çalışmalar yapmak ve doğruluğu ibadetlerle desteklemekle mümkün olabilir.

Yukarıda bahsedilen *Matta* 23:2'de Ferisiler'in 'Musa'nın kürsüsünde oturduklarını' ifade eden pasajın, sahiplenme anlamında bir eleştiri olarak mı ifade edildiği yoksa Ferisiler'in

[476] Martin Pickup, **Matthew's and Mark's Pharisees", içinde In Quest of the Historical Pharisees,** ed. Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton, Waco, Texas: Baylor University Press, 2007, s. 105.
[477] Hakan Olgun, **Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı,** s. 107.
[478] **Matta**, 5:17-19.

din hakkında otorite bir kurum mu olduğunu vurguladığına dair farklı görüşler mevcuttur. Burada ilk görüş, Ferisiler'in Yasa'yı öğretme konusundaki yetkinliğine vurgu yapmaktadır. Ferisiler'i dönemin Yasa bilginlerinden ilan eden bu görüş, Matta kaynaklıdır. Nitekim yine Matta'dan hareketle öğretme işinin oturarak yapılması[479] Ferisiler'i oturarak yapılan öğretme geleneğine bağlayarak otorite haline getirir. Nitekim Ferisi liderleri Sinagoglar'da taş koltukta oturur ve öğretim faaliyetlerini bu şekilde sürdürür, bu da Yasa üzerindeki yetkilerini ifade eder.[480] Ancak Ferisiler'in ve onların halakasının onaylandığı bu görüşün, Matta'da verilen 'ikiyüzlü vb.' yakıştırılmalarıyla uyuşmadığı da belirtilmiştir. Dolayısıyla bu görüşün Matta'nın bütünüyle uyuştuğu söylenemez. Bu konuda verilen bir diğer görüş ise Ferisiler'in Kutsal Yazılara erişimi kontrol etmesi ve bu yüzden Yasa hakkında her güvenilir bilginin onlarda olması ile ilgilidir.[481] Son bir görüş ise bu benzetmenin bir eleştiri olduğunu ifade eder. Bu eleştiri *Matta* 23:4'te belirtilen taşınması çok güç olan yükleri insanların omuzlarına yükleyip, kendilerinin bu yükleri kaldırmak için parmaklarını dahi oynatmadıkları söylemlerine dayandırılmıştır.[482] Ayrıca, Ferisiler'i şölenlerde, sinagoglarda başköşeye oturmaktan, kendilerini kalabalık meydanlarda selamlatmaktan ve 'Rabbi' isimlendirmesiyle çağrılmaktan çok hoşlandıkları geçmektedir.[483]

İsa Mesih, her fırsatta kendisini bir rehber olarak görür ve Yasa öğretilerini insanları Tanrı'ya yakınlaştırma hedefiyle oluşturur. Bu konuda herhangi bir Ferisi söylemine karşı, kendi öğretisinin Yasa'nın öğretisinden geldiğini ifade etmiş, daha sonra Ferisi eleştirisi yaparak doğruyu izah etmeye çalışmıştır. Bu da onun öğretilerinin meşru ve anlaşılabilir olmasına katkıda bulunmuştur. Ferisiler'in İsa'ya Yasa hakkında sorduklarında İsa, Yasa'nın en önemli buyruğunun, kişinin Tanrı'yı bütün yüreğiyle, canıyla ve aklıyla sevmesi olarak açıklamıştır. İkinci en önemli buyruğun ise kişinin komşusunu kendisi gibi sevmesidir. İsa, Yasa'nın tümünün ve peygamberlerin tüm sözlerinin bu iki buyruğa dayandığını aktarır.[484]

Örneğin, *Matta* 12:5-8 arasındaki pasajlarda Ferisiler'in Şabat (Sebt) günü tutumlarını eleştirirken, İsa: *"Kahinlerin her hafta Mabed'te Şabat (Sebt) gününde geçerli olan buyruğu çiğnedikleri halde suçlu ilan edilmediklerini Kutsal Yasa'da okumadınız mı?* Burada

[479] **Matta**, 5:1; **Luka**, 4:20-22.
[480] Kenneth G. C. Newport, The Pharisees In Judaism Prior To A.D.70, **Hong Kong: Hong Kong Adventist College, 1991**, Vol. 29, s. 127.
[481] Martin Pickup, **Matthew's and Mark's Pharisees", içinde In Quest of the Historical Pharisees,** s. 105.
[482] Hakan Olgun, **Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı,** s. 65-67.
[483] **Matta**, 23:6-7.
[484] **Matta**, 22:34-40;

Mabed'den daha üstün bir şey var. Eğer sizler, 'Ben kurban değil, merhamet isterim' sözünün anlamını bilseydiniz, suçsuz olanları yargılayamazdınız." der. Ayrıca İsa, yine aynı konuda: *"Kutsal Yasa'ya göre Sebt gününde iyilik yapmak mı doğru, kötülük yapmak mı doğru?"* ifadelerini kullanmıştır. [485] Böylece Sebt gününe dair kendi inancını paylaşırken Ferisiler'le hangi konuda ayrıldığını ifade etmiş olur. Yine İsa Yeni Ahit'te, Yasa üzerine ehil kişiler olduklarını iddia eden Ferisiler'e karşı, Yasa'nın hükmünden çıkardıkları tahıl ürünlerinin ondalığını vermede titiz oldukları halde, yine Yasa hükmünden çıkan adalet, merhamet, sadakat gibi ahlaki emirleri göz ardı ettiklerini ve bunların ondalık vermekten çok daha önemli olduğunu vurgulayarak Yasa'ya karşı bilinçsiz olduklarını aktarır.[486]

İsa'nın Ferisi ahlakına yönelik eleştirisi onların kibirli olduklarına dair *Luka* 18:9-14'te geçmektedir. Buradaki anlatımda bir Ferisi ve bir vergi görevlisinin tanrıya dua ettiği aktarılır. Bu dua esnasında Ferisi, hak yemeyen, zina etmeyen, iki gün orucunu tutan, kazancının onda birini veren ve yanında bulunan vergi görevlisi gibi olmadığı için Tanrı'ya şükreden biri olarak resmedilir; vergi görevlisi ise günahkâr olduğunu belirtir ve af diler. İki kişinin duasına şahitlik eden İsa, Ferisi'den çok adamın aklandığını ve evine döndüğünü aktarır. Bunun sebebini kendini yüceltenin alçalacağı, alçaltanınsa yüceleceği şeklinde açıklamıştır.

3.2.1.b: Ferisiler'in Şekilci Dindarlıklarıyla İlgili Eleştiriler

İnciller'in Ferisiler'e olan yukarıda bahsedilen bakış açılarında Yasa'ya olan bağlılıkları onaylanmış gibi görünürken, Ferisiler'in Yasa'yı yaşama biçimleri hakkında şekilci oldukları üzerinde durulmuştur. Nitekim yine Yasa ile ilgili bir konuda *Luka* 11:42, 44'te Ferisiler'in Yasa'nın emrettiği ondalığı verme konusunda çok hassas olduklarını aktarırken, aynı hassasiyetin yine Yasa'nın emrettiği adalet ve Tanrı sevgisine sahip olma konularında bulunmadığı ifade edilir. Burada Ferisiler, insanların fark etmeden üzerlerine basıp gezdikleri belirsiz mezarlara benzetilmişlerdir. Şekilci dindarlıkları, temizlik üzerine gösterdikleri yoğun hassasiyet üzerinden bir benzetmeyle eleştirilmiştir. Örneğin Matta 23:25-28'de:

"Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Bardağın ve çanağın dışını

[485] **Markos,** 3:4.
[486] **Matta**, 23:23.

temizlersiniz, ama bunların içi açgözlülük ve taşkınlıkla doludur. Ey kör Ferisi! Sen önce bardağın ve çanağın içini temizle ki, dıştan da temiz olsunlar. Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz dıştan güzel görünen, ama içi ölü kemikleri ve her türlü pislikle dolu badanalı mezarlara benzersiniz. Dıştan insanlara doğru kişilermiş gibi görünürsünüz, ama içte ikiyüzlülük ve kötülükle dolusunuz." ifadeleriyle Ferisiler'in dış görünüşten önce öze vermeleri gereken özende geri kaldıkları ifade edilmiştir.

Buradan hareketle daha önceki bölümlerde verilen Ferisiler'in Yasa'yı yaşama konusunda gösterdikleri çaba, aslında İnciller aracılığı ile de doğrulanmış olur. Ferisiler'in Yasa'ya yaklaşımlarını ve Ferisi dindarlığını merkeze alan bu eleştiriler, Ferisiler'in dinin daha soyut yüzü olan iman, Tanrı sevgisi gibi vurgudan çok, kurtuluş öğretilerini üzerine inşa ettikleri dinin, somut, gösterilen ve kurumsal tarafına yoğunlaştığını pekiştirmektedir. Ayrıca daha önceki bölümlerde dönemin dini yetkilerini tekellerine almış oldukları, halk içerisinde popülaritelerinin yüksek olduğu, Yasa'yı kullanarak yorumlardan yeni kanunlar ihdas ettikleri, kitlelerin güçlü desteğini alan kişiler olarak tanımlandığı bilgileri,[487] İnciller'de de işlenmiştir.

Yasa'ya dair öğretimleri ve şekilci dindarlıklarıyla ilgili bir diğer eleştiri ise *Matta* 7:5'te verilen benzetmede görülmektedir. Burada İsa, Ferisiler'e, kardeşinin gözündeki çöpü görmeden ve onu çıkarmaya çabalamadan önce, kendi gözündeki çöpü çıkarmaya çabalamasını, bu sayede daha iyi görerek kardeşinin gözündeki çöpü çıkarabileceği nasihatinde bulunur. Yine *Matta* 23:5'te Ferisiler'in yaptığı her şeyi gösteriş olsun diye yaptıkları ve bunu giysilerinde göstermek için alışılmışın dışında giyindikleri aktarılır.

İncillerde Ferisiler bazı sıfatlandırmalara muhatap olmuşlardır. Bu sıfatlardan en sık kullanılan 'ikiyüzlüler' ifadesidir. Bu ifade Matta'da 12, Markos'ta 1, Luka'da 2 defa zikredilmiş ve her seferinde bir Ferisi öğretisi veya ritüeli ele alınmıştır. İncillerde sıkça geçen bu ifadenin Yazıcılar ve Ferisiler için kullanıldığı konusunda fikir birliği mevcuttur. İkiyüzlü kelimesi Ferisiler için, 'bir kişinin bir işi yapmadığı halde yapmış veya yapmakta olduğu yönünde bir çaba göstermesi' anlamında kullanılmıştır. İncillere göre Ferisiler'in konuştuklarıyla davranışları arasında bir tutarlılık olmadığından ikiyüzlü ifadesiyle tanımlanmışlardır.[488] Bu sıfatlandırmadan başka bir sıfat olarak 'engerek soyu' ifadesi de

[487] Gregory Knight, **"The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law"**, s. 933.
[488] **Hakan Olgun**, s. 74-75.

İncil'de Ferisiler'i nitelemektedir.[489] Bu nitelendirme İsa'dan önce Vaftizci Yahya tarafından dile getirilmiştir. Yahya, kendisine vaftiz olmak amacıyla gelen Ferisiler'in göründükleri gibi bir tutum içinde olmadıklarının ve ikiyüzlü olduklarını düşünmektedir. Çünkü onların vaftiz olmayı istemelerindeki sebep, samimi bir ritüel olarak gerçekleştirme amacını taşımaz. Ayrıca Yahya, günahtan tövbe etme gibi bir niyetlerinin de olmadığı yalnızca Tanrı'nın gazabından emin olmak amacıyla vaftiz olduklarını düşünür. Bu konuda Yahya, kendilerini 'İbrahim soyu'[490] olarak tanımlayan Ferisiler'e, asıllarının engerek soyu olduğunu söyleyerek metaforik bir biçimde yılan benzetmesi yapmıştır.[491] Ayrıca yukarıda verilen Matta 23:27-28'de geçen Ferisiler'e dair beyaz badanalı mezar benzetmesi sosyal bir mesaj içermesi açısından önemlidir. Nitekim bu benzetme, mezarın dışından temizliğin bir simgesi olarak beyaz görünse de içinde çürümüş ceset olduğunu ifade eder. Ayrıca Yahudiler mezarlara basan kimseleri kirli saymaktadırlar.[492] Mezarları beyaza boyayarak, rahat görülmelerini sağlayıp, üstlerine basılmasını engellemek istemişlerdir. Ancak Ferisiler, Luka 11:44 pasajında insanların üzerinde gezindiği ve böylece kirli sayıldığı belli belirsiz mezarlarla ilişkilendirilmişlerdir.

3.2.1.c: Ferisiler'in İbadet ve Ritüellerine Yönelik Eleştiriler

Ferisiler'in ibadet ve ritüellerine dair yukarıdaki bölümlerde kendilerine ait hassasiyetleri olduklarından bahsedilmişti. Bu konuda Ferisiler'in ibadetlerde birtakım genişletmeler yaptıkları incelenmişti. İbadet bölümünde incelenen söz konusu genişletmelerin yapıldığı konular içerisinde oruç, sadaka, dua, Şabat günü ön plana çıkmıştır. Ayrıca daha önceki bölümlerde Ferisiler'e ait ritüellerin varlığından da söz edilmişti. Ferisiler'e ait bu ibadetlerin ve ritüellerin, İnciller'de eleştirilmeleri, onların ibadet ve ritüellere dair bilgileri ortaya koymaktadır. Bu sebeple bu eleştiriler, Ferisi dindarlığını anlayabilmek için mütemadiyen atıf gösterilen eleştirilerdir.

---

[489] **Matta**, 3:7, 23:33.
[490] **Matta,** 3:9.
[491] Burada yapılan yılan benzetmesi yine Ferisiler'in ikiyüzlülüğüne yapılan bir benzetmedir. Yılanların parlak ve güzel bir deriye sahip olmaları ve dışarıdan güzel göründükleri söylenebilir. Ancak içlerinde zehir taşırlar. Dolayısıyla Ferisiler, dışarıdan süslü ve güzel görünen bir imana sahipken, içlerinde hased ve kinin zehrini taşırlar. Yılan benzetmesinin detayları için bkz. **Hakan Olgun**, s. 81-82.
[492] **Çölde Sayım**, 19:16.

3.2.1.c.1: Oruç İle İlgili Eleştiriler

Ferisiler yılda bir defa tutulması gereken Kefaret Günü orucunun yanında Yahudi geleneğinde var olan Pazartesi-Perşembe oruçlarını tutar. Ferisiler'in tuttukları bu oruç, İsa Mesih tarafından eleştirilmiştir. Bu pasajlarda Ferisiler'in oruç tuttukları zaman surat astıkları, perişan bir görüntüye büründükleri bildirilmiştir. Ancak İsa Mesih, orucun gizli olması gerekliliği ve bunu insanlara belli etmek için çaba harcamanın doğru olmadığı üzerine durmuştur.[493]

3.2.1.c.2: Sadaka İle İlgili Eleştiriler

İsa Mesih, Yeni Ahit'te sadaka vermenin doğru bir iş olduğunu ifade ederken Ferisiler gibi yapılmaması gerektiğini de belirtmiştir. Aynı pasajda Ferisiler'in sadaka ibadetleri yapmaya özen gösterdikleri ancak bu ibadeti yapmalarında insanların övgüsünü kazanma amacı güttükleri belirtilir. Nitekim bu ibadeti, sokaklarda herkesin gözü önünde yapmaları, sadaka verdiklerini ilan etme çabalarını gösterir. Ancak İsa Mesih bunun uygun olmadığını sağ elin verdiğini sol elin bilmemesi gerektiğini, sadakanın diğer ibadetler gibi gizli kalması gerekliliğini vurgulamıştır. [494]

3.2.1.c.3: Dua İle İlgili Eleştiriler

Daha önce ibadet bölümünde ifade edildiği gibi Ferisiler, dua konusunda da hassas davranmışlardır. Ancak İsa Mesih, kendisini dinleyenlere duanın nasıl yapıldığını öğretmeden önce nasıl yapılmadığını aktarmak için Ferisiler'in dua etme şekillerini örnek vermiştir. Burada Ferisiler'in dua ederken ikiyüzlü gibi olduklarını ve bunu herkes görsün diye sesli bir biçimde, sinagoglarda ve caddelerin köşelerinde dikilerek yaptıklarını, bundan zevk aldıklarını aktarır. Ancak İsa Mesih, duanın gizli yapılması gerektiğini ancak bu şekilde Tanrı'nın dua yapan kişiyi ödüllendireceğini belirtmiş ve dua etme şeklini öğretmiştir.[495]

[493] **Matta,** 6:16-18.
[494] **Matta,** 6:1-4.
[495] **Matta,** 6:5-8.

3.2.1.c.4: Şabat İle İlgili Eleştiriler

İbadetlere dair önemli bir diğer eleştiri ise Şabat (Sebt) gününde yapılanlarla ilgili gelmiştir. İbadet bölümünde bahsedilen; Ferisiler'in, Şabat'ın kurallarına yük taşımayı yasaklama maddesini eklemesi İncillerde eleştirilmiştir.[496] Yine Şabat günü ile alakalı Matta 12:1-12 pasajlarında İsa Mesih ile Ferisiler arasında Şabat günü sınırlılıkları hakkında bir diyalog geçmektedir.[497] Burada İsa Mesih, Ferisiler'in Şabat sınırlamalarına karşı çıkarak, Ferisiler'in bu sınırları yanlış çizdiği üzerinde durmuştur. Yine Yeni Ahit'te İsa Mesih'in Şabat günü bir hastayı iyileştirmesine kızan Ferisiler'in ikiyüzlü oldukları bildirir.[498]

3.2.1.c.5: Temizlik İle İlgili Eleştiriler

İsa, Ferisiler'in temizlik ritüelleri üzerinde de değerlendirmelerde bulunmuştur. Nitekim Ferisiler, titizlikleriyle malum bir mezheptir. Temizlik anlayışlarında fiili olarak bulundukları ortamları, kullandıkları kapları, kıyafetlerini temizlemelerinin[499] yanında, Ferisi olmayan kişilerle de (Am ha-Aretz) temastan kaçınır, aynı sofraya oturmazlardı. Ferisiler'in temizlik konusunda İsa ile karşı karşıya kaldığı bir olayda bir Ferisi'nin İsa'yı evine yemeğe davet ettiği aktarılır. İsa Ferisi'nin davetine icabet etmiş ama ellerini yıkamadan sofraya oturmuştur. Ferisi'nin bu duruma şaşırdığını gören İsa, Ferisiler'in temizlik anlayışlarının görüntüden ibaret olduğunu, kabın dışına verdikleri önemin değerli olduğu gibi içine de önem verilmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca İsa, Ferisiler'in kaplarının içini açgözlülük ve kötülükle dolu olduğunu ifade ederken, ondalığı vermekle Tanrı sevgisine erişilemeyeceğini vurgular.[500] İsa Mesih, Yahudi olup olmadığına bakmaksızın halktan kişilerle görüşüp aynı sofrada yiyip içmiş ve bu durum Ferisiler tarafından eleştirilmiştir. Nitekim Ferisiler, İsa'nın öğrencilerinin murdar ellerle yemek yediklerini sorgulamışlardır.[501] Ayrıca Ferisiler'in vergi görevlileri ve günahkâr kişilerle birlikte yemek yediklerini hoş karşılamamaları üzerine İsa, bu kişilerin bir rehbere ihtiyacı olduğu, çünkü sağlamların değil hastaların doktora ihtiyaç duyduğunu

[496] **Matta**, 23:4.
[497] Ayrıca bkz. **Markos**, 2:23-27.
[498] **Luka,** 13:10-17.
[499] **Markos**, 7:3-4.
[500] **Luka**, 11:37-42.
[501] **Markos**, 7:5.

belirtmiştir.[502] Aynı konu Yeni Ahit'te farklı anlatımlarla desteklenmiş ve buralarda İsa, doğruları değil günahkarları doğru yola iletmeye geldiğini vurgulamıştır.[503] İsa, Ferisiler'in temizliğe verdikleri bu aşırı hassasiyetin Tanrı'nın mesajının ruhuna aykırı bir hareket olarak değerlendirmiştir. İsa, Ferisiler'in bağlı oldukları söz konusu ata geleneklerinin Tanrı'nın buyruklarını geri planda bıraktığını aktarır ve Ferisiler'in buna benzer birçok uygulama yaptıkları ancak bu uygulamalar Tanrı'dan uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramadığını belirtmiş olur.[504]

Ferisiler'in Mesih beklentisi olduğu halde İsa'yı Mesih kabul etmemelerinin ve ona yoğun tepki göstermelerinin sebebi, dine olan yaklaşımlarındaki farklılıklarda yatmaktadır. İncillerin İsa Mesih aracılığı ile çizdiği resimde Ferisiler'in dünyevi bir yatkınlığı olduğu, dinin kurumsal tarafıyla ilgili oldukları ifade edilmektedir. Bu durum onların Mesih beklentilerini de etkilemiştir. *Luka* 17:20-21'de: *"Ferisiler İsa'ya, 'Tanrı'nın Egemenliği ne zaman gelecek?' diye sordular. İsa onlara şöyle cevap verdi: 'Tanrı'nın Krallığı göze görünür bir şekilde gelmez. İnsanlar da 'İşte burada' ya da 'İşte şurada' demeyecekler. Çünkü Tanrı'nın Krallığı içinizdedir."* ifadeleri geçer. Burada Ferisiler'in Tanrı Krallığını siyasi başarı gibi gördükleri anlaşılmaktadır. Ancak bu Krallık, İsa tarafından İsa'nın öğretisinin merkezine yerleştiği Tanrı sevgisi olarak tanımlanmıştır.[505] Ayrıca Mesih beklentisi içinde olmalarına rağmen, İsa'yı kabul etmemeleri Kudüs'te teokratik üstünlük sağlamış olmalarından ve İsa'nın onların otoritesini sarsabileceğinden korkmaları sebebiyledir.[506]

Sonuç itibarıyla İsa Mesih ve Ferisiler arasında mevcut çatışmanın teolojik bir çatışma olmadığı görülür. Nitekim inanç konularında, özellikle melek, yeniden diriliş, ceza ve ödül gibi önemli konularda herhangi bir eleştiri veya zıtlaşmaya rastlanmamıştır. İncil metinlerinde İsa'nın onların inancını tasdikleyecek ifadeler kullanması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ferisiler'in dönemin önde gelen grubu olmaları, onların Yasa'ya dair otorite olmalarıyla sonuçlanır. Ancak bu otoriteleri İsa Mesih'ten önce de sorgulanmıştır. Nitekim kaynaklarda Ferisiler'in, Musa'nın kanunlarından geldiğini iddia ettikleri öğretilerinin, aslında Musa'nın kanunlarında bulunmadığı, Musa'nın Kanunlarını bilen gruplar tarafından bu otoritenin kabul

[502] **Markos,** 2:14-17.
[503] **Matta**, 9:9-13; **Luka,** 5:27-32.
[504] **Markos**, 7:8-9,13.
[505] İsmail Taşpınar, **Dinler: Tarih ve Sembolizm**, İstanbul: İfav Yayınları, 2017, s. 128.
[506] Ralph V. Harvey, **Rabban Gamalıel**, s. 54.

edilmediği görülmüştür.[507] Dolayısıyla Ferisiler'in Musa'nın kanunları merkez alınarak oluşturdukları şekle odaklanan ve Yasa'da olmayan kanunları dönem içerisinde onlara muhalefet eden grupların kabul etmediği gibi İsa tarafından da reddedilmiştir. İsa öğretilerini mevcut Yasa'yla çatışarak oluşturmamış bilakis bu Yasa üzerine kurmuştur. İnciller incelendiğinde de İsa Mesih'in Yasa'yı kaldırmaya veya değiştirmeye dair herhangi bir girişiminin olmadığı görülür. Bu eleştirilerle İsa, Ferisiler'in oluşturduğu Sözlü Yasa'yı reddetmiş gibi görünse de öyle olmamıştır. İsa, Ferisiler'in oluşturdukları yorumlardan çıkardıkları bu hükümleri reddetmemiştir. İsa, Ferisiler'i, Rabbin emirlerini göz ardı edip insanların geleneklerini uygulamaları konusunda eleştirmişse de bu eleştiri, geleneği yok sayma anlamında yapılmamış, yalnız içi boşaltılmış bir dindarlık sebebiyle onlara yöneltilmiştir.[508] Bu durum, *"Küçük sineği süzer ayırır, ama deveyi yutarsınız!"* ifadeleriyle açıklanabilir.[509] İsa'nın çabası, maneviyatı yüksek olan bir dindarlık anlayışının geliştirilmesi ve yalnızca eylemlere atfedilen dini anlayışın değiştirilmesidir. Bu konuda İsa, havarilerini uyarmakta ve havarilerine Ferisiler'in mayasından sakınmalarını öğütlemektedir.[510]

Ferisiler'in Helen politikasına karşı dinlerini yaşamak için verdikleri çaba göz önüne alındığında, bu çabalarına karşılık İsa dönemine gelindiğinde eleştirilerin odağı olmaları tartışılmıştır. Burada araştırmacılar Ferisiler'in hepsinin, kendileri için belirlemiş oldukları dini ve kurallara uygun yaşamadığı üzerinde durmuşlardır.[511] Bu sebeple Ferisiler'in Kutsal Kitap karşılaştığı 'ikiyüzlüler' ya da 'engerek soyu' ifadeleri yanlışlıkla tüm Ferisiler için kullanılmıştır. Ayrıca bu duruma Talmud'da değinilmiştir.[512] Nitekim daha önce bahsedilen, Talmud'daki olumsuz özelliklere sahip Ferisi grupları 'ağrılı noktalar' veya 'Ferisi partisinin belaları' olarak anılmıştır. Dolayısıyla Ferisi öğretilerinden beslenen bir kaynakta bu ifadelerin geçmesi Ferisiler içindeki samimiyetsiz kişilerin varlığına dair bir vurgudur.[513] Aynı şekilde bazı araştırmacılar geç dönem Ferisiliğin 'kurak ve kısır' oldukları üzerinde durmuşlar eleştirilerin sebebini bu şekilde açıklamışlarıdır.[514] Bu konuda Josephus'un Ferisiler'le ilgili

---

[507] Steve Mason, "Josephus's Pharisees: The Narratives", Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton (Ed.), içinde **In Quest of the Historical Pharisees,**s. 19.
[508] **Markos**, 7:8.
[509] **Matta**, 23:24.
[510] **Markos**, 8:11-21; **Matta**, 16:6.
[511] Bekir Zakir Çoban, **Yahudilerden Sonra Hıristiyanlardan Önce Hz. İsa,** İstanbul: İnsan Yayınları, 2018, s. 116-117.
[512] Babil Talmudu, **Sotah,** 22b.
[513] Menahem Mansoor, "Pharisees", **Encyclopedia Judaica**, s. 31.
[514]E.P. Sanders, **Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion,** Philadelphia: Fortress Press, 1977, s. 51.

bir söyleminde, Ferisiler'in atalarının Yasa'sını çok iyi bilmeleri sebebiyle kendilerine değer veren ve Tanrı tarafından sevilen bir mezhep olduklarına emin oldukları halde, kısa bir süre sonra kurnaz bir mezhebe dönüşerek savaşmaya ve kötülük yapmaya başladıkları ifade edilmiştir.[515] Bu fikirleri destekler nitelikte olan bir başka fikirde yine Ferisiler'in *Matta* 23 babı başta olmak üzere diğer pasajlarda şiddetli bir söyleme muhatap olmaları tarihsel açıdan makul olmayıp, burada eleştiri odağı olan Ferisiler'in MS. 70'ten sonraki Ferisiler olduğu yönündedir. Matta'nın kendi döneminde var olan Ferisiler'le olan ilişkisinin yansıdığı üzerinde durulmuştur.[516]

3.2.2: Pavlus ve Ferisilik Söylemi

Hıristiyanlık, İsa Mesih merkeze alınarak sistematize edilmiş bir din olarak görülür. Ancak merkez figür her ne kadar İsa olsa da Hıristiyanlığın mistik bir din olmasını sağlama başta olmak üzere dinin üzerine bina edildiği ana konularını belirlemede bir din kurucu olarak bilinen kişi Pavlus'tur.[517] Nitekim Pavlus, insanlara aktardığı müjdeyi herhangi birinden almayıp bizzat İsa Mesih'ten aldığını bildirmiştir. Aynı pasajda Yahudilik içerisinde sıkı bir eğitimden geçtiğini ve Yasa'yı iyi bildiğini vurgulamıştır. Ayrıca kendisinin *"Ben Ferisi oğlu Ferisiyim"* sözü Yahudiliğin bir mezhebinden çıkıp farklı bir dinin kuruculuğunda ana karakter olmasında etkili olması açısından önemlidir. [518]

Hıristiyanlığın ana karakterleri olan Pavlus'un doğumu ve yaşamı hakkında ortak bir fikir birliğinden söz edilemez. Kesin olamamakla birlikte MS. 10 tarihinde doğduğu ifade edilir.[519] Kendisine ait önemli bilgilere İncil metinlerinden ve mektuplarından ulaşılabilir. Bu konuda, kendisini Tarsuslu bir Yahudi ve önemli bir kentin vatandaşı olarak tanımlamaktadır.[520] Pavlus, *Filipililer*'e yazdığı mektupta kendisiyle ilgili, Yahudiliğin en önemli ritüellerinden biri olan sünnetinin sekizinci günde olduğundan bahsederken, soyunu İsrail soyu, Benyamin kabilesinden bir İbrani olarak tanımlar. Kutsal Yasa'ya bağlılık

[515] Flavius Josephus, "**Antiquities of The Jews**", XVII, 2:4.
[516] Kenneth G. C. Newport, **The Pharisees In Judaism Prior To A.D.70**, s. 127.
[517] Berk, Fatih Mehmet, Aziz Paul ve Şam Vizyonu, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi,** C. 1, Sy. 1, (2012), s. 506.
[518] **Galatyalılar**,1:11-16.
[519] Şinasi Gündüz, **Pavus Hıristiyanlığın Mimarı,** Ankara: Ankara Okulu Yayınlan, 2004, s. 32.
[520] **Elçilerin İşleri,** 21:39.

konusunda bir Ferisi yaklaşımına sahip olduğunu da ekler.[521] Ayrıca *Elçilerin İşleri*'nde, Pavlus, *"Ben özbeöz Ferisiyim"* diyerek kendini tanıtır ve arkasından Ferisilerle ölümden sonraki hayata olan inancını paylaştığını ifade eder.[522] Pasajın devam eden bölünde Ferisiler'in Pavlus'un misyonunu destekleyecek şekilde ifadeler kullandığı görülmektedir.[523]

Pavlus'un bir Ferisi olduğu ve bir Ferisi babanın oğlu olduğu kaynaklarda vurgulanmaktadır.[524] Pavlus, aynı dönem içerisinde yaşayan dönemin seçkin bilginlerinden olan Ferisi Gamaliel'in öğrencisidir.[525] Dolayısıyla Pavlus, atalarının geleneklerine son derece bağlı, Yasa'yı ve hükmünü tanıyan, Yahudiler tarafından bilinen birisidir.[526] Ayrıca Pavlus İsrail'in dini liderleri arasında statü sahibi olduğundan, İsa'ya ve onun müritlerine eziyet etme yetkisini bizzat başkâhinden alan bir yetkili olarak da karşımıza çıkar.[527] Ancak İsa'nın müritlerine eziyet etmesi onun Gamaliel'in hoşgörüsüne sahip olmadığını gösterir. Bu konuda bazı kaynaklarda, Pavlus'un Ferisiler'in içerisindeki Hillel ekolünden eğitim alan biri olmasına rağmen, İsa'nın havarilerine dair bu yaklaşımından hareketle onun Şammay ekolüne mensup biri olabileceği aktarılmaktadır.[528] İsa'nın müritlerine eziyet etme amacıyla yaptığı bir yolculukta daha sonra 'Şam Vizyonu' olarak adlandırılacak olan olayı yaşar.[529] Bu olaydan çok etkilenir ve Yasa'ya sıkıca bağlı olan Ferisi Pavlus, artık İsa'nın bir peygamberi olarak bundan sonra gerçekleştirdiği misyon seyahatlerinde geliştirdiği öğretileri yayarak insanları İsa'ya iman etmeye çağırır.[530] İsa'nın mesajını insanlara iletmede kendini İsa tarafından görevlendirilen bir görevli olarak tanıtması[531] onun ve mesajının hızla yayılmasında etkili olmuştur.[532] Dolayısıyla Hıristiyanlığı evrensel bir din haline getirmede önemli misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğu üzerinde durulmuştur. Yapmış olduğu bu faaliyetler neticesinde Pavlus, teolog, din kurucusu ve misyoner olarak tanımlanmıştır.[533]

---

[521] **Filipililer**, 3:5.
[522] **Elçilerin İşleri**, 23:6.
[523] **Elçilerin İşleri,** 23:7-9.
[524] Menahem Mansoor, "Pharisees", **Encyclopedia Judaica,** Vol. 16, s. 31.
[525] Ralph V. Harvey, **Rabban Gamalıel**, s. 27. Gamaliel'in öğrencisi olduğuna dair kendi ifadesi için ayrıca bkz. **Elçilerin İşleri,** 22:2-3.
[526] Ralph V. Harvey, **Rabban Gamalıel,** s. 31.
[527] **Ralph V. Harvey**, s. 28.
[528] Robert Jewett, "Paul The Apostle", içinde **Encyclopedia of Religion,** Vol. 10, s. 7014.
[529] Pavlus'un Şam Vizyonu hakkında detaylı bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı,** s. 39-54.
[530] **A.g.e**, s. 45.
[531] **Galatyalılar**, 2:7;
[532] Berk, Fatih Mehmet, (2012), **Aziz Paul ve Şam Vizyonu**, s. 506.
[533] Şinasi Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı,** s. 12-18.

Ferisiler'in dönem içerisinde Yahudi halkı tarafından ilgi gören inanç ve öğretilerine İsa ve Pavlus'un öğretilerinde de rastlanmaktadır. Bu ortak noktalardan bazıları; mesihçi anlayış, tek tanrı inancı, ölümden sonra yaşam ve diriliş inançları olarak sıralanabilir.[534] Yahudi eğitiminden geçen İsa, bu öğretiler konusunda Ferisilerle çatışmaz. Kendisinden sonra da Pavlus bu inançların bir temsilcisi olarak misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu konuda Pavlus'un yaptığı en önemli işlerden biri Yahudiliğin sahip olduğu milli bir kurtuluş inancına karşı Yahudi olsun olmasın herkesi kapsayan bir evrensel kurtuluş inancı geliştirmesidir. Dolayısıyla Pavlus dinsel bir geleneğin temsilcisi olmuş ve bu gelenek "*yeni bir temele dayanan Fersilik*" olarak tanımlanmıştır.[535]

İsa Mesih'in İncillerde Ferisiler'in şekilci dindarlıklarıyla ilgili birçok konuya eleştiri yaptığı yukarıdaki bölümlerde incelenmişti. Pavlus'un, Ferisiler'in bu kadar eleştiri almasına rağmen kendini bir Ferisi olarak tanıtması önemlidir. Pavlus, Ferisilerle ilgili çok az bilgi vermiş ancak Ferisi ve Pavlus ilişkisine yapılan referanslardan dolayı, dolaylı olarak aktardıklarının önemli olabileceği üzerinde durulmuştur.[536] Bu konuda Pavlus, dönem içerisinde halk nezdinde en çok itibar gören mezhebin bir üyesi olmayı seçmesi Ferisi Yahudiler'in desteğini alma amacı taşıyor olabilir. Nitekim Saduki ve Ferisiler'le Sanhedrin'de yargılandığı sırada ölülerin dirileceğine olan inancından dolayı yargılandığını ve Ferisi olduğunu bildirerek orada bulunan Ferisiler'in desteğini sağlamıştır.[537] Ayrıca bu mezhebin bir üyesi olması yorum geleneği içerisinden gelen biri için İsa'nın mesajını yorumlamayı kolaylaştırmış olduğu söylenebilir. Nitekim Ferisilerin şekilci dindarlıklarını eleştiren İsa'nın eleştirilerine uygun bir şekilde Pavlus da insanları ibadet ve ritüellere çağırmak yerine maneviyatı ve sevgiyi ön plana çıkaran bir dine çağırmıştır.[538]

Yahudiliğe ve Yasa'ya bu kadar hâkim biri olan Pavlus, İsa'nın öğretisinin Yahudilikten ayrıldığı yeri de Yasa'ya olan yaklaşımdaki farklılaşma üzerine inşa eder. Nitekim Pavlus, Yahudiliği ve Yasa'yı çalışmalarının en önemli bir parçası olarak görürken, *Romalılar*'a mektubunda 3:21'de hem iman edenin hem de Yasa'ya uyanın günah işlediğini ifade etmiş, İsa'nın bu günahlar için kurban olduğunu aktarmıştır. *Romalılar* 3:22-31

[534] Menahem Mansoor, **"Pharisees",** s. 31.
[535] Gündüz**,** s. 92.
[536] R. Travers Herford, **Pharisaism: Its Aim and Its Method**, s. 176.
[537] **Elçilerin İşleri,** 23:6-10.
[538] **Galatyalılar**, 5:16-22.

pasajlarında, Yasa'yı yerine getirmenin değil ancak imanın aklayacağını aktararak Yasa'nın bağlayıcılığını düşürmüştür. Dolayısıyla Yasa'ya bağlı olan Ferisiliğin içinden gelmiş olmasına rağmen zamanla geliştirdiği öğretilerle Yasa'nın gerektirdiği amel ile kurtuluştan ziyade iman ile kurtuluşu önceleyerek Yahudilikten uzaklaştığı ifade edilmiştir.[539] Bu tavrın Kutsal Kitap'a yansıdığı ifade edilebilir. Nitekim Pavlus, *Filipililer'*e mektubunda 3:2-4 pasajlarında Ferisiler'in 'sünnet' ritüelini dayattıklarını ve bu sebeple bağnaz köpeklere benzediklerini ifade eder. Ayrıca asıl sünneti Tanrı'ya tapınan ve Mesih İsa'yı öven kişiler olarak kendilerini tanıtır. Dolayısıyla Yasa'ya dair en önemli ritüellerden olan sünneti kendine göre yorumlamış, sünnetçilerden sakınmak gerektiğinin önemini vurgulamış olur.[540]

[539] E.P. Sanders, **Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion,** s. 1-3.
[540] Bruce Chilton, "Paul and the Pharisees", içinde **In Quest of the Historical Pharisees**, ed. Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton, s. 171-172.

SONUÇ

Ferisiler'in kökenlerini Ezra'ya dayandırma iddiaları olduğunu ancak isim olarak ön plana çıktıkları sürecin Makkabi İsyanı ve Haşmonayim Dönemine dayandığını aktarılmıştı. Nitekim Ezra dönemi Yahudiler'in sürgün dönemini ifade etmesi açısından kritik bir dönemdir. Buna ek olarak Ezra dönemi, Yahudiler'in sürgünde dinlerini yaşamaya çalıştıkları, sürgün dönüşü ile de dinlerini ve dinlerinin ibadetle ilgili yönünü ihya etmeye uğraştıkları bir dönemdir. Ferisiler'in bu dönemi köken kabul etmeleri, sürgünün ve sürgünden dönüşün yarattığı fikirlerden beslenerek oluşturdukları öğreti örüntüsünün çekirdeğini oluşturur. Buradan hareketle ilk bölümde ele alınan Ferisiliğin tarihini, esas aldığı dini referans noktalarını daha sağlam şekilde tespit edilmesi açısından Ezra dönemi ile başlatılması önemlidir.

Ferisi öğretisi ve Ezra'nın sürgün dönüşü yaptığı faaliyetler birçok konuda kesişir. Ezra'nın Babil'e sürgün edilen Yahudi halkındaki dinlerine dair kayıpları giderme üzerine oluşturduğu öğretiler gibi Helenizasyon etkisinin en yoğun olduğu dönemde ortaya çıkan Ferisiler'in öğretileri, Yahudiler'in dinlerine yabancılaşmasının önüne geçmesini hedefler. Bu öğretileri oluşturmaları neticesinde Ezra, ikinci Musa olarak görülür ve benzer şekilde Ferisiler de Musa'nın kürsüsünde oturanlar olarak anılmışlardır. Dolayısılıyla her birinin döneminde otorite olarak görüldüğü rahatlıkla ifade edilebilir. Ayrıca Ezra'nın Tanah'ı yorumlama çabaları, Tanah'ı halka okuyarak tüm halkı öğrenme faaliyetine dahil etme çalışmaları, Yasa'yı herkes için yaşanabilir hale getirme amaçları gütmesi Ferisiler'le ciddi benzerlikler gösterir. Bu benzerlikler ve bölüm içlerinde bahsedilen birçok benzerlik neticesinde Ferisiler'in kendilerini Ezra'nın öğretilerinin taşıyıcı olarak görmeleri anlaşılabilir bir durumdur.

Ferisiler'in MÖ. 135 tarihlerinden sonra siyasetle yakınlaştığı görülmektedir. Bunu çağdaşı olan Sadukiler'le çekişmeli olarak sürdürmüşlerdir. Bu durum zaman zaman kaynaklarda Ferisiler'in bir parti olarak anılmasına sebep olmuştur. Ancak siyaset ve politika meseleleri, Ferisiler'in hiçbir zaman temel ilgi odakları olmadığı, Yasa'ya ve yorumlamalarına verdikleri önemden önce gelmediği açıktır. Ferisiler'in oluşturdukları öğretiler onları diğer mezheplerden ayırmıştır. Bunun temel sebebi ibadetlere verilen önemdir. Ferisiler, çağdaşları olan Sadukiler'den inanç ve ibadetlere bakış açısı, ritüelleri yerine getirmedeki hassasiyet

konularında farklılaşır. Sadukiler'in Tanah'ta olmayan her şeyi reddetmeleri onları ibadet, inanç ve ritüel konularında, Ferisiler'den geri plana bırakmıştır. Sadukiler'in Ferisiler'den farklılaşmasında en önemli sebep Tanah'a getirilen yorumlardır. Ferisiler ata geleneği olarak gerçekleştirdikleri yorumlama faaliyetleri neticesinde söz konusu inanç, ibadet ve ritüel anlayışlarını geliştirir. Ancak Sadukiler bunların Musa'nın Yasa'sında yer almadığını bu sebeple Ferisiler'in insanlara ağır sorumluluklar yüklediği üzerinde durur.

Ferisiler'in Yasa'yı yorumlama faaliyetleri ileri bir seviyededir. Ayrıca Ferisiler'in Yasa'yı yorumlamaları çabalarındaki ısrarı boş bir ısrar değildir. Onlar, Musa'nın Yasa'yı aldığında Yazılı Yasa'nın yanında Sözlü Yasa'yı da aldığını savunur. Bu sebeple onlar için Sözlü Yasa, Yazılı Yasa kadar dinde otoritedir. Nitekim karşılaştıkları herhangi bir sorunu, Yasa'yı merkeze alarak, bazı teknikler ve sınırlar çerçevesinde yorumlamışlardır. Ferisiler'in yaptıkları bu yorum faaliyetleri onların ölüm sonrası hayat inancı başta olmak üzere diğer inançlarını da etkiler. Sıkı yorum faaliyetleri onları eğitime yöneltmiştir. Dolayısıyla eğitim-öğretim faaliyetleri Yasa etrafında şekillenmiştir. Onların Yasa'ya olan bu bağlılıkları ve eğitim-öğretim faaliyetleri yalnız mezhep içerisindeki ve üyeleri içerisindeki insanlarla sınırlı kalmamıştır. Bu sebeple halk tarafından ciddi destek aldıkları görülmektedir. Halkın ciddi destek vermesinin bir diğer sebebi, Sadukiler gibi dini aristokrat bir sınıfın tekeline hapsetmemeleridir. Nitekim Sadukiler yönetimden aldıkları destekle zengin ve üst tabakadan insanlarla muhatap olurken Ferisiler, böyle bir yaklaşımda bulunmamışlardır.

Yasa ve yorumundan hareketle oluşturdukları inanç, ibadet ve ritüel sistemleri onların dindarlık örüntüsünü oluşturmuştur. Öyle ki oluşturdukları dindarlık örüntüsü Ferisi dindarlığı olarak tanımlanır. Bu tanımlamanın belirleyici unsuru Ferisiler'in ibadet ve ritüelleri gerçekleştirmelerinde gösterdikleri hassasiyettir. Nitekim gösterdikleri bu hassasiyetle, halk tarafından ciddi karşılık buldukları ve yönetimde de etkili olmaya başladıkları bir dönem de daha sonra Hıristiyanlık olarak adlandırılacak dinin ana karakteri olan İsa'nın dikkatini çekmeyi başarmışlardır. İsa'nın sözlerinden oluşan İnciller incelendiğinde söz konusu dönem içerisinde en çok atıfta bulunulan mezhebin Ferisiler olduğu açıktır. Diğer mezheplere nazaran daha fazla atıfta bulunulması, Ferisiler'in güçlü bir yapı olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Ferisiler'in İsa dönemine kadar getirdiği olumlu izlenim ise o döneme gelindiğinde olumsuz bir yapıya dönüşmüştür. Aslında İsa her fırsatta onların Yasa'yı yorumlamada ehil kişiler olduklarını ifade eder. Ayrıca Ferisiler'in yapın dediği her şeyi yapmaları konusunda

havarilerine öğütlerde bulunur. Ancak bu düşüncelerin daha sonra pasajlarda şekilci, içi boş bir dindarlık sergiledikleri düşüncesiyle birlikte zikredildiği görülür. İsa öğretisini Ferisiler'in öğretileri üzerine kurmuşken bu denli olumsuz bahsetmesi ilginçtir. Nitekim İsa, Yasa ile ilgili herhangi bir öğretiyi verirken Ferisilerin öğretilerini aktarır. Yasa'yı açıklar. Hemen sonrasında Ferisiler'i eleştirir. Kaynaklarda da belirtildiği gibi Ferisiler'e olan iki cepheli yaklaşımında İsa döneminde iki farklı Ferisi prototipi olduğu düşüncesi sonuç olarak benimsenen düşüncedir.

İncil söylemleri, Ferisiler'in Yasa'yı yaşamaya dair gösterdikleri özenin, sığ, içi boşaltılmış bir şekilcilikle, yalnızca gösteriş için yapıldığına evirildiğini barındırır. Dolayısıyla bu söylemlerin muhatap olduğu Ferisiler ile mezhebin asıl karakterinin uyuşmadığı sonucuna varılmıştır. İncillerdeki Ferisi dindarlıklarına dair hem olumlu hem şiddetli bir eleştiri barındıran olumsuz olmak üzere uyumsuz söylemler bu sonucu pekiştirmeyi sağlamaktadır. Söz konusu durum Pavlus zamanına gelindiğinde de benzer bir yapıdadır. Nitekim Pavlus, bir Ferisi olduğunu ve Ferisi eğitimden geçtiğini ifade ederken aslında dinin öğretilerine hâkim olduğunu vurgular. Ancak Pavlus'un sıkça Ferisi olduğuna vurgu yapması, Ferisiler'in dönem içerisinde halkın çoğunluğu olmalarından dolayı onların desteğini sağlama amacı taşımış olabilir.

Tarihin birçok safhasında diğer dinlerde de karşılaşıldığı üzere, bir din var olduğu dönem içerisinde farklı dini yapılar ve tesirlerin etkisi altında kaldığında, kendini onlardan ayırt etmek için ibadet, inanç ve ritüel alanını kapsayan kurumsal tarafa ağırlık vermiştir. Çünkü bu alan dinin görünen tarafıdır. Böylece din, mensubu olduğu kişileri etkisi altında olduğu yapıdan ayırt edilmesini sağlar. İşte Ferisiler'in, hızla Helenleşen Yahudiler'in dindarlık örüntüleriyle yakından ilgili olmaları, bu Helenizm'le olan etkileşimden sakınma endişeleriyle alakalıdır.

İsa dönemine gelindiğinde ise, aynı kökten olan iki dini öğretinin karşılaşmasında maneviyat ön plana çıkmaya başlar. Çünkü İsa'nın da belirttiği gibi Ferisiler'in Yasa'yı yaşamalarında verdikleri çabaya diyecek bir şey yoktur. Ancak Helenizasyon'un getirdiği bu koruma içgüdüsü onları dinin maneviyat alanından uzaklaştırmıştır. İsa bu içi boşaltılmış, şekilci ve dogmaya dönüşmüş dini yaklaşımı kırmaya ve onun yerine dinin manevi yönünü ön plana çıkarmaya çalıştığını vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

Abrahams, Israel. Studies İn Pharisaism And The Gospels. London: Cambridge University Press, 1917.

Açıl, Okan. "Haşmonayim Ailesinin Değişen İdeolojisi". Hitit İlahiyat Dergisi C. 21, Sy. 1 (2022).

Adam, Baki. Dinler Tarihi. Editör Baki Adam. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.

———. "Tevrat". İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 41:40-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

———. Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat. Ankara: Pınar Yayınları, 1997.

Alıcı, Mustafa. "Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine". Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi C. 3, Sy. 7 (2015): 9-29.

Altınel, Tolga Savaş. İsrailoğulları'nın Kutsal Soyu Kohenler. İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2021.

———. "Soyun Önemi Bağlamında Yahudi-Haşmoni Krallığı ve Vaftizci Yahya". Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi C. 52, Sy. 52 (2017): 115-138.

Araz, Ömer Faruk. "Eleazar B. Yose Ha-Galili ve Otuz İki Yorum Kuralı". İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi C. 6, Sy.1 (2020): 98-118.

———. "Rabbâni Gelenekte Rabbi Yişmael'in Tevrat Tefsiri İçin Oluşturduğu On üç Yorum Kuralı". Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi C. 51, Sy. 51 (2016): 115-34.

———. “Rabbani Yahudiliğin İlk Yorum Prensipleri: Hillel’in Yedi Yorum Kuralı”. İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi C. 5, Sy. 2 (2016): 321-37.

———. “Rabbâni Yahudiliğin Temellerini Oluşturan Hillel ve Şammay’ın Hayatı ve Ekolleri”. İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi C. 6, Sy. 2 (2017): 1049-69.

———. Yahudi Kaynaklarına Göre Hz. Musa. İstanbul: İfav Yayınları, 2022.

———. “Yeni Ahit’te ve Kur’an-ı Kerim’deki Yahudilere Yöneltilen Eleştirilerin Analizi”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi C. 7, Sy. 2 (2021): 791-833.

Atalay, Orhan. “Kur’an’da İki Terim ve Meallerdeki Karşılıkları Üzerine (Rabbâniyyûn ve Ribbiyyûn)”. Marife Dergisi, Sy. 2 (2006): 39-51.

Ay, Rahim. “İlahi Dinlerde Oruç: Kaynağı, Amacı ve Uygulanışı Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme”. Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal C.5, Sy. 2 (2021): 212-235.

Aydın, Fuat. “Yahudiler/Yahudilik Açısından Kudüs”. Eskiyeni, Sy. 37 (2018): 109-125.

———. Yahudilik. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

Aydın, Ravza. “Yahudi İman Esasları”. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.14, Sy. 25 (2012): 189-210.

Aydoğan, Ahmet. Yahudi Mezhepleri: Ferisilik ve Sadukilik Giriş. Ankara: Say Yayınları, 2023.

Aykıt, Dursun Ali. Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo. İstanbul: Kitabevi, 2011.

Babadostu, Rumeysa. “Provincia İudea’da Zealot Hareketi”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Bağır, Muhammed Ali. “Sâmiriler: Köken Sorunu ve Günümüz İsrail Devleti’ndeki Yansımaları”. Milel ve Nihal Dergisi, Sy. 13 (2016): 102-25.

Baumgarten, Albert. “Josephus and the Jewish Sects”. İçinde A Companion to Josephus, ed. Honora Howell Chapman ve Zuleika Rodgers. New York: John Wiley & Sons, 2016.

Benek, Mehmet Sait. “III. Antiokhos’un Dış Siyasi Politikası (MÖ 223-190)”. Mavi Atlas, Sy.6 (2016): 127-144.

Berk, Fatih Mehmet. “Aziz Paul ve Şam Vizyonu”. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi C.1, Sy. 1 (2012): 505-16.

Bilgin, Abdülcelil. “Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştirel Bir Değerlendirme”. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi C. 2, Sy. 2 (2014): 75-8

Brown, Raymond. “Essenees”. İçinde New Catholic Encyclopedia, 5:368-70. Washington: Thomson Gale, 2003.

Chilton, Bruce. “Paul and the Pharisees”. İçinde In Quest of the Historical Pharisees, ed. Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton. Waco, Texas: Baylor University Press, 2007.

Cohen, Shaye J. D. From the Maccabees to the Mishnah. 2. bs. London: Westminster John Knox Press, 1987.

Çoban, Bekir Zakir. “Josephus’un Gözüyle İlk Dönem Yahudi Fırkaları”. Dokuz Eylül

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sy. 27 (2008): 57-69.

———. Yahudilerden Sonra Hıristiyanlardan Önce Hz. İsa. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Ehrman, Arnost Zvi. "Sahedrin". İçinde Encyclopedia Judaica, 18:23-24. Amerika: Thomson Gale, 1987.

Eliade, Mircea. Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna. Çeviren Ali Berktay. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.

Feldman, Louis. The Concept of Exile in Josephus. Leiden: Brill, 1997.

Finkelstein, Louis, The Pharisees: The Sociological Background of Their Faith, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1962.

Finkelstein, Louis, "The Pharisees: Their Origin and Their Philosophy", Harvard Theological Review, Vol. 22, Sy. 3, 1929.

Fohrer, Georg. History of Israelite Religion. London: S.P.C.K, 1975.

Judah Goldin, Hillel The Elder, The Journal of Religion, Vol. 24, Sy. 4, (1946), s. 263-277.

Gonzalez, Robert. "The Pharisees Development, Beliefs, And Impact". Global University, 2016.

Gottheil, Richard ve Samuel Krauss. "Gerusia". İçinde Jewish Encyclopedia, 5:642. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.

Grabbe, Lester L. Ezra-Nehemiah. London and New York, 1998.

Greenberg, Moshe. “Am Ha-Arez”. İçinde Encyclopedia Judaica, 2:65. Amerika: Thomson Gale, 2007.

Guignebert, Charles. The Jewish World İn The Time Of Jesus. Çeviren Samuel Henry Hooke. London: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1959.

Güç, Ahmet. “Yahudilik (Mabed ve İbadet)”. içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 43:207-12. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Gündüz, Şinasi. Din ve İnanç Sözlüğü. Ankara: Vadi Yayınları, 2022.

———. Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı. Ankara: Ankara Okulu Yayınlan, 2004.

Gürkan, Salime Leyla. İbrahim’den Ezra’ya İsrailoğulları Tarihi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2019.

———. “Rabbâniyyûn”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 34:376-77. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

———. “Talmud”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 39:550-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

———. Yahudilik. İstanbul: İsam Yayınları, 2020.

———. “Yahudilik (Giriş)”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 43:187-97. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

———. “Yahudilik’te Şabbat (sebt): Kökeni, İlgili İnanç ve Uygulamalar.” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı,

1994.

Haleva, Rav Naftali. Pirke Avot. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2004.

Harman, Ömer Faruk. "Buhtunnasr". İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 6:380-81. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

———. "Kudüs". İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 26:323-27. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

———. "Kur'an'da Yahudiler". Kuramer Yayınları, 2019.

———. "Yahudilik (Mezhepler ve Dinî Gruplar)". İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 43:212-18. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Hartin, P.J. "The Pharisaic Roots of Jesus and the Early Church". Neotestamentika, Sy. 21 (1987): 113-24.

Harvey, Ralph V. Rabban Gamalıel. Cambridge: Cambridge Press, 2005.

Hasanoğlu, Eldar. "Erken Dönem Yahudi Kaynaklarına Göre Tanah'ın Kanonize Edilmesi". Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 17, Sy. 32 (2015): 26-48.

Hasanov, Eldar. "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler". İnsan ve Toplum Bilimler Araştırmaları Dergisi C.3, Sy. 4 (2010): 676-95.

Heilman, Samuel. "The Many Faces Of Orthodoxy". İçinde Modern Judaısm, 2:23-51. Amerika: The Johns Hopkins University Press, 1982.

Herford, R. Travers. Pharisaism: Its Aim and Its Method. New York: G.P. Putnam's Sons, 1912.

Irmak, Adem. “Yehuda Halevi ve Ahiret Düşüncesi”. Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C. 2, Sy. 2 (2015): 301-18.

Jacobs, Joseph. “Cohen”. İçinde Jewish Encyclopedia, 4:144. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.

Jacobs, Joseph ve Isaac Broyde. “HEROD I”. İçinde Jewish Encyclopedia, 6:356-60. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.

Jewett, Robert. “Paul The Apostle”. içinde Encyclopedia of Religion, 11:212-21. New York: Macmillan Publishing Company, 1987.

Josephus, Flavius. The Works of Josephus. William Whiston(trans.),1999.

Karslı, İbrahim Hilmi. “Kur’ân’da Yahudi Din Adamlığı: Yahudi Geleneğiyle Mukayeseli Bir Çalışma”. Milel ve Nihal Dergisi C. 7, Sy. 1 (2010): 62-93.

Katzburg, Nathaniel. “Orthodoxy”. İçinde Encyclopedia Judaica, 15:493. Amerika: Thomson Gale, 2007.

Kaufmann, Francine ve Josy Eisenberg. “Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik”. Çeviren Mehmet Aydın. Les Religions, 1974.

Kaya, Mahmut. “İskender”. İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 22:555-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Knight, Gregory. “The Pharisees and the Sadducees: Rethinking their Respective Outlooks on Jewish Law”. BYU Law Review 1993, Sy. 3 (1993): 925-48.

Kohler, Kaufman. “Essenees”. İçinde Jewish Encyclopedia, 5:224-32. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.

———. “Hanukkah”. İçinde Jewish Encyclopedia, 6:223-26. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.

———. “Pharisees”. İçinde Jewish Encyclopedia, 9:661-66. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.

———. “Sadducees”. İçinde Jewish Encyclopedia, 10:630-33. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.

———. “Zelaots”. İçinde Jewish Encyclopedia, 12:639-43. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.

Kenneth G. C. Newport, The Pharisees In Judaism Prior To A.D.70, Hong Kong: Hong Kong Adventist College, Vol. 29, 1991.

Köseoğlu, Gizem ve Önder Bilgin. “Epiküros’un Hayat ve Ölüm Anlayışı”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi C. 12, Sy. 66 (2019): 1493-97.

Kurt, Abdurrahman. “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”. Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi C. 18, Sy. 2 (2009): 1-26.

Kurt, Ali Osman. “Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 2006.

———. “Yahudi Kaynaklarında Kral Tipolojileri: Nebukadnezzar ve Koreş Örneği”. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sy.2 (2006): 423-43.

———. “Yahudilik’te Sürgün Teolojisi Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün” C.9, Sy. 25 (2006): 61-78.

Kurt, Ali Osman ve Dursun Ali Aykıt. Dinler tarihi. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları (BİLAY), 2019.

Kurtkayası, Canan. “Makkabi İsyanı (Sebep ve Sonuçları)”. Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Kutluay, Yaşar. İslâm ve Yahudi Mezhepleri. 4. Bsk. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.

Kitab-ı Mukaddes, İstanbul, 2001.

Kitabı Mukaddes’in Deuterokanonik (Apokrif) Kitapları, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1987.

Küçük, Abdurrahman, Günay Tümer ve Mehmet Alparslan Küçük. Dinler Tarihi. Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.

Lauterbach, Jacob Zallel. “Oral Law”. İçinde Jewish Encyclopedia, 9:423-26. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.

Levine, Lee. Jerusalem: Portrait of the City in the Second Temple Period (538 B.C.E.-70 C.E.). Philadelphia: The Jewish Publication Society, 2002.

Mansoor, Menahem. “Pharisees”. İçinde Encyclopedia Judaica, 16:30-31. Amerika: Thomson Gale, 2007.

Mason, Steve. Josephus and the New Testament. Peabody, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 1992.

———. “Josephus’s Pharisees: The Narratives”. İçinde In Quest of the Historical Pharisees, editör Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton. Waco, Texas: Baylor University Press, 2007.

———. Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik. MilelNihal yayınları. İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2021.

Mert, Rabia. Tapınak Yahudileri; Ferisi Dindarlığı. Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2022.

Meral, Yasin, Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik, İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2021.

Moiser, Quinn R. “Jewish Nomısm In And Around The First Century A.D.” Midwestern Baptist Theological Seminary, Sy. 1 (2019): 1-36.

Montefiore, Simon Sebag. Kudüs Bir Şehrin Biyografisi. Çeviren Cem Demirkan. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016.

Neudecker, Reinhard. Moses Interpreted by the Pharisees and Jesus: Matthew’s Antitheses in the Light of Early Rabbinic Literature. Roma: Gregorian, Biblical Press, 2012.

Neusner, Jacob. Studies İn Judaism İn Late Antiquity. Netherlands: Leiden, 1975.

Newman, Hillel. Proximity to Power and Jewish Sectarian Groups of the Ancient Period. Leiden, Boston: Brill, 2006.

Oded, Bustanay. “Zedakah”. İçinde Encyclopedia Judaica. C. 21. New York: Thomson Gale, 2007.

Olgun, Hakan. Tuz ve Işık: Hz. İsa'nın Dağ Vaazı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Pickup, Martin. "Matthew's and Mark's Pharisees". İçinde In Quest of the Historical Pharisees, editör Jacob Neusner ve Bruce D. Chilton. Waco, Texas: Baylor University Press, 2007.

Rivkin, Ellis. "Pharisees". İçinde Encyclopedia of Religion. C. 11. New York: Thomson Gale, 1987.

Rowland, Christopher. Christian Origins. 2. Baskı. London, 1985.

Saldarini, Anthony J. Pharisees, Scribes and Sadducees in Palestinian Society. Michigan: Grand Rapids, 2001.

Sanders, E.P. Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion. Philadelphia: Fortress Press, 1977.

Schäfer, Peter. The History of the Jews in the Greco-Roman World. London: New York Routledge, 2003.

Singer, Isidore, Isaac Broyde, Joseph Jacobs, Judah David Einsenstein, Kaufman Kohler, ve Max Landsberg. "Rabbi". İçinde Jewish Encyclopedia, 10:294-297. New York: Funk and Wagnalls Company, 1905.

Smallwood, E. Marry. The Jews Under Roman Rule: From Pompey to Diocletian, Studies in Judaism in Late Antiquity. Leiden: E. J. Brill, 1976.

Şeker, Cihat. "Yahudilikte Sadaka". Marife Dergisi, 2014, 83-104.

Taşpınar, İsmail. Din ve Fenomenoloji Arasında Yahudilik ve Hıristiyanlık. İstanbul: İFAV

Yayınları, 2017.

———. Dinler Tarih ve Sembolizm. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.

———. Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.

———. "Hz. İsa Döneminde Bir Münzevi Cemaat: Esseniler". Köprü: Üç Aylık Fikir Dergisi, S. 93, 2006, s.139-154.

Temiztürk, Halil. Ölü Deniz El Yazmaları. Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2022.

The Babylonian Talmud, Isidore Epstein (editor), London: The Soncino Press,1978.

The Mishnah. Herbert Danby. (trans.), New York: Oxford Universty Press,1992.

Tümer, Günay. "Din (Genel Olarak Din)". İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 9:312-20. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Yılmaz, Cuma Ali. "Büyük İskender'in Hayatı ve Faaliyetleri". Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, 2016.

Yiğitoğlu, Mustafa. Yahudilik: Mezhepler. İstanbul: Kitabi Yayınları, 2022.

Zeitlin, Solomon. "The Origin of the Pharisees Reaffirmed". The Jewish Quarterly Review C: 59, Sy. 4 (1969): 256-267.